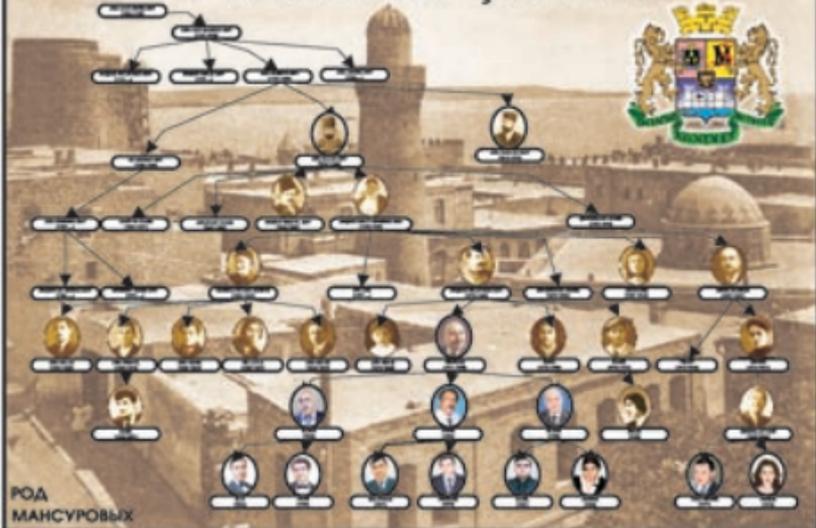

MANSUROVYLAR

MANSUROVLAR ŞƏCƏRƏSİ

**MANSUROVLAR
NƏSLİNİN
GERBİ**

«Mansurovlar»
kitabının müəllifləri :

Eldar Mansurov
Münəvvər Mansurova

Rəyçilər:

Vasim Məmmədəliyev
akademik

Rafael Hüseynov
akademik, professor

Redaktorlar:

Ülvi Mansurov
fəlsəfə doktoru

Anar Mansurov

ISBN 978-9952-27-280-2 © Eldar Mansurov, 2016

**Eldar Mansurov
Münəvvər Mansurova**

MANSUROVLAR

Bakı - 2016

Ön söz

Diqqətinizə təqdim olunan «Mansurovlar» kitabı nəslimizin tarixini XVII əsrin ortalarından bu günə kimi əks etdirir. Azərbaycanda nəcabətli bəy nəsləli olan Mansurovlar ölkənin mədəni tarixində silinməz iz qoymuş, musiqinin, daha doğrusu muğamlarımızın inkişafı və formalaşması, dünyada tanınmasında müstəsna rol oynamışlar.

Bakının qədim bəy ailəsi olan Mansurovlar İçərişəhərin ən tanınmış və hörmətli sakinlərindəndir. Bu nəslin nümayəndələri arasında sahibkarlığın əsasını qoyanlardan Ağa Hacı Kərim bəy, adı soyadımızın əsası olmuş Ağa Hacı Mansurxan bəy, dünyada ilk dəfə dənizdən neft çıxaran Ağa Hacı Qasım bəy, Rusiya ilə ticarət əlaqələri quran ilk azərbaycanlı tacirlərdən Ağa Salah bəy, Bakı muğam məclislərinin yaradıcısı və rəhbəri Məşədi Məlik bəy haqqında faktlar əsasında yazılmış maraqlı materiallar toplanıb.

Nəslin layiqli nümayəndələrindən olan Məşədi Süleyman bəyin də xatirələri çox maraqlıdır. Zəmanəsinin ziyalılarından biri Məşədi Süleyman bəy musiqi, söz, sənət bilicisi olmaqla yanaşı, həm də böyük iş

adama, dövrünün savadlı şəxslərindən idi, bir neçə xarici dildə sərbəst danışır və yazırdı. Səyahəti çox sevir, müxtəlif ölkələri gəzərdi. Məşədi Süleyman muğamın kamil bilicisi kimi tarixdə qalıb. Atası Məşədi Məliyın vəfatından sonra onun musiqi məclislərini məhz oğlu Süleyman davam etdirib.

Kitabın sonuncu bölməsində tanınmış tarzən Bəhram Mansurovun xatirələri yer alıb. Mahir tarzən yaşadığı şərəfli həyat, keçdiyi sənət yolu barədə maraqlı faktları qələmə alıb. İfaçılıq sənətində zirvələrə ucalmış sənətkar musiqi tariximizdə muğam bilicisi, virtuoz sənətkar kimi yadda qalıb. Məhz Bəhram Mansurovun ifasında Azərbaycan muğamları ilk dəfə YUNESKO-nun xətti ilə 1971 və 1975-ci illərdə «Phillips» və «Baren Reiter» şirkətləri tərəfindən 2 qrammofon valı şəklində buraxılmışdır. Görkəmli tarzən 50 ildən artıq opera teatrında çalışmış, muğam operalarında xanəndələri müşayiət etmişdir.

Beləliklə, Sizi bir nəslin tarixi ilə yaxından tanış olmaq üçün qarşınızdakı kitabla baş-baş buraxıram...

Eldar Mansurov

NƏSLİN TARIXİ

Nəslimizin nümayəndəsi kimi Mansurovların tarixi ilə yaxından maraqlandım. Müxtəlif arxiv və muzeylərdən nadir sənədlər topladım. Amma kitabın əsas hissəsini Mansurovlar nəslinin şəxsi arxivi təşkil edir. Bir də bəxtim onda gətirdi ki, atam və ulu babalarım bir çox sənədləri qoruyub saxlamış, öz xatirələrini yazmış, gördüklerini və eşitdiklərini nəsildən-nəslə ötürmüşlər.

Mansurovlar nəslə qədim köklərə malikdir. İlk dəfə olaraq, bu kitabda tarixi materiallara əsaslanan, XVII əsrdən başlayaraq bu günə qədər nəsil haqqında həqiqi faktlar bir yerdə toplanıb.

Bəs, Mansurovlar kimdir?

Onlar Bakının qədim bəy nəslindəndirlər. Adətən bəylər xanın qohumu, yaxud ona yaxın olan, ya da xüsusi xidmətlərinə görə xan tərəfindən bu rütbəyə layiq görülürdülər. Bəylərə əhali yaşayan mülklərə sahib olmaq hüququ verilirdi.

Bu baxımdan 1860-cı ilin dekabrında kameral yazıdakı qeyd xüsusi maraq kəsb edir. Belə ki, «Vergiyə cəlb olunmayan təbəqəyə aid edilən ailə üzvləri və şəxslər

haqqında» siyahıda «Mansurbəyovlar» bölməsinin «Xüsusi qeydlər» guşəsində (Azərbaycan Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivi, fond 10, siyahıyaalma 1, iş 80) aşağıdakılar yazılıb: «Bəylərin və möhtərəm şəxslərin rütbəsini təsdiq edən siyahıda» 225, 381, 1000, 3997, 3998, 3999 nömrəli sənədlərə malik olduqlarına görə 68 nəfər şəxs xanlıq dövründən bəy rütbəsi və fəxri addan istifadə etmək hüququna malikdir və vergi ödəyən təbəqəyə mənsub deyildir». Bu fakt bilavasitə yalnız Mansurovlar nəslinə aid edilir, çünki bütün kameral siyahıda belə qeydlərə təsadüf olunmur.

1806-cı ildə ruslar Bakını alandan sonra işğal zonasının ilk komendantı mayor Afanasyev (sonralar - podpolkovnik) şəhərin və ətrafdakı kəndlərdə yaşayan əhalinin siyahısını (kameral) tərtib edir.

Bakı şəhərinin əslən fəxri vətəndaşlarının siyahısı, Mansurbəyovlar qrafası (1860) Xanlıq dövrünün sənədlərinə əsasən, eləcə də Mansurovların cəmiyyətdəki nüfuzunu nəzərə alaraq Afanasyev onların bəy rütbəsinə və Qafqaz canişinin dəftərxanası tərəfindən 1806-cı ildə verilmiş 225, 381, 1000, 3997, 3998, 3999 nömrəli sənədlərdə

göstərilən bütün daşınan və daşınmaz əmlakın sənədlərini təsdiq edir. Bu dövrdə (1806-cı il) Mansurovlar nəslə kişi xətti ilə 68 nəfərdən ibarət idi. Onlar bəy və möhtərəm şəxslər kimi vergidən azad olunan təbəqə kimi göstərilir.

Lakin, sonrakı siyahılarda Mansurovlar əhəlinin digər təbəqələrinə aid edilir. Belə ki, «Bakı şəhər və əyalətlərində bəylərin sayı» haqqında 1 nömrəli siyahıda, 22 dekabr 1816-cı il tarixli və 67 səhifədən ibarət olan sənədin kameral şöbəsinin qeydinə əsasən, Ağa Hüseyn Hacı Mansur oğlu 15-ci səhifədə, 4-cü nömrə altında tacirlər təbəqəsinə aid edilir.

Gəlin növbəti suala aydınlıq gətirək: nə üçün əslən bəy nəslinə mənsub olan Mansurovlar 1816-cı ilin siyahısında «Tacir» və «Digər təbəqələr» bəndində göstərilib.

1860-cı ilin kameral siyahısında 225, 381, 1000, 3997, 3998, 3999 nömrəli sənədlərə əsaslanaraq Mansurbəyovlar xan dövründən bəri vergiyə cəlb olunmayan təbəqə kimi «möhtərəm şəxslər» və «bəy» rütbəsinə mənsub idilər. Lakin elə həmin sənəddə göstərilir ki, son siyahıya alınmaya görə, bu ailə 1123, 1124 və 1273 nömrəli qeydə

əsasən «əhalinin sadə» təbəqəsinə aid edilir. 94-cü nömrə altında qeyd olunan bu ailə siyahıda Qafqaz valisi Böyük Knyaz tərəfindən tərtib edilən və təsdiqlənən Palatanın 1863-cü il 30 iyul tarixli protokoluna əsasən bu ailə nəsillicə bütün imtiyazlardan məhrum edilir. Bu məsələ Baş İdarə rəisinin 1863-cü il, 28 oktyabr tarixli, 6077 nömrəli təqdimatında əksini tapır.

Qəribə vəziyyət alınır. Rusiya imperiyasının Bakı qəzası üzrə bir sıra kameral sənədlərində və bəylərin siyahılarında Mansurbəyovlar ailəsi müxtəlif şəkildə göstərilir - birində bəy, digərində - sadə vətəndaş və nəhayət, nəsillicə Bakının fəxri vətəndaşı.

Nəslimizin taleyi həm maraqlı, həm də təzadlıdır. Bu, fəmiliamızda da özünü göstərir. Bəy rütbəsini almaqla yanaşı, soyadımızı da sadələşdirdilər.

Hərdən düşünürəm ki, gerek nə qədər qəddar olasan ki, bir nadanın cızmaqarasıyla mənsub olduğun bəy rütbəsindən məhrum olasan. Digər tərəfdən, babalarımın əsrlər boyu halallıqla qazandığı varidat kimlərsə acgözlüklə sahib olsunlar. Bu ələ-belə deyil. 1806-cı ildə ruslar Bakını tutandan

sonra, bəylərdən bir çoxu rejimin dəyişməsini sevinclə qəbul etdilər. Bu adamlar yeni hakimiyyətdə vəzifə və xanın yaxınlarının var-dövlətinə sahib olmaq üçün hər vasitəyə əl atır, yeni ağalarına yaltaqlanırdılar.

Möhtərəm nəsil olan Mansurovlar bəzi Bakı bəylərinin onlara qarşı mübarizənin qurbanı oldu. Onlar Mansurovların daşınmaz əmlakına sahib çıxmaq üçün amansız mübarizəyə qalxmışdılar.

Qara niyyətlərinə çatmaları üçün əsas məqsəd nəslə bəy rütbəsindən məhrum etmək idi. Buna da nail oldular.

Fikrimizin təsdiqi üçün tarixi sənədlərə müraciət edək. Belə bir sənəd «Bakı quberniyasında yüksək təbəqənin şəxsi hüquqlarının müəyyən edilməsi haqqında» Bakı bəylər komissiyasının 1873-cü il 31 may tarixli iclasının jurnalıdır (Azərbaycan MDTA, fond-55, qeydiyyat 1, iş 11). Sənədə uyğun olaraq, bəy rütbəsinin tanınması haqqında Məşədi İsmayıl bəy Ağa Salah bəy oğlu Mansurov (əlavə 16 sənəd), Fatmayı kəndindən Əbdulkərim bəy Qulu bəy oğlu, Ələsgər bəy Dərgah bəy oğlu (6 sənəd), Nardaran kəndindən İsgəndər bəy Əliqulu bəy oğlu, Əbdürrəhim bəy Ocaqbəy oğlu,

Məşədi Kərim bəy Hacı Məmmədhüseyn oğlu, Ağabala bəy Məşədi Mahmud oğlu Məlikov (5 sənəd), Fərəculla bəy Baba bəy oğlu, Masazır kəndindən Kərbəlayi Şahbaz bəy Rza bəy oğlunun müraciətləri əsasında 9 işə baxılmışdır.

İclasın protokolunu diqqətlə öyrənəndə bu nəticəyə gəlmək olar. Komissiya üzvləri tərəfindən işlərə baxılarkən, onların bəy mənşəli olması, rütbəsi və torpağa sahib olmaları barədə təqdim edilmiş rəsmi sənədlər nəzərə alınmamışdır.

Komissiyanın tərkibi:

Sədr – stat-müşavir Məlik Bəylərov

Üzvlər – kargüzar, stat-müşavir Relitski

Bakı qəzası üzrə seçicilər:

Kornet – Süleyman bəy İsgəndərbəyov, İbrahim bəy Məşədi Kərim bəy oğlu, Əbdülsalam bəy Sadıq bəy oğlu, podporuçik - Kərim bəy Səlimxanov, praporşik – Hacı Kərim bəy Səlimxanov, Əhməd bəy Hacı İsa bəy oğlu, Ağabala bəy Məmmədza bəy oğlu, ştabs-kapitan – Əziz bəy Hacinski, Məlik-məmməd bəy Hacı bəy oğlu, ştabs-rotmistr Hacı Hüseynəli bəy Xanlarov, Hacı Ağa bəy Səlim bəy oğlu, quberniya katibi Cəfərqulu bəy Səlimxanov, iddiaçıların hələ valideyn-

lərinə 30–40 il əvvəl məxsus olan sənədlərə baxsalar da, onların həqiqiliyini qəbul etmədilər. Komissiya sənədlərin həqiqi olmadığını bildirərək qərar çıxartdı: «Bütün iddiaçıların ali təbəqəyə mənsub olmasından imtina edilsin». Əgər komissiya düzgün qərar çıxarsaydı, onda hakimiyyət həm bəylik rütbəsini, həm də torpağı həqiqi sahiblərinə qaytarmalı idi. Təbii ki, belə olan halda əsil və indiki torpaq sahibləri arasında uzun müddətli məhkəmə çəkişməsi qaçılmaz olacaqdı. Hakimiyyət nüfuzunu itirməmək xatirinə hətta bir çox illər keçəndən sonra da bilərəkdən, öz yanlış qərarını, əvvəlki kimi bir daha təsdiq etmişdir.

Gəlin bu komissiyanın beynəlmiləl tərkibinin iş prinsipinə diqqət yetirək. Komissiya üzvləri ilk növbədə çar məmuru olaraq rejimin siyasi sifarişini icra edirlər. Hakimiyyət dəyişikliyini qəbul etməyən bəylərin soyadları ilk gündən Rusiya imperiyasının qara siyahısına düşürdü. Belələri çar rejiminə uyğun olmayan, hətta təhlükəli şəxslər hesab edilirdi. Onlara etibar edilmir, hətta övladlarını da orduya çağırırdılar. Komissiyanın özü hakimiyyətin əlində oyuncaqdan başqa bir şey deyildi. Beləliklə, onlar çar rejiminə

uyğun olmayan bəyləri seçib meşşan, tacir, sadə təbəqəyə və s. aid edirdilər.

Gəlin buna bənzər tarixi hadisələrə nəzər yetirək. Rusiyada 1825-ci ildə baş vermiş dekabristlər üsyanı yatırıldıqdan sonra inqilabçılar bütün imtiyazlardan – dvoryan rütbəsi, zadəganlıq, mülkiyyət və s. məhrum olunmuş və sürgün edilmişlər. Dekabristlərin övladları və yaxın qohumları isə Rusiya ordusunda hərbi xidmətə çağırılmırdı. Məhz Mansurovlar da çar hakimiyyəti zamanı buna bənzər çətinlik və məhrumiyyətlərlə üzləşdilər. Daha bir maraqlı fakt: Mansurovlardan heç kim çar ordusunda hərbi xidmətdə olmayıb.

Türkan kəndi nəslimizin ağsaqqalı Ağa Hacı Kərim bəyin mülkü olub. Bu kənd XVIII əsrin ortalarında I Mirzə Məhəmməd xan tərəfindən ona bağışlanmışdı. 1803-cü ildə Bakının son hakimi Hüseynqulu xanın əmri ilə Türkan kəndinin bir hissəsi xana sdaqətlə qulluq etdiyinə görə müvəqqəti istifadə üçün Hacı Qasım bəyə verilir. Yeri gəlmişkən, o zamanlar Hüseynqulu xan bir çox bəylərdən kəndləri alaraq idarə etmək üçün başqa şəxslərə verirdi. Məsələn, Fatmayı kəndinin idarəçiliyini Ələsgər bəy Dərgah bəy

oğluna tapşırırdı. Bu o Ələsgər bəydir ki, bəy tituluunu geri almaq üçün 1873-cü ildə Bakı bəy komissiyasına ərizə vermişdi. Lakin 1806-cı ildə rusların gəlişi ilə əlaqədar Ağa Hacı Kərim bəyin nəvəsi Ağa Hüseyn bəy Türkanəyə yenidən sahib çıxır. 1810-cu ilin sənədlərinə əsasən, kameral siyahıda Türkanədə 37 kişi adı qeyd olunub. Demək, həmin vaxtlar Türkanədə 37 ev olub. 1832-ci il tarixli, 30 nömrəli kameral siyahısının 466-cı səhifəsində Türkanə kəndi artıq Zeynal bəyin – Hacı Qasım bəyin oğlunun idarəçiliyində qeyd olunur. Zeynal bəy komissiya üzvü olan Hacı Kazım bəy Səlimxanovun qardaşıdır.

Mansurovların bəy titulundan məhrum edilməsi bilavasitə Türkanəyə bağlı olub. Sənədlərdən görünür ki, kənd uğrunda mübahisə həmişə bu iki nəsil - Mansurbəyovlərlə Səlimxanovlar arasında gedib.

Səlimxanovlar nəslə əvvəlcə xana, sonra da ruslara xidmət etmişlər. Görünür, yeni rejim dövründə seçki komissiyasının üzvü olandan sonra Hacı Kazım bəy mövqeyindən istifadə edərək Türkanə kəndini öz nəslinə qaytarmağı qərara alır.

Xatırladaq ki, 1803-cü ildə Hüseynqulu xanın əmrinə əsasən Türkanə kəndinin bir

hissəsi müvəqqəti idarəçilik üçün Hacı Qasım bəyə verilmişdi. Rejim dəyişəndən sonra Səlimxanovlar nəslə bütün kəndi həmişəlik olaraq ələ keçirməyi qərara almışlar. Məqsədlərinə çatmaq üçün kəndin sahibi kimi öz nəslinə qaytarılması qərarı hüquqi təsdiqini tapmalıydı.

1816-cı ildə Mansurovları bəy titulundan məhrum edirlər. İstisna deyil ki, seçki komissiyasının üzvü Hacı Kazım bəy yuxarılarla əlaqəsindən istifadə edərək, yaxın qohumu Əliverdi bəyə faktiki olaraq kəndin idarəçiliyini həvalə edir. Bu təyinat sənədlərdə «kəndin sahibi» ifadəsi ilə qeyd olunur. Səbəb budur ki, qardaşı Hacı Kazım bəyin oğlu Zeynal bəy hələ o zaman yetkinlik yaşına çatmamışdı.

1832-ci ildə Zeynal bəy Türkan kəndinin hüquqi sahibi olur. Elə bu ildə Ağa Hüseyn bəyin oğlu Ağa Salah bəy Mansurbəyov bəy rütbəsinin qaytarılması xahişi ilə Bakı bəy komissiyasına müraciət edir. Lakin Gürcüstandakı Baş İdarə rəisi, general - adyutant baron ikinci Rozenin Dağıstan hərbi vilayətinin rəisinə yazdığı 583 nömrəli, 19 yanvar 1838-ci il tarixli təlimatından görünür ki, Ağa Salah bəyin xahişindən imtina edilir.

Təlimatda yazılır: «Bir neçə adamın şahidliyi və keçmiş komendant, podpolkovnik Afanasyevin əmri onun bəy nəslindən olduğuna inandırıcı əsas vermir».

Mansurovlar uzun müddət öz mülklərinin və bəy rütbəsinin qaytarılması üçün mübarizə aparmışlar. Belə ki, Ağa Salah bəyin böyük oğlu Məşədi İsmayıl bəy 1 noyabr 1872-ci il tarixdə bəy rütbəsinin bərpa olunması üçün bəy komissiyasına müraciət edir. Onun da xahişi rədd edilir.

Baxmayaraq ki, onların təqdim etdiyi 16 sənəddə, o cümlədən xanlıq dövründə verilən bəylik rütbəsi və daşınmaz əmlakın siyahısında aydın göstərilir ki, hələ Hacı Mansur bəy və onun oğlu Ağa Hüseyn bəyin vaxtında Türkənd (Türkan) Mansurbəyovlara məxsus olub. Sənədlərdə qeyd olunur ki, «Bakı qəzasının Türkənd (Türkan) kəndi 1836-cı ilə qədər Ağa Hüseyn bəyin oğulları, ata və ana tərəfindən doğma olan Ağa Salah bəy və Hacı Əli bəylə, ana tərəfdən isə, ögey olan Əli Murad bəy arasında bölünməz mülk olub. Şəhərdə yaşayan Ağa Salah bəy və Hacı Əli bəy qardaşları Əli Murad bəyin vəfatından sonra bu kənddə yalnız evlərini, xırman və samanlıqlarını saxlamaqdan

savayı hər hansı gəlir götürməmişlər».

Mansurovlar bəy rütbəsini geri almaq üçün dövlət orqanlarına, Bakı bəy komissiyasına ərizə ilə 5 dəfə müraciət etmişlər.

Birinci dəfə – 1816-cı ildə Ağa Hüseyn bəy onun ailəsinin bəy siyahısına deyil, tacirlər siyahısına salınmasına etiraz əlaməti olaraq müraciət etmişdir. İkinci dəfə – 1832-ci ildə Ağa Hüseyn bəyin oğlu Ağa Salah bəy onu vergiyə cəlb etdiklərinə görə Bakı cəmiyyətinə şikayət etmiş və bəy rütbəsinin geri qaytarılmasını istəmişdir. Üçüncü dəfə – 1836-cı ildə, o, bu barədə yenidən müraciət etmiş, bir müddət keçəndən sonra - 19 yanvar 1839-cu ildə, Gürcüstandakı Baş İdarənin reisi, general-adyutant Baron II Rozəndən rədd cavabı almışdır. Dördüncü dəfə – 1860-cı ildə, Ağa Salah bəyin qardaşı Hacı Əli bəy eyni xahişlə komissiyaya müraciət etmişdir. Xahiş 28 oktyabr 1863-cü il tarixdə Qafqazın valisi imperator I Nikolayın 4-cü oğlu Böyük knyaz Mixail Nikolayeviç tərəfindən növbəti dəfə rədd edilmişdir. Nəhayət, 1 noyabr 1872-ci il tarixdə Ağa Salah bəyin böyük oğlu Məşədi İsmayıl bəy komissiyaya 16 sənəd təqdim etmişdir. Bu, Mansurovların bəy komissiyasına 5-ci və

sonuncu müraciəti olmuşdur.

Türkan kəndinin bizim nəslə qaytarılmasının qeyri-mümkünlüyü Mansurovların bəy titulundan məhrum edilməsinə səbəb olmuşdur. Sizə qəribə görünürmü?.. 1 noyabr 1872-ci ildə Bakı bəy komissiyasının üzvləri sırasında bir nəsilədən 3 nümayəndə – podporuçik Kərim bəy Səlimxanov, praporşik Hacı Kərim bəy Səlimxanov, quberniya katibi Nəcəfqulu bəy Səlimxanov daxil idi.

Taleyin oyununa baxmayaraq Mansurovlar həmişə Bakının hörmətli, sayılan – seçilən vətəndaşları olmuşlar. XIX əsrin ortalarında 10 aprel 1832-ci il tarixdə imperator I Nikolay Xüsusi manifestlə «fəxri vətəndaşlar təbəqəsi» titulu təsis etdi. Bu titula zadəganlar və tacirlər arasında ictimai mövqeyi yüksək olan şəxslər layiq görülürdü. Fəxri vətəndaşlıq hüququ ya şəxsən ömürlük, ya da nəslən həmişəlik verilirdi. İkinci halda, ictimai vəziyyətindən asılı olmayaraq, bu hüquq həmin şəxsin bütün qanuni övladlarına da aid edilirdi. Fəxri vətəndaşların zadəganlar kimi «əlahəzrət» adından istifadə etmək hüququ vardı.

Vergiye aid edilməyən təbəqəyə mənsub olan məmurların, bəylərin və fəxri vətəndaş-

ların 1860-cı ilin dekabrında tərtib edilən kameral siyahısında Mansurbəyovlar «Bakının əslən fəxri vətəndaşı» bölməsinə aid edilir. Mansurovlardan ilk olaraq bu yüksək ada Ağa Salah bəy «Şəhər qarşısında böyük xidmətlərinə görə» layiq görülüb.

Soyadımızın tarixi

Ağa Salah bəy Ağa Hüseyn bəy oğlu vəfat edəndən sonra nəslin ağsaqqalı onun kiçik qardaşı Ağa Hacı Əli bəy oldu. Nəslin ağsaqqalı kimi qardaşının ölümündən sonra onun övladlarına böyüklük etdi. 15 il qardaşı uşaqları Ağa Hacı Əli bəyin ailə üzvü sayılırdı. O zamanlar çoxunun soyadı yox idi.

Tarix boyu azərbaycanlıların soyadı, demək olar ki, olmurdu. Adətən atanın adından sonra «oğlu» sözü deyilirdi. Rusların gəlişindən sonra azərbaycanlılar «ov», «yev» şəkilçiləri ilə qurtaran soyadlar almağa başladılar. Zadəgan təbəqəsindən olan vətəndaşların soyadlarına «bəy» sözü əlavə edilirdi. Lakin bu heç də o demək deyildi ki, bütün zadəganların soyadlarına «bəy» sözü əlavə edilməli idi. Onlardan bəziləri öz

soyadlarını ruslaşdıraraq «ski» sonluğu əlavə edirdi. Məsələn, Həcinskilər. XIX əsrin əvvəlindən bəzi vətəndaşlar doğulduğu, ya da yaşadığı yerin adıyla soyadlarını qəbul edirdilər. Məsələn, Şuşinski, Şəkinski, Talişinski.

XIX əsrin birinci yarısında soyadımız «Mansurbəyov» idi. Sonra «Mansurov» oldu. Sovet hakimiyyətinin gəlişi ilə əlaqədar sənədlərdə soyadımızı «Mansurzadə» yazırdılar. Lakin babam Məşədi Süleyman bəy keçmiş soyadımızın – Mansurovlar kimi saxlanmasına nail oldu.

Çar dövründə siyahı və digər sənədlər tərtib edən rus məmurları tez-tez yanlışlığa yol verirdilər. Azərbaycan adlarına ənənəvi rus sonluqları «ov», «yev» artıraraq yeni soyadlar yaradırdılar.

Beləliklə, Azərbaycan soyadlarının rus şəkilçiləri ilə yazılışı adi hal aldı. Zaman keçdikcə bəzi ailələr bununla razılaşmayıb, lazım bildikləri soyadları qəbul edirdilər. Görün məmurların biganəliyi nəyə gətirib çıxarırdı. Bu günə kimi bir çox ailələr öz soyadlarının tarixini bilmir. Məsələn, bizim nəsiləndən olan Məşədi Məlikməmmədin ikinci oğlu Soltan 1873-74-cü illərin kameral

siyahısına səhv olaraq Salman kimi yazılıb. Daha bir misal, Bəhrəm Mansurovun ana babası Hacı Haşım bəyin adı və soyadı bəylərin kameral siyahısında «Hacı Haşım-bəyov» kimi yazılıb. Baxmayaraq ki, onun uşaqları «Kərimov» soyadını daşımışlar. Belə misallar saysız – hesabsızdır.

Hələ 1860-cı ildə «Bakının nəsillicə fəxri vətəndaşları» kameral siyahısında soyadımız Mansurbəyovlar kimi göstərilir. Belə ki, ağsaqqalımız Ağa Hacı Əli bəy familiya məsələsi ortaya çıxanda fikirləşmədən nəslimizdə ən nüfuzlu şəxs - babası Ağa Hacı Mansur bəyin adını nəslin soy adı kimi təsdiq etdirir.

Mansurovların taleyində təzadlı dövrlər çox olub. Lakin onlar bu çətinliklərə qarşı sine gərib, öz mənliliyini, alicənablığını, ləyaqətini qoruyub saxlamış, müdrikliyini göstərmişlər.

**Ağa Hacı Kərim bəy
Hacı Məlik Məhəmməd bəy oğlu
(1694 – 1768)**

Ağa Hacı Kərim bəy mənşə etibarı ilə o dövrün varlı Bakı bəylərinin nəslindən olan ən sayılan və hörmətli şəxslərindən olub. O, 1110-cu ildə (1694) zilhiccə ayının 28-də anadan olub. Ağa Hacı Kərim bəy geniş ərazisi olan əkin sahələrinə, Mərdəkan və Şüvələnda meyvə bağlarına, Balaxanı və Bibiheybətdə bir neçə neft quyusuna, çoxlu sayda iribuynuzlu mal-qara və qoyun sürülərinə, eləcə də at və dəvə ilxılarına malik idi. Onun Xəzərdəki gəmiləri müxtəlif yüklər daşıyırdı. Bakının hökmdarı I Mirzə Məhəm-

Bakı. Qməlinin qravürü (1769)

məd xan yaxın qohumu kimi Türkan kəndini ona nəsillicə bağışlamışdı.

Ağa Hacı Kərim bəy Şirvanın ən varlı və mötəbər şəxslərindən sayılan bəy qızı Biki xanımla evlənmişdi. Bu nigahdan onların dörd oğlu və iki qızı olmuşdur. Böyük oğlunun adı Ağa Hacı Mansur bəy, digərləri Ağa Hacı İskəndər bəy, Ağa Hacı Hüseyn bəy, Ağa Hacı Məhəmməd bəy idi.

Ağa Hacı Kərim bəyin təsərrüfatlarında xeyli sayda rəncbər işləyirdi. Fars dilindən «rəncbər» sözünü tərcümə etdikdə təhkimli kəndlilərin xüsusi kateqoriyası sayılan, zəhmətkeş kəndli mənasını verir.

Kəndlilər mülkəddardan torpaq, su, toxum və mal-qara alır, əvəzində məhsulun böyük hissəsini bəyə verirdilər. Rəncbərlər sahibinə, özü də nəsillicə təhkim edilirdilər. Xanın əmrinə görə, hər hansı raiyyəti rəncbər ola bilərdi. Rəncbərlərin sayı digər xanlıqlardan qaçan insanlar və əsirlərin hesabına çoxalır. Ağa Hacı Kərim bəy 1184-cü ilin (1768) cümədə-sani ayının 5-də, 74 yaşında vəfat etmişdir.

**Ağa Hacı Mansurxan bəy
Ağa Hacı Kərim bəy oğlu
(1731 – 1796)**

Bakı xanlığının ən ləyaqətli və mötəbər adamlarından sayılan Ağa Hacı Mansur bəyə şəhərlilər böyük hörmət və ehtiramla yanaşırdılar. Atası Ağa Hacı Kərim bəy kimi o da Bakı xanlarının yaxın qohumu idi. Xanlıqda yüksək nüfuzuna görə, saray və şəhər əhli onu hörmət əlaməti olaraq «Mansur-xan bəy» deyə çağırırdı. Bu səbəbdən də bəzi sənədlərdə onun adına Hacı Mansur-xan və ya sadəcə Hacı Mansur bəy kimi rast gəlirik.

O, 1147-ci il (1731) cümada-əvvəl ayının 26-da doğulmuşdur. Mövqeyindən asılı olmayaraq, onun kökü hamıya xeyirxah

Bakı. XIX əsrin ortaları. M.Teylorun qravürü

münasibət göstərən nəsillə bağlıdır. Səmimiyyəti, səxavəti, insanlarla xoş rəftarına görə o, hamının hörmətini qazanmışdı. Elə buna görə də, neçə illər keçəndən sonra nəslimiz hörmət əlaməti olaraq məhz Ağa Hacı Mansur bəyin adını fəmiliamızda əks etdirdi.

O, atası Ağa Hacı Kərim bəydən miras qalan böyük təsərrüfatı məhəretlə idarə etmişdir.

Geniş torpaq sahəsi, neft quyuları, naxır və qoyun sürüləri, bir neçə gəmi, çoxlu sayda daşınmaz əmlak və Türkan kəndi ona məxsus idi. Ağa Hacı Mansur bəyin 2 nigahdan 5 oğlu və 3 qızı var idi. Oğulları – Ağa Hüseyn bəy, Hacı Qasım bəy, Məşədi Məlik bəy, Məşədi Süleyman bəy və Ağa Həsən bəy.

Ağa Hacı Mansur bəy 1212-ci il (1796) zülqəddə ayının 12-də, 65 yaşında vəfat etmişdir.

Ağa Hacı Qasım bəy
Ağa Hacı Mansurxan Mansurbəyov
(1766 – 1835)

Ağa Hacı Mansurxan bəyin böyük oğlu və Ağa Hüseyn bəyin böyük qardaşı olan Ağa Hacı Qasım bəyin tərcümeyi-halında Mansurovların xan nəslinə mənsub olmasını sübut edən və bu nəslin Bakı xanlığının tarixindəki məxsusi rolunu təsdiqləyən maraqlı faktlar az deyil. Belə ki, Hacı Qasım bəy sonuncu Bakı xanı Hüseynqulu xanın həm doğma dayısı oğlu, həm də yeznəsi idi. Onu da qeyd edək ki, məhz Hacı Qasım bəy digər zadəganlarla bərabər Hüseynqulu bəyi 1792-ci ildə Bakı xanlığının taxt-tacına gətirdilər. Bu faktı Abbasqulu ağa Bakıxanov

Bakı. 1800-cü il qravürü

özünün «Gülüstani İrəm» kitabında təsdiq edir.

Bəzi nəşrlərdə isə Bakı sakinləri olan Səlimxanovların əsassız və məntiqsiz iddiasına rast gəlirik. Onların dediyinə görə, guya Hacı Qasım bəy Səlimxanovlar nəslindəndir. Lakin faktlar bunun tam əksini - əsil həqiqəti deyir. Belə ki, 2001-ci ildə «Möminin intişarətı» nəşriyyatında çap olunmuş Abbasqulu ağa Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» kitabının 202-ci səhifəsindəki yazını olduğu kimi təqdim edirik: «Həmin ildə Ustar xan Üsmi vəfat etdi. Əli bəy Əmir Həmzə oğlu Üsmi oldu. Səxavətli, lakin bərk ürəkli bir əmir olan bakılı Məhəmməd qulu xan da vəfat etdi. Qardaşı oğlu Hüseynqulu ağa Hacı Əliqulu ağa oğlu, bir neçə bəyin - dayısı oğlu və damadı Qasım bəy Mansurxan bəy oğlunun və sair tərəf daşlarının say ilə hökumət başına keçdi. Mirzə Məhəmməd xan, Quba qoşunu ilə yenə Bakı üzərinə gəldi. Hüseynqulu xan şəhərdə, Mirzə Məhəmməd xan isə kəndlərdə gah müharibə, gah da sülh edib, ölkəni və mədənləri öz aralarında bölüşdürdülər».

Bir məsələni də qeyd etmək yerinə

düşərdi, söhbət familiyadan gedir. Məlumdur ki, XIX əsrin əvvəllərində azərbaycanlılar arasında familiya anlayışı yox idi. O dövrün bütün rəsmi sənədlərində hər kəsi öz adı və atasının adı ilə qeyd edirdilər. Lakin yeni hakimiyyətə qulluq edən azərbaycanlılar könüllü surətdə öz familiyalarına ruslaşdırıb –ov, -yev sonluqlarını əlavə etdilər.

Göründüyü kimi, Abbasqulu ağa Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» kitabında Səlimxanovların iddiası təsdiqini tapmır. Niyə? Ona görə ki, Abbasqulu ağa öz kitabında Hacı Qasım bəyi məhz Mansurxan bəyin oğlu kimi təqdim edir. Mansurxan bəyin də kim olduğunu bütün Bakı əhli yaxşı bilirdi. Onun el arasında o qədər hörmət və nüfuzu var idi ki, sonralar nəvələri onun adını nəslin familiyasında həkk etdirdi. İllər ötdükcə familiyamız, kökü qalmaq şərtilə, əvvəl Mansurbəyov, sonralar isə, və bu günə kimi Mansurov şəklini aldı.

Ağa Hacı Mansurxan bəyin oğlu Ağa Hacı Qasım bəy də atasından xeyrixahlıq, mərhəmət kimi xüsusiyyətləri əxz etmişdir. Bakıda bu günə kimi onun tikdirdiyi binalar qalır, ən məşhuru İçərişəhərdəki «Qasım bəy hamamı»dır.

Mansurxan bəyin nəslini yaxşı tanıyan Abbasqulu ağa «Gülüstani-İrəm» kitabında Hacı Qasım bəyin daha bir xeyirxahlığını qələmə alıb. Belə ki, əvvəllər indiki Təzə pir məscidinin ərazisində XIV əsrdə yaşamış dərviş Əbu Səid Abdal Bakuyinin (Bakuvi) hücrə və məzarı yerləşirdi. Şəhərdə bu yer daha çox «Xəlifə damı» kimi tanınır. Bakılılar buraya pir deyər və səcdəgah kimi hörmət edərmiş. Xeyirxahlığı və qonaqpərvərliyi ilə tanınan Əbu Səid Abdal Bakuyi Bakının kənarında yaşayırdı. O, kasıblara yardımı ilə seçilirdi, qapısına gələn heç bir məzlumu

naümid qaytarmazdı.

Deyilənə görə, padşah və sultanların fərmanlarından görüldüyü kimi, neft quyusu və Şubanıdakı torpaqlardan əldə olunan gəlir Əbu Səidin ölümündən sonra da xeyrixah məqsədlərə, məzarına qulluq edən şəxslərə xərclənirdi.

Vaxt keçdikcə məscid və hücrələr dağılmış, Əbu Səidin məzarı və hücrəsi qumla örtülmüşdür.

Abbasqulu ağa Bakıxanov «Gülüstani-İrəm»də («Möminin intişaratı» nəşriyyatı, 2001, səhifə 245) yazır ki, «Hicri 1232-ci (1817) ildə, bakılı Hacı Qasım bəy Mansurxan bəy oğlu onun qəbrini və məscidini təmir etdirmişdir».

Əsl müsəlman və zadəgan kimi məscidin öz vəsaiti ilə bərpaı Ağa Hacı Qasım bəyin humanistliyini bir daha sübut edir. Hacı Qasım bəy bu qədim dini abidəni yenidən xalqa qaytardı.

Təbii ki, imkanlı şəxs olduğundan o, Əbu Səidin pirini söküb, başqaları kimi yerində təzəsini tikə bilərdi, hətta tarixdə qalmaq üçün öz adını da əbədiləşdirə bilərdi. Amma Ağa Hacı Qasım bəy bunu etmədi! Alicənab və dindar olduğundan, o bu barədə heç

düşünmədi də.

Hacı Qasım bəyin gördüyü işlər onun adını təkcə Bakıda deyil, ondan çox-çox uzaqlarda tanıtdırmışdır. Belə ki, dünyada ilk dəfə dənizin dibindən neft çıxaran məhz Ağa Hacı Qasım bəy olmuşdur. «Consulting & Business» jurnalının 2006-cı il 8-ci nömrəsində «Qara qızılın tarixi» adlı məqalədə bu fakt təsdiq olunur. Sənədlərə və elmi nəşrlərə əsasən məhz o, 1803-cü ildə (digər məlumatda 1798-ci ildə) Xəzər dənizinin Bibi Heybət buxtasında sahilədən 18 və 30 metr məsafədə olan 2 neft quyusu qazdırmışdır. Quyular möhkəm, kip bərkidilmiş taxta tirlər vasitəsilə sudan qorunurdu. Bu quyulardan uzun illər neft hasil edilirdi.

İlk neft sənayesinin formalaşması 1825-ci ilə qədər davam etmişdir. Həmin il Xəzərdə güclü tufan qoparaq quyuları dağıtmış, nəticədə onlar batmışdır.

Rus alimləri «Neft yataqlarının istismarı ilə bağlı elmin yaranması» referatında qeyd edirlər ki, Xəzər dənizi sahillərində, həmin Bibi Heybətdə dünyada sənaye üsulu ilə ilk neft buruğu qazılarkən artıq orada 25 quyuy neft verirdi. İstisna deyil ki, həmin quyular da Qasım bəyə məxsus olub.

Mansurovların mülkləri, dükan və anbarları əsasən Cümə və Sınıq qala məscidləri arasında yerləşdiyinə görə, həmin ərazidə gediş-gəliş çox sıx idi. Bunu gören Hacı Qasım bəy qardaşı oğlu Ağa Salaha İçəri şəhərdə dar küçələrin genişləndirilməsi məqsədilə dəyərli məsləhətlər vermişdi.

Hacı Qasım bəy özü də o dövrün tanınmış sahibkarı idi. Hələ 1803-cü ildə Hacı Qasım bəy Xəzərdən neft çıxarmaq üçün quyular qazmışdı. Lakin 3 ildən sonra Rusiya imperiyası Bakını işğal edir.

Məşədi Süleyman xatirələrində danışardı ki, Hacı Qasım bəy, öz torpaqlarında quyuları qazmaq üçün artıq yeni hökumətdən icazə almalıydı. Buna görə də o, Tiflisə, Rusiyanın Qafqazdakı canişinin yanına gedir. Hacı Qasım bəy sahibkarlıq fəaliyyətini daim genişləndirər, yeni əlaqələr qurar, öz işini çox yaxşı bilərdi. Onun Tiflisdə də dükanları var idi.

**Ağa Hüseyn bəy
Ağa Hacı Mansurxan bəy oğlu
Mansurbəyov
(1767 – 1829)**

Ağa Hüseyn bəy Ağa Hacı Mansur bəy oğlu Bakının zəngin adamlarından olub. O, 1183-cü il (1767) şəvval ayının 22-də doğulub. O zamanın dəyərlərinə görə o, 1-ci Gildiyaya ald tacır olub. 1816-cı il 22 dekabr tarixdə Bakı bəylərinin kameral siyahısında Ağa Hüseyn bəyin adı tacirlər siyahısında çəkilir. Ona məxsus əmlakın siyahısında İçərişəhərdə Böyük Qala küçəsindəki İkimərtəbəli evi və şəhərin müxtəlif yerlərində dükanları vardır. Ağa Hüseyn Türkan kəndinin, eləcə də, Keşlədə və Abşeronun

Bakı. Rəssam A.P. Boqolyubovun əsəri (1881)

digər kəndlərində əkinə yararlı torpaq sahələri, Mərdəkənda və Şüvələnda meyvə bağları, çoxlu sayda mal-qara, 300 baş qoyun sürüsü və at ıxısı ona məxsus idi. Varis kimi atası Ağa Hacı Mansurdan ona bir neçə neft quyusu da qalmışdı. Ağa Hüseyn bəyin bir neçə rəncbər ailəsi vardı. Varidatı o zamanın varlı tacirlərinin var-dövlətiylə müqayisədə çoxlarını üstələyirdi.

Ağa Hüseyn bəyin iki nigahdan 2 qızı və 3 oğlu vardı. Birinci arvadı Törə xanım Kərbəlayı Dadaş qızından oğlu Əlimurad bəy (1788 – 1838) və qızı Şəhrəbanu xanım (1792 – 1847) doğulmuşlar.

İkinci arvadı Ana xanım Hacı İbrahim qızından 2 oğlu: Ağa Salah (1800 – 1848), Ağa Hacı Əli (1810 – 1879) və qızı Kübra xanım (1804 – 1866) dünyaya gəlmişlər.

Eləcə də Ağa Hüseyn bəyin 4 qardaşı, 3 bacısı vardı. Böyük qardaşı dünyada ilk dəfə dənizin dibindən neft çıxarmağa nail olmuş tacir Hacı Qasım bəy Mansurbəyov idi.

Ağa Hüseyn bəyin o biri qardaşları – Məşədi Məlik və Məşədi Süleyman, gəmiçiliklə məşğul olurdular. Onlar babaları Ağa Hacı Kərim bəy kimi, öz gəmilərində müxtəlif malları Bakı buxtasından Rusiya və

İrana daşıyırdılar.

Qardaşların hər birinin «Kirjim» və «Şkout» tipli bir neçə yelkənli qayıqları vardı. «Kirjim» adlanan yelkənli qayıqlar çox sürətli olub, yalnız sahil sularında üzməyə yararlı idilər. Onların vasitəsilə yüklər daşınır, Xəzərin cənub sahillərində balıq ovlayırdılar. Adətən bu gəmilərin uzunluğu 4,5 – 8,5 m, heyəti isə 3 – 4 nəfərdən ibarət olurdu.

Kiçik qardaşı Ağa Həsən bəy də tacirlik edirdi. Onun böyük qardaşı Ağa Hüseynlə Bakıda, Karvansarada bir neçə dükanları vardı. Ağa Həsən bəy İçərişəhərdə 2-mərtəbəli mülkündə yaşayırdı. Həmçinin Şüvələndə böyük meyvə bağına sahib idi. Ailəsi həyat yoldaşı, 4 oğlu və 2 qızından ibarət idi.

Ağa Hüseyn bəy 1245 (1829)-ci il rəcəb ayının 6-da, 62 yaşında vəfat etmiş və Bibiheybət qəbristanlığında dəfn edilmişdir.

**Ağa Salah bəy
Ağa Hüseyn bəy oğlu
Mansurbəyov (Mansurov)
(1800 – 1848)**

Ağa Salah bəy Ağa Hüsyen bəy oğlu Mansurov bu nəsilə ən nüfuzlu və bacarıqlı, səriştəli iş adamı olub. Babalarından ona çoxlu var-dövlət qalmışdı. O, çox az - cəmi 48 il yaşadı, lakin Ağa Salah bəy özündən sonra xeyli var dövlət və təmiz ad qoyub getdi. Bu gün, İçərişəhərdə, Mansurovların evinin qabağında yerləşən Tut ağacı meydanı, hələ özünün sağlığında «Ağa Salah» meydanı adlanırdı. Bu meydanda çoxlu xırda evlər yerləşirdi. Ağa Salah bəy həmin evləri alıb, söküb və yerində geniş meydan saldı. Bundan sonra şəhərin bu hissəsində fayton və qazalağların hərəkəti xeyli asanlaşdı.

O vaxtkı şəhərin görünüşü necə idi?

Bir anlığa tarixə dönək. Bakı tarixinin bilicisi, həqiqi stat-müşavir K.F.Spasski-Avtonomov xatirələrində belə yazır: «Şəhər həddən artıq ayrı-üyrü küçələrdən ibarətdir. Keçidlərdən yalnız piyada, yaxud da bir atlı çətinliklə keçir. Meydançalar kiçik və gediş-gəliş üçün narahatdır. «Bazarnaya» küçəsi də çox dardır.

Ordakı piştaxtalar da necə gəldi qoyulub».

Əsil bakılı olan Ağa Salah bəy şəhərin yenidən qurulması üçün xeyli güc və vəsait sərf etmişdir. Belə ki, XIX əsrin 30-cu illərində

İçəri şəhərin müxtəlif yerlərində öz puluyla köhnə evləri almış, söküb yerində yeni meydanlar salmışdır. Məhz bu xidmətlərinə görə şəhər rəhbərliyi Ağa Salah bəyə «Bakının əslən fəxri vətəndaşı» adını vermişdir.

Ağa Salah bəy 1218-ci il, (1800-cü il) şaban ayının 1-də Bakıda doğulmuşdur. O, hündürboylu, yaraşığı kişi idi. O vaxtın dəbinə uyğun qalın və burma bıqları vardı. Xalq arasına belələrinə «bıqıburma» deyərlər.

Ağa Salah bəyin 3 arvadı vardı. Birincisi – Qızxanım Məşədi Əhməd qızı, ikincisi – Qızxanım Hacı Ələkbər qızı (1813 – 1898), üçüncüsü isə Qızxanım Kərbəlayi Qasım qızı. Birinci arvadından onun Raziyyə adlı qızı olub (1823 – 1901). İkinci arvadından 2 qızı və 2 oğlu var idi. Məhbubə xanım (1841 – 1902), Şəhrəbanu xanım (1847 – 1848), İsmayıl bəy (1842 – 1889) və Məlikməmməd bəy (1845 – 1909). Üçüncü arvadından isə övladı olmayıb.

Böyük qızı Raziyyə xanım 1820-ci il təvəllüdlü Ağa Məmməd bəyə ərə getmişdir. Ağa Məmməd bəyin atası Əlimurad bəy (1788 – 1838) Ağa Hüseyn bəyin birinci

arvadından olan oğlu idi. O, Ağa Salah bəylə ata tərəfdən doğma, ana tərəfdən ögey idi. Ağa Məmməd bəylə Raziyyə xanımın 2 oğlu var idi – Məşədi Əlimurad (1858-ci il) və Məmməd Qasım (1861-ci il).

1860-cı ildə Ağa Salah bəyin 2-ci qızı Məhbubə xanım Hacı Zeynal bəy Ramazan oğluna (sonralar - Ramazanov) ərə getmişdir. Bu nigahdan Hacı Məmməd Kərim, Məşədi Qasım, Məşədi Tağı, Nurcahan xanım, Bilqəyis xanım dünyaya gəlmişlər.

Kiçik qızı Şəhrəbanu xanım 6 aylığında vəfat etmişdir. Təəssüf ki, böyük oğlu Məşədi İsmayılın övladı olmadı. Ağa Salah bəyin arvadları hər biri öz evində yaşayırdı. Yeri gəlmişkən, onların evləri bir küçədə yerləşirdi. Bağ evində isə bir yerdə yaşayırdılar.

Ağa Salah bəy 1266-cı il rəcəb ayında (12 aprel 1848-ci il) qəflətən ürək çatışmazlığından vəfat etmiş və Bibi-Heybət qəbristanlığında dəfn edilmişdir.

Ağa Salah bəyin çoxlu sayda daşınan və daşınmaz əmlakı olub. Siyahı çox uzun olduğundan onlardan bəzilərinin adını çəkək. Bazarda daşdan tikilmiş iki dükanı şimaldan – «Bazarnaya» küçəsinə, qərbdən –

Müqəddəs Nikolay kilsəsinə, şərqdən – «Donanma həyətinə», cənubdan - Ağarza ağa Rəşid oğlunun və Abdulsalam Məşədi Rza Quliyevin dükanlarına söykənirdi.

Hər iki dükanın dəyəri 100 gümüş rubl idi.

Digər dükan Yegizarın karvansarasında yerləşirdi. O, girişdən həyətlə, qərbdən - Nikolay İmnadzenin, şərqdən - Abdurza, Ağarəhim və Mirzəbaba Əhmədoğlu qardaşlarının dükanları ilə əhatələnirdi. Bu dükanın da qiyməti 60 gümüş rublla dəyərləndirilirdi. Buraya ümumi dəyəri 800 gümüş rubl olan 612 pud 5 funt dəmir və 45 pud müxtəlif köhnə gəmi mismarları yığılmışdı.

Ağa Salah bəy yelkənli və təknəli gəmilərə – «şkout» və «rassivaya» da sahib idi. «Süleyman » adlı şkout atası Ağa Hüseyn bəydən miras qalmışdı. Bu gəmi hər cür alət və ləvazimatlarla təchiz edilmişdi. Uzunluğu 67, eni 19, dərinliyi 7,5 ingilis futuna bərabər idi. Təxmini qiyməti 1500 gümüş pula dəyərləndirilirdi.

İkinci, dənizdə üzən gəmi – rassiva, bütün lazımı alətlərlə təchiz olunmuşdu. Onun uzunluğu 66, eni 21 və dərinliyi 8 fut idi. Gəminin dəyəri 800 gümüş rubl idi. Dənizin

sahilində isə Ağa Salah bəyin hər birinin qiyməti 6 gümüş rubla bərabər 30 qayığı var idi.

Şkout nə deməkdir? Holland dilindən tərcümədə bu, yelkənli hərbi və yaxud nəqliyyat gəmisidir. Bəzən balıq ovunda da istifadə edilirdi. Bu gəmilərdən XVIII –XIX əsrlərdə Baltik və Xəzər dənizlərində istifadə olunurdu.

Şkoutların hazırlanmasında şam, küknar, bəzən də Azərbaycanda bitən nadir dəmir ağacından istifadə olunurdu. Gəminin hissələrini bərkidərkən dəmir boltlar və ağaclardan istifadə olunur. Böyük şkoutlar isə xüsusi yelkənlərlə təchiz olunurdu.

Onların uzunluğu 17 - 45 metr, eni 4,5 - 8,5 metr, suya oturma dərəcəsi 1,2 - 1,6 metr idi. Şkoutların qeyri-adi yükləmə qabiliyyəti vardı: 150 - 500 ton. Gəminin heyəti 12 - 18 adamdan ibarət idi.

İndi də digər gəmi – rəşşiva, barəsində qısa məlumat.

Rəşşiva – iti burnu və göyərtəsi, adətən yastıdıbli, böyük ağac dərli olan yelkənli yükləmə gəmisidir.

XVIII əsrin sonları - XIX əsrin əvvəllərində Volqa çayı hövzəsində və Xəzərdə bu

gəmilərdən yük daşımaq üçün əlverişli idi. Paroxodlar meydana gələnə qədər çay gəmiləri kimi rəşivadan geniş istifadə olunurdu. Bu gəmilər yonulmuş küknar və şam ağaclarından hazırlanırdı.

Yüksək keyfiyyətli materialdan hazırlanmasıdır. Gəminin ölçüləri diqqəti çəkir. Uzunluğu 30–50 metr, eni 10–12 metr, bortun hündürlüyü 2,7 metr, suya oturması 1,2–1,8 metr, yükötürmə imkanı 100 tondan 500 tona qədər və daha yüksək idi. Yelkənin eni gəminin uzunluğuna bərabər olurdu, hündürlüyü isə 15-20 sajidir. Korpusun hamarlığı rəşivaya asan üzmək imkanı verir. Bu gəmini yedəkçi fəhlələr - «burlaklar», çayın axarına qarşı sutkada 10-12 verst sürətlə çəkirdilər. Bəzən külək əsən istiqamətdə rəşivanı çəkəndə gəminin sürəti sutkada 200 verstə çatırdı. Yeri gəlmişkən, İlya Repinin «Burlaki na Volqe» məşhur rəsm əsərində haqqında danışdığımız rəşiva təsvir edilmişdir.

Bu gəminin xarici görkəmi çox qəşəng olurdu. Gəminin bortunda Misir fironlarının ağacdən yonulmuş təsvirləri, bəzən də «Allah ümid yerimdir» ifadəsi, arxasında gəmi sahibinin adı, soyadı yazılırdı. Dor

ağacının üstündə Georgi Pobedonosetsin təsviri olan dəmir lövhə bərkidilirdi.

Ağa Salah bəyin Bakıda çoxlu mülkləri olub. Belə ki, şəhərin 3 –cü hissəsində qırla örtülmüş 2 ikimərtəbəli daş evləri yerləşirdi. Birinci evin yuxarı mərtəbəsində 6, aşağıda isə 5 otaq və zirzəmisini vardı. Ev aşağıdakı qaydada yerləşmişdi.

Şimal və qərb tərəfləri küçə, cənubda Mahmud bəyin, şərqdə isə Molla Qasımın evi yerləşirdi. Evin təxminən dəyəri 150 gümüş rubl təşkil edirdi.

İkinci ev birincinin yanında tikilmişdi. Bu evin yuxarı mərtəbəsində 3 otaq, aşağı mərtəbədə isə 2 dükən və yuxarı mərtəbəyə qalxmaq üçün artırma vardı. Ev aşağıdakı qaydada yerləşmişdi: şərqdə elə həmin

Bakı. Böyük Qala küçəsi, Ağa Salah meydanı

Mahmud bəyin evi, cənub və qərbdə küçə, şimalda Ağa Salah bəyin yuxarıda haqqında danışdığımız evi. Mülkün təxmini dəyəri 500 gümüş rublla qiymətləndirilirdi.

Ağa Salah bəyin şəhərin girəcəyində də evləri olub. Onlardan biri fasadı küçəyə çıxan ikimərtəbəli, qırla örtülmüş daş evdir. Yuxarı mərtəbədə 3 otaq, aşağıda isə anbar yerləşirdi. Həyətdə mətbəx və nöqərlərin otağı vardı. Onun sərhəddi şərqdən və cənubdan küçəylə, qərbdən Dadaş Qarage-dovun eviylə, şimaldan Ağa Salah bəyin başqa eviylə yanaşı idi. Bu evin dəyəri 300 gümüş rublla qiymətləndirilirdi.

Bu binaya bitişik daşdan tikilmiş digər ikimərtəbəli ev də var idi. Yuxarı mərtəbədə 7 otaq və bir dəhliz, aşağıda isə mətbəx və digər tikililər olub. Bu bina şimaldan küçəylə, cənubdan Ağa Salah bəyin yuxarıda haqqında danışdığımız eviylə, qərbdən Xaçatur Şahgedanovun eviylə həmsərhəd idi. Bu ev 500 gümüş pulla qiymətləndirilirdi.

Ağa Salah bəyin daşınmaz əmlakı təkcə Bakıda deyil, şəhərin ətrafında da olub. Məsələn, onun Şüvələndə və Mərdəkanda bir çox bağları və evləri vardı. Şüvələnin səfalı yerində salınan üzüm və meyvə bağları

**Ağa Salah bəyin Şüvələndəki bağ evi
(№ 1012, 1823-cü ilin tikintisi)**

da ona məxsus idi. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, Ağa Salah bəyin 1823-cü ildə tikilən bağ evi vaxtilə Şüvələndə yeganə ikimərtəbəli mülk olub. Maraqlıdır ki, yaşı 2 əsri haqlayan həmin mülk bu gün də Abşeronda nadir tikililərdən sayılır.

Ağa Salah bəyin birinci bağının uzunluğu 300 arşın, eni isə 205 arşın idi. Bu bağ cənubdan və şərqdən - yolla, şimaldan - Suraxanı kəndinin sakini Məşədi Salahın bağı ilə, qərbdən - Məşədi Şıxməmməd Hacı oğlu və Molla Hacağa Molla Ağababa oğlunun bağı ilə əhatə olunmuşu. Bağda üstü qırla örtülmüş 2 daş ev vardı. Birinci ev 2 otaqdan, mətbəxdən, həyətinə hovuzdan, at tövləsi və talvardan ibarət idi. İkinci ev üç

otaqlıydı, həyətidə talvar tikilmişdi. Bağ tikililərlə bircə 500 gümüş pul dəyərində idi.

İkinci bağın uzunluğu 133 arşın, eni 115 arşın idi. Bu bağ cənubdan, şərqdən, qərbdən və şimaldan 4 küçə ilə əhatələnmişdi. Bağda 1 quyu, daşdan tikilmiş hamam və talvar var idi. Qiyməti 40 gümüş rublla dəyərləndirilirdi.

Üçüncü bağın uzunluğu 250 arşın, eni 150 arşın idi. Bağ qərbdən – bakılı Mirbaba Mirhaşim oğlunun, şərqdən – Qala kəndinin sakini Şahkərim Əmiroğlunun bağı, cənubdan - yol və çöllüklə, şimaldan - yolla

əhatələnmişdi. Orada 3 daş ev tikilmişdi. Birinci 3 otaqdan, mətbəxdən və at tövləsindən ibarət idi. İkinci ikiotaqlı, talvarlı ev, üçüncünün isə bir otağı vardı. Həyətdə bağı suvarmaq üçün 8 quyu qazılmışdı. Bağ bütün tikililərlə birgə 150 gümüş rublla qiymətlənilirdi.

Bağlarda 3 at saxlanırdı. Birinci 6 yaşlı dayça - qiyməti 30 gümüş rubl, ikinci 15 yaşlı boz at – qiyməti 6 gümüş rubl, üçüncüsü isə madyan, qiyməti 16 gümüş rubl. Atların ümumi dəyəri 52 gümüş rublla qiymətləndirilirdi.

Mərdəkan kəndində onun birmərtəbəli, ikiotaqlı daş evi var idi. Evin ümumi sahəsi: uzunluğu 22,5, eni 20 arşın. Ev şimaldan - Kərbəlayı Qasım Məmmədli oğlunun, şərqdən - Vahab bəy Hacı Məmmədqulu oğlunun, cənubdan - Səlim Kələntər oğlunun evi, qərbdən -isə yolla əhatələnirdi. Bu ev 30 gümüş rubl dəyərində idi.

Bağın uzunluğu 106 sajen, eni isə 58 sajen və bir arşın idi. Bu bağ şərqdən - yolla, cənubdan - Mərdəkan sakini Ağa baba Əmin oğlunun və şəhər sakini Məşədi Kərim Molla İmamqulu oğlunun bağıyla, qərbdən - Suraxanı sakini Ağa Əlinin və Şıx kəndinin

sakini Gülməmmədin bağları ilə, şimaldan - Şağan kənd sakini Baloğlan bəy Hacı Murad bəy oğlunun və Mərdəkan sakini Məmməd-qulu Mustafa oğlunun bağı ilə həmsərhəd idi. Bağın qiyməti 55 gümüş pula dəyərləndirilirdi.

Digər bağın uzunluğu 70 sajen, eni isə 58 sajen və bir arşın idi. Bağ şərqdən - yolla, cənubdan Aslan Rzaqulu oğlunun, qərbdən - Ağaəli Novruz oğlunun bağı ilə həmsərhəd idi, şimaldan - yol. Bağın qiyməti 45 gümüş rublla ölçülürdü.

Şıx kəndində Ağa Salah bəyin çoxlu mal-qarası var idi. 41 baş qoyun sürüsünün qiyməti 50 gümüş rublla dəyərləndirilirdi. Onun şəhərin kənarında 15 əkin sahəsi olub. Əkinə yararlı 12 xalvar sahəsinin qiyməti 150 gümüş rublla hesablanırdı. Eləcə də Ağa Salah bəyin Keşlə və Qara şəhərdə də torpaq sahələri vardı. Bakı quberniyasının və qəzasının yararlı torpaqlarının bir hissəsi də ona məxsus idi.

Ağa Salah bəyin vaxtsız ölümü ilə bağlı olaraq onun daşınan və daşınmaz əmlakının siyahısı 9 iyul 1848-ci ildə titulyar müşavir Qrisenko tərəfindən tərtib edildi. Ağa Salah bəyin əmlakı 1848-ci ilə qədər o dövrün

qiyməti ilə dəyərləndirilir. Sənədə əsasən, siyahıdakı bütün əmlakın dəyəri, nəqd pul, veksəl və qəbzdən başqa, 8 min 350 gümüş rubl təşkil edir.

Özündən sonra Ağa Salah bəyin 22 min 387 rubl nəqd pulu qalmışdı:

1. Kredit biletləri – dəyəri 10 min 853 rubl.

2. Yarımimperial – 670 ədəd.

Dəyəri – 3 min 450 rubl 50 qəpik.

3. Imperial – 1 ədəd. Dəyəri – 10 rubl 30 qəpik.

4. Holland çəvonu – 1743 ədəd, təqribən hər birinin qiyməti – 3 gümüş rubl, cəmi – 5 min 229 rubl.

5. Fars tükəni – 40 ədəd, təqribən hər biri – 3 gümüş rubl, cəmi – 120 rubl.

6. Fars sabkurani – 46 ədəd, təqribən hər biri – 30 qəpik, cəmi – 13 rubl, 20 qəpik.

7. Gümüş pullar – 2 min 710 rubl, 65 qəpik.

8. Gümüş üzərində mis – 35 qəpik.

37 funt ağırlığında 5 gümüş qəlib, təxmini qiyməti – 651 rubl 20 qəpik gümüş pul dəyərində.

Müxtəlif şəxslər tərəfindən mərhum Ağa Salah bəy Mansurova verilən veksellərdə göstərilən borcun qiyməti gümüş pulla 50 min rubldan artıq təşkil edir. Bakı xanlığı ruslar

tərəfindən işğal edildikdən sonra XIX əsrin evvəllərində Rusiya ilə ilk kommərsiya əlaqələri quran tacirlərdən biri də Ağa Salah bəy Mansurov olmuşdur. Sənədə əsasən, qayını Hacı Ağaşi Hacı Ələkbər oğlu Rusiyadan müxtəlif çeşiddə mal gətirmək üçün Ağa Salah bəydən 2500 çervon alır. Aralarındakı danışığa görə, əldə olunacaq gəlirlər - təxminən 7 mln 500 rublu, yarı-yarıya bölsünlər. Hacı Ağaşinin Moskvadan göndərdiyi mallar Ağa Salah bəyin dükanlarında satılırdı. Onların çeşidi geniş idi. Qızıl və gümüşdən bəzək əşyaları, qiymətli daş-

Bakı. XIX əsr

qaşlar, xəzlər, qadın baş geyimləri, bahalı parçalar, qab-qacaq, sandıqlar, mücrülər, mebel, məişət əşyaları, kitablar və s.

Ümumiyyətlə, Ağa Salah bəyin Bakıdakı dükanlarında zərgərlik məmulatları, çini və şüşə qablar, İran və Azərbaycan xalçaları, inşaat və gəmi tikintisi üçün ağac materialları, Həştərxandan gətirilən metal və bişmiş kərpic satılırdı.

Ağa Salah bəyin dükanlarının piştaxtalarında çox sayda kitablar da satılırdı, onların arasında dini mövzuya aid nəşrlər də var idi.

Mansurovlar nəslində Ağa Salah bəy sonuncu tacir oldu. Vəfatından sonra oğulları və qardaşı Ağa Hacı Əli bəy onun işini davam etdirmədilər. Ağa Salah bəydən qalan torpaqları, bağları, ev, dükanları və s. onlar yalnız icarəyə verməklə gəlir götürürdülər.

**Ağa Hacı Əli bəy
Ağa Həseyin bəy oğlu
Mansurbəyov (Mansurov)
(1810 – 1879)**

Ağa Hacı Əli bəy 1228-ci ildə (1810) doğulub. Qardaşı Ağa Salah bəyin vəfatından sonrakışı xətti ilə yeganə nümayəndə olduğuna görə Mansurovlar nəslinin başçısı oldu. Onun ikimərtəbəli evi böyük qardaşı Ağa Salahın mülkü ilə yanaşı, Cümə məscidinin yanında yerləşirdi. Ev şimaldan - meydanla, cənubdan - Ağa Salah bəyin evi ilə, şərqdən - küçəylə, qərbdən isə piyadalar üçün döngə ilə əhatələnirdi.

Ağa Hacı Əli bəyin Keşlədə torpaqları vardı. Yerli camaat torpaqlarını zəbt etdikləri

üçün o, 1870-ci ilin dekabrında məhkəməyə müraciət edir və bir ildən sonra məhkəmə onun xeyrinə qərar çıxarır.

Ağa Hacı Əli bəyin ailəsi arvadı və iki qızından ibarət idi. Ağa Salah bəyin ölümündən sonra o, qardaşının işini müəyyən qədər davam etdirmişdir. Bir müddətdən sonra, qardaşı oğlanları da onun kimi, yalnız icarəçiliklə məşğul oldular. Ağa Hacı Əli bəy Mansurov 69 yaşında 1297-ci ildə (1897-ci ildə) vəfat etmiş və Bibi Heybət qəbristanlığında dəfn edilmişdir.

Ağa Salah bəy 1848-ci ildə vəfat etdikdən sonra onun 3 uşağı – İsmayıl, Məlikməmməd və Məhbubə xanım yetim qaldılar. Şamaxı - Bakı qəzasının qərarı ilə Ağa Salah bəyin əmlakını idarə etmək və uşaqlarına qəyyumluq məsələsinə görə komissiya yaradıldı. Çar Rusiyasının qanunlarına əsasən, qəyyumluq etmək Bakı sakinləri Hacı Molla Qasım Qasım oğluna, Kərbəlayi Hacıbaba Məşədi Ələkbər oğluna, mərhumun iki dul arvadı – Qızxanım Məşədi Əhməd qızına və Qızxanım Hacı Ələkbər qızına həvalə edildi.

7 ildən sonra qəyyumların tərkibi dəyişir. Ağa Salah bəyin əmlakını düzgün idarə etmək, uşaqlarına himayəçiliyi yaxşılaş-

dırmaq məqsədilə qəyyumların sırası yaxın qohumlar: mərhumun qardaşı Ağa Hacı Əli bəy, qayını Hacı Ağakəşi Hacı Ələkbər oğlu, iki dul arvadı - Qızxanım Hacı Ələkbər qızı və Qızxanım Məşədi Əhməd qızı ilə əvəzlənirlər.

Şəriət qanunlarına uyğun olaraq, yetkinlik yaşına çatandan sonra bütün varislər bölgü zamanı öz paylarını aldılar. Yetkinlik yaşına çatmayan yetimlərin payını saxlamaq qəyyumlara tapşırıldı. Həmin uşaqlara çatan əmlakın siyahısının bir surəti qəyyumlara verildi. Ağa Hacı Əli bəyin dediyinə görə, ölümündən əvvəl Ağa Salah bəy ona evdə olan neqd pulun üçdə bir hissəsini dəfnə xərcləməsini vəsiyyət etmişdi. Ağa Hacı Əli bəy qardaşının vəsiyyətinə əməl edərək dəfn və yas mərasiminə özünün 851 gümüş rubl pulunu xərcləmişdir. Bu xərcləri Ağa Salah bəyin yetkinlik yaşına çatan varisləri də təsdiq etmişlər. Məsləhətləşdikdən sonra xərclənən məbləği ödəmək üçün onlar öz paylarına düşən daşınmaz əmlakdan əmilərinə verərək borclarını ödəmişlər. Beləliklə, Ağa Hacı Əli bəyə Mərdəkan kəndinin arxasındakı 2 bağ verildi. Bağların biri Aslan Əcəm oğlunun bağına bitişik idi.

Bağın uzunluğu 175, eni 144 xan arşınıydı. Digər bağ Ağababa Əmir oğlunun bağına bitişik idi. Uzunluğu 222, eni 175 xan arşını olmaqla 300 gümüş rublla dəyərləndirildi. 85 batman əkin sahəsi 85 gümüş rublla, «Rostbazarda»kı dükan 133 gümüş rublla, Türkan kəndində birotalıq ev, mətbəx, at tövləsi, samanlıq, qaz damı – 30 gümüş rublla dəyərləndirildi. Bütün əmlakın qiyməti 548 gümüş rublla, nəqd pul isə 303 gümüş rubl təşkil etdi.

Ağa Salah bəyin uşaqları İsmayıl, Məlik-məmməd və Məhbubə xanım arasında əmlak bölündükdən sonra Bakı ətrafındakı 13 əkin sahəsini qəyyumluq komissiyasının sədri Axund Molla Məmməd 1856-cı ildə 12 il müddətinə uşaqların əmisi Ağa Hacı Əli bəy Mansurova icarəyə verdi. İcarə müddəti qurtaranda, şifahi razılaşma daha 2 il – 1871-ci ilə qədər artırıldı.

Bu əkin sahələrinin 8-i Bakı ətrafında, Hövsan və Keşlə kəndlərinə aparan yolların arasındaydı. Sərhəd: Şərqdə Ağamirzə Keşlinskinin və Şahməmməd uşaqlarının sahəsi, qərbdə - Bakı sakini Rəcəbin sahəsi idi. 9-cu sahə Keşlə və Bülbüləyə gedən yolların arasındaydı. Qərbdən - Pirverdinin,

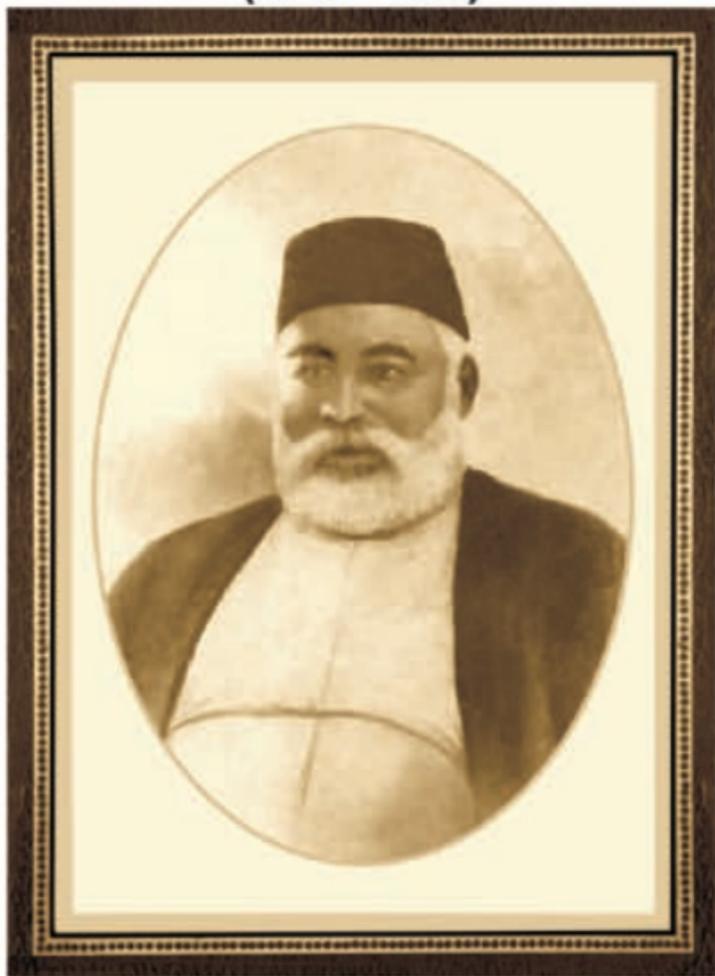
şərqdən - Mirbağır Hacı Səid Əhməd oğlunun əkin sahələri ilə həmsərhəd idi. 10, 11 və 12-ci əkin sahələri Bülbüləyə gedən yolun şimal tərəfindəydi. Qərbdən - Kərbəlayi Hacı Kərbəlayi Hacıağa oğluylla, şərqdən - keşləlilərlə, şimaldan - Həsən Bakinski ilə qonşu idi. 13-cü sahə Qanlı Təpənin şimal tərəfində yerləşirdi. Şimaldan və qərbdən - yolla, şərqdən - Baba Əbdul Hüseyn oğluylla, cənubdan - Hacı Seyfullanın varisləriylə qonşu idi. İcarədar ildə oğlanların hər birinə 20, qıza isə 10 batman buğda ödəməyi öhdəsinə götürmüşdü. İcarə haqqından oğlanların hər birinə $\frac{2}{5}$, qıza isə $\frac{1}{5}$ hissə çatırdı.

Qalan əkin sahələri Ağa Salah bəyin böyük qızı Rəziyyə xanıma miras qalmışdı.

Ağa Hacı Əli bəy 28 noyabr 1873-cü il tarixdə Bakı şəhər polis idarəsinə müraciət etmişdir ki, onu bu əkin sahələrinə görə, 10 faizli vergidən azad etsinlər. Belə ki, həmin sahələr artıq 1871-ci ildən Ağa Salah bəyin övladları – İsmayılın, Məlik Məmmədin və Məhbubə xanımın qanuni əmlakı sayılırdı.

Ağa Hacı Əli bəyin nəsil qarşısında ən böyük xidməti bütün sənədlərdə Mansurov soyadımızın təsdiq etməsindədir.

**Məşədi Məlikməmməd bəy
Ağa Salah bəy oğlu
Mansurbəyov (Mansurov)
(1845 – 1909)**

1845-ci ildə Bakıda doğulmuş Məşədi Məlik Məmməd bəy Mansurov Ağa Salah bəyin kiçik oğludur. Üç yaşında atasını itirdikdən sonra onun tərbiyəsi ilə əsasən anası Qızxanım Hacı Ələkbər qızı və əmisi Ağa Hacı Əli bəy məşğul olmuşdur. O, yazmağı və oxumağı mədrəsədə öyrənmişdir. Məşədi Məlik və böyük qardaşı Məşədi İsmayıl poeziyaya, xüsusilə musiqiyə böyük həvəs göstərirdilər. Hələ kiçik yaşlarından Məşədi Məlik tar, kamança, cürə sazı, qarmon və dəfdə çalmağı bacarırdı. Məşədi Məlik 18 yaşında ikən öz evində musiqili poeziya məclisləri keçirməyə başlayır. Sonralar bu məclislər daimi keçirilir. Beləliklə, Mansurovların evi Abşeronda yeganə musiqi-maarifçilik mərkəzinə çevrilir.

Yeri gəlmişkən, Məşədi Məlik Mansurovu hamı qısaca olaraq «Məşədi Məlik» deyə çağırırdılar. Həyatda qısaldılmış formada səslənən adlar adətən, bütöv şəkildə yazılır. Məşədi Məlik bəyin adının ikinci hissəsi ixtisara düşdü və gələcəkdə, demək olar ki, bütün sənədlərdə «Məşədi Məlik bəy» yazılırdı.

Azərbaycanda muğam sənətinin inkişafında Şuşa və Şamaxı məclisləriylə yanaşı,

Bakı məclisinin də böyük rolu olmuşdur. Bu barədə 1863-cü ilin yazılarında göstərilir ki, Bakı məclisinin əsasını qoyan və ona rəhbərlik edən Məşədi Məlik bəy Mansurov olmuşdur. O, istedadlı musiqişünas və mahir ifaçı idi. Onun evində musiqi gecələri keçirilirdi. Burada muğam dəstgahlarının ifaçılıq məsələləri müzakirə edilirdi. Muğamın müəyyən hissələrinin ifası barədə musiqiçilər arasında mübahisə düşəndə onlar yalnız Məşədi Məliyə müraciət edərdilər. Savadlı və nüfuzlu şəxs olduğundan hamı onun fikri ilə razılışardı.

Məşədi Məlik bəyin musiqi məclislərində Mirzə Səttar, Seyid Mirbabayev, Ağa Said oğlu Ağabala, Mirzə Ağakərim Hacı Zeynal oğlu, Əli Zühab, Mirzə Fərəc, Məşədi Baldadaş, Cabbar Qaryağdıoğlu, Şəkili Ələsgər, Əbdül Qədir Cabbarov, Keçəçioğlu Məhəmməd, Mərdinka, Məşədi Zeynal, şamaxılı Mirzə Məhəmmədhasən, qarabağlı Mirzə Dadaş, Seyid Şuşinski, o vaxtlar hələ gənc olan Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev və başqaları iştirak edərdilər. Həmin məclislərdə musiqiçilərlə yanaşı, şairlər də iştirak edərdilər. Onlar ifa olunan qezəllərin düzgün tələffüzünə diqqət

yetirərdilər. Şairlər Ağakərim Salik, Şətir Abbas Səbuhi Tehrani, Mirzə Əbdül Xəliq Bad-kubeyi, Cəfər Həşim Kərimov, Hüseyn Qarabaği, Məşədi Əyyub Qarabaği, Şahin Məxfi, Nuruş, Buzovnalı Məşədi Azər məclislərdə daim iştirak edərdilər.

Yeri gəlmişkən, Ağakərim Salik – Məşədi Məliyin əmisi oğlu idi. Ağakərimin anası Kubra xanım Ağa Salah bəyin doğma bacısıydı. «Salik» Ağakərimin şair təxəllüsü idi.

Bakı məclisi bütün Qafqazda böyük şöhrət tapmışdı. Bu məclisə Şamaxıdan, Qarabağdan, İrəvandan, Tiflisdən, eləcə də İrandan musiqiçilər təşrif gətirirdilər. Onlar Məşədi Məliyin qonaqpərvərliyindən istifadə edərək aylarla onun qonağı olurdular. Mahir musiqiçilərdən Hacı Hüsü, Mirzə Sadıq (Sadıqcan), Məşədi Zeynal, Ala Palaz oğlu Molla Rza, Əbdülbaqi Zülalov (Bülbülcan) təkcə məclisin daimi ifaçıları deyil, həm də Məşədi Məliyin yaxın dostları idilər.

Məşədi Məlik bəy musiqiyə heyran idi. O, gəmi limanında və vağzalda xüsusi adamlara tapşırıq vermişdi ki, şəhərdə əlində musiqi aləti olan adam görsələr, onun evinə gətirsinlər.

Abşeronda musiqi mədəniyyətinin inkişafı

fında Bakı məclisinin müstəsna rolu olmuşdur. Bakı məclisi, demək olar ki, o dövrün ilk konservatoriyası idi. Məşədi Məliyin oğulları - Məşədi Süleyman, Mirzə Mansur, nəvələri Bəhram, Nadir, Ənvər, kötükçələri Eldar və Elxan Mansurovlar nəinki onun irsini mənimsədilər, həm də bu mənəvi xəzinəni daha da inkişaf etdirdilər.

Bu məclislər ifaçılıq sənətini yüksəltməklə yanaşı, xalq arasında muğamı təbliğ edirdi. Bir muğam bəzən bir neçə xanəndə tərəfindən ifa olunurdu. Peşəkar və həvəskar

Soldan: Məşədi Süleyman bəy, Talıbxanov, Mirzə Mansur, Məşədi Məlik bəy, Qorçavodski xanımıyla Mansurovların Şüvələndəki bağında (1900)

dinləyicilər yeri gəldikdə ifaçıları tənqid də edirdilər. İradlar çox vaxt mübahisələrə səbəb olur, bəzən də gərgin vəziyyət yaranırdı. Belə olduqda müsabiqə elan olunurdu, və ən yaxşı muğam ifaçıları burda öz məharətini göstərirdilər. Dinləyicilər qalibləri alqışlayırdı, uduzanlar isə məclisi tərk edirdilər. Məşədi Məlik bəy ilin yansını Şüvəlan və Mərdəkandakı bağlarında yaşayırdı. Burda da, şəhərdə olduğu kimi, musiqiçilər, xanəndə və şairlərin iştirakı ilə Bakı məclisi davam edirdi.

Məşədi Məliyin böyük qardaşı Məşədi İsmayıl bəy poeziyanın və musiqinin vurğunu idi. O da qardaşı kimi yaxşı tar çalırdı. Elə-belə deyildi ki, onun musiqiçi dostları özlərinin ifa etdikləri musiqi alətlərini mehız Məşədi İsmayıl bəyə verilməsini vəsiyyət edərdilər. Bütün Mansurovlar kimi o da çox qürurlu və güclü xarakterə malik idi. Ucaboy, gözəl görkəmi olan Məşədi İsmayıl bəy zahirən atası Ağa Salah bəyi xatırladırdı. O, çox qeşəng və son dəbdə geyinərdi. Qardaşından fərqli olaraq, Məşədi İsmayıl bəy səyahət etməyi çox xoşlayırdı. O, Rusiyanın bir çox şəhərlərini və Avropanın demək olar ki, hər yerini gəzmişdi. Onun

Meşedi İsmayil bey Mansurov (1867)

ətrafında daima incəsənət adamları – şairlər, musiqiçilər, artistlər, rəssamlar olardı. Təəssüf ki, belə bir adamın övladı, davamçısı olmadı. O, qardaşı uşaqlarını çox sevər və həmişə onlara kömək edərdi. Məşədi İsmayıl bəy 1889-cu ildə 47 yaşında vəfat etmiş, Bibi Heybət qəbristanlığında, valideynlərinin yanında dəfn edilib.

Məşədi Məlik bəyin dostlarının dairəsi beynəlmiləl idi. Onun sadıq dostları arasında milliyətçə alman olan Aleksandr Teodoroviç Fon Velke də vardı. Məşədi Məliyin məhkəmə işlərində Fon Velke daim onun vəkili idi. O, peşəkariyyəti sayəsində Mansurovların bütün məhkəmə proseslərini udurdu.

Aleksandr Teodoroviç Fon Velke I gildiya tacir və titullu müşavir idi. Neft maqnatı, ixtisasca hüquqşünas və vəkil olan Fon Velke bütün gücünü həqiqəti axtarmağa sərf etmişdi. Onun özünəməxsus fikirləri bəzilərinə qısqanclıq yaradırdı. Buna görə də çalışırdılar ki, onu böhtançı kimi qələmə versinlər.

O, Bakı üçün az iş görməyib. Belə ki, 18 ay müddətində səmişinləri və yükləri daşımaq məqsədilə Bakıda at qoşulan vaqonların – «konka» hərəkəti üçün dəmir yolunun

çəkilməsinə icazə almağa şəhər Duması qarşısında vəsatət qaldırır. Onun təklifi birmənalı qarşılanmadı, hətta bu işi ləngitmək üçün koalisiya da yarandı. Belə ki, bir çoxları iddia edərdilər ki, Fon Velkeyə ehtiyac yoxdur, şəhər özü bu işin öhdəsindən gələ bilər. Duma fikir ayrılığında qalmışdı. Bir çoxları, hətta milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyev də bu təşəbbüsün əleyhinə çıxaraq, elə təklif irəli sürdülər ki, Fon Velke bununla razılaşa bilməzdi.

Məşədi Məlik bəyin öz puluna Bakıda bir neçə ev tikdirmişdi. Hətta indi də, İçəri şəhərdə, Sisianov küçəsində onun tikdiyi evlər qalmaqdadır. Məşədi Məlik bəyin evi qonaq - qaralı idi. Evin hörmətli qonaqları arasında milliyətçə polyak olan şəhər məri Stanislav İvanoviç Despot-Zenoviç, memar İosif Qoslavski, mənşəcə alman olan mühəndis, polkovnik Nikolay Avqustoviç fon der None də vardır. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, evlərin tikintisi zamanı Məşədi Məlik bəylə fon der None arasında yaranan işgüzar münasibət sonralar dostluğa çevrildi.

Daha bir maraqlı fakt. Məşədi Süleyman bəy xatirələrində yazır ki, neft maqnatları Robert və Lüdviq Nobel qardaşları, Alfons de

Rotşild və şəhərin bir çox görkəmli şəxsləri və ziyalıları atası Məşədi Məlik bəyin şəhərdəki mülkündə və bağ evində tez - tez qonaq olurdu. Anaxanım Mansurovanın nəvəsi – Kamil Kələntərov xatırlayır ki, Nobel qardaşları və Rotşildin Məşədi Məlik bəy və onun oğulları ilə birgə çəkirdikləri fotoşəkilləri sonralar Mirzə Mansurun evində divardan asılı görmüşdü.

Bakı özünün memarlıq görkəmi ilə «Qafqazın Rastrellisi»nə – İosif Vikentiyeviç Qoslavskiyə borcludur. Necə deyərlər, Bakı memarın taleyi oldu. 1891-ci ildə I Nikolay adına Sankt-Peterburq institutunun mülki mühəndislik fakültəsinin məzunu olan gənc mütəxəssisi Bakıya, Aleksandr Nevski kilsəsini tikməyə göndərirlər. Qoslavski sadəcə memar deyil, həm də rəssam idi. Onun ucaldığı kilsə o qədər möhtəşəm idi ki, bakililər onu «Qızıl kilsə» adlandırırdılar.

Kilsənin qübbəsi xalis qızılla örtülmüşdü. Görənlərin dediyinə görə, kilsə müsəlmanların verdiyi ianə hesabına tikilmişdir. Bələ ki, inşasına tələb olunan 200 min qızıl rublun 75%, yəni 150 min rublu müsəlmanlar tərəfindən verilmişdir. Məşədi Süleyman bəyin dediyinə görə, «Qızıl kilsə»nin

tikilməsinə onun atası Məşədi Məlik bəy Mansurov da ianə vermişdir.

Məşədi Məlik bəyin evinin digər polyak qonağı, məşhur memar İosif Kasperoviç Ploşko idi. O, Məşədi Məliyin oğlu - Məşədi Süleyman bəylə dostluq edirdi. Ailə arxivimizdə Ploşko və arvadı Sabina Vladislavnayanın birgə şəkli saxlanılır. Fotoşəkilin üstündə xatirə avtoqrafı yazılıb: «Ürək dostum Süleyman Mansurova hədiyyə edirəm». Tarix: 22 may 1903-cü il.

Peterburq institutunun mülki mühəndislik fakültəsini 1895-ci ildə bitirən kimi Ploşko, S. Qoslavskinin dəvətilə Bakıya gələrək Bakı şəhər İdarəsinin inşaat şöbəsində sahə memarı, sonra isə Bakı şəhərinin memarı vəzifəsinə irəli çəkilir.

Burada da Kazimir Skureviç, Yevgeni Skibinski, İ. Edəl, A. Eyxler, Nikolay fon der Nonne, Qafar İzmayılov kimi memarlarla tanış olur. Yeri gəlmişkən Məşədi Məlik bəyin bir neçə evi məhz Məşədi Mirzə Qafar İzmayılov tərəfindən inşa olunub. Böyük Qala küçəsi № 5, Karantinni və Sisianov №19 küçələrinin kəsişməsindəki bina həmin tikililərdəndir.

**Məşədi Məlik bəy Mansurovun
Sisianov küçəsi – 19, Karantin keçidindəki
xüsusi evi. Memar Qafar İzmaylov (1889)**

Ploşko özünün monumental və yaraşıklı binalarıyla Bakını fəth etdi. Bu yaşayış mənzilləri, ictimai evlər, mülki binalar, dini məbədlər idi. Ploşkonun memarlıq əsərlərinin üslubu Avropanın klassik ənənələrini, orta əsrlər, Venesiya və Fransız yüksək səviyyəli qotikasını müasir dəbə – modernə uyğunlaşdırırdı. Onun yaradıcılıq fantaziya-sından heyran qalmış yerli milyonçular

Ploşkoya sifariş verməyə başladılar. Onu da qeyd edərkən ki, Ploško Bakı milyonçusu Musa Nağıyevə ən yaxın olan memarlardan idi.

Ulu babam – Məşədi Məlik bəy, təbiətən çox istedadlı, yüksək mədəni səviyyəyə malik ziyalı, təhsil görmüş bir şəxs idi. O, fars və ərəb dillərini mükəmməl bilirdi, rusca sərbəst danışdı. Müasir baxışlara malik bir ziyalı kimi, onunla ünsiyyətdə olmaq xaricilər üçün çox maraqlıydı.

Məşədi Məliyin iki arvadı vardı. Birincisi Üm-Leyla xanım Hacı Mirzağa qızıydı. Ondan 2 oğlu: Kərbəlayi Ağahüseyn (1864-1937) və Soltan (1867- ölüm tarixi məlum deyil) dünyaya gəlmişdilər. Soltan çox gənc yaşlarında vəfat etmişdir.

Kərbəlayi Ağahüseyn 1898-ci il aprelin 28-də Üm-Səlimə Məşədi Abduldayan qızıyla evlənir (1884-1949). Onların bu nigahdan oğlanları- Ağa Salah (1901-1928), Ağa İsmayıl (13 iyul 1904-1975), Ağa Mehdi (1903-1970), Ağa Sadıq (15 may 1907-1954) və qızı Üm-Leyla (21 yanvar 1909-1987) dünyaya gəlmişdir. Kərbəlayi Ağahüseyn 1937-ci ildə 73 yaşında və ikinci arvadı Soltanbəyim Mirzə Baxış bəy qızı Ələkbərova (1855-1906) ilə nigahdan 2

**Kərbəlayi Ağa Hüseyn
Məşədi Məlik bəy oğlu
Mansurov
(1864-1937)**

**Məşədi Məlik bəyin
anası Qızxanım Hacı
Ələkbər qızı Mansurova
(1813 – 1898)**

oğlan, 2 qız dünyaya gəlib. Oğlanları - Məşədi Süleyman (1872-1955), Mirzə Mansur (1887-1967), qızları Anaxanım (1881- 1944) və Şəhrəbanu xanım (1879). Şəhrəbanu 1893-cü il oktyabrın 29-da 14 yaşında vəfat etmişdir.

Soltanbəyim xanım Bakının tanınmış şəxslərindən olan Mirzə Baxış bəy Ələkbər oğlunun (sonralar - Ələkbərov) qızıydı. O, 1906-cı il aprelin 26-da, 51 yaşında vəfat etmişdir.

Məşədi Məlik bəyə bir neçə miras qalmışdı. O, atası Ağa Salah bəyin və anası

Qızxanım Hacı Ələkbər qızının varidatına sahib oldu. Qeyd edək ki, Qızxanım Hacı Ələkbər qızı, uzun ömür sürərək, 1898-ci il oktyabrın 21-də, 85 yaşında vəfat etdi. Yeri gəlmişkən, Qızxanıma 1889-cu ildə vaxtsız dünyadan köçən böyük oğlu Məşədi Ağa İsmayıl bəyin əmlakı qalmışdı. Sonuncu miras Məşədi Məlik bəyə mərhum arvadı Soltanbəyim xanımdan qaldı.

Yetkinlik yaşına çatan Məşədi Məlik bəy 1871-ci ildən başlayaraq varis kimi atası Ağa Salah bəyin əmlakını idarə edir. O, gənc yaşlarından səriştəli sahibkar kimi təsərrüfatını idarə edirdi. Məşədi Məlik bəyin Bakının mərkəzində daşınmaz əmlaka – mülklərə və şəhərin ətrafındakı torpaq sahələrinə sahibliyini təsdiqləyən, 1907-ci ilin dekabr tarixindəki sənədlərə nəzər yetirək.

1. İçərişəhər, Böyük Qala küçəsindəki 30 nömrəli ev (qiyməti 3660 qızıl rubl). Bu ev şimaldan - Rüstəm Molla Qasım oğlunun, qərbdən - Rəziyyə xanım Mansurovanın eviylə, cənub və şərqdən-küçəylə əhatələnmişdi.

2. Elə orada, ev № 37 (5940 qızıl rubl).

3. Elə orada, ev № 953, dükanla birgə (381 qızıl rubl). Bu ev şərqdən – Dənizçilik

idarəsinin anbarıyla, cənubdan – meydan və kilsəylə, qərbdən – «Tyomnıy ryad» keçidi, şimaldan – Məmməd Həşim Hacı Dadaş oğlu və Hacı Ağaəli Məlikməmməd oğlunun dükanlarıyla qonşu idi.

4. Elə orada, ev № 39 həyətyanı sahəsi ilə (2220 qızıl rubl).

5. Elə orada, ev № 418 (399 qızıl rubl). Bu ev şimaldan – Hacı Əli bəy Mansurovun evi ilə, şərqdən – küçəylə, cənubdan – Məşədi Məlik bəy Mansurovun evi ilə, qərbdən – Hacı Ağa bəy Zəməd bəy oğlunun evi və döngə ilə əhatələnmişdi.

6. Elə orada, ev № 618 (400 qızıl rubl).

7. «Tverskaya» küçəsində yerləşən 28 nömrəli ev (6000 qızıl rubl).

8. «Bolşaya Minaretskaya» küçəsində yerləşən 224 və 226 nömrəli, ümumi sahəsi 160 kv.m olan evlər.

9. «Buxarskaya» küçəsi, 41 №-li ev.

10. Sisianov və Karantin küçələrinin kəsişməsində yerləşən 19 №-li ev (15840 qızıl rubl). Sənədlərə görə, bu ev 1908-ci ildə yenidən qiymətləndirilərək 28 min qızıl rublla dəyərləndirilmişdir.

11. Qara şəhərdə 5784 kv. sajen torpaq sahəsi (144 min qızıl rubl).

12. Şəhəratrafı ərazidə 6 desyatin «vıqonny» torpaq sahəsi (1700 qızıl rubl).

13. Şüvelan kəndində 2 desyatin, 1 min. kv. sajen ölçüdə meyvə və üzüm bağı (5200 rubl).

14. Mərdəkan kəndində 3 desyatin 430 kv. sajen ərazisi olan meyvə və üzüm bağı (5160 qızıl rubl).

15. Qala kəndində 2 desyatin 1 min kv. sajen ərazisi olan 235 №-li meyvə və üzüm bağı (4200 qızıl pul).

16. Qaraşəhərdə 3890 kv. sajen sahəsi olan 7780 qızıl rubl dəyərində əkinə yararsız torpaq.

17. Qaraşəhərdə 5786 kv. sajen sahəsi olan və 12050 qızıl rubl dəyərində torpaq sahəsi.

18. Bakı şəhərində daşınan ev əmlakı (1 min qızıl rubl).

Sənəddə göstərilən bütün varidatın ümumi qiyməti 228 min 870 qızıl rubl təşkil edir.

Məşədi Məlik, onun böyük qardaşı Məşədi İsmayıl və bacısı Məhbubə xanım (həyat

Desyatin (metr sisteminin tətbiqindən əvvəl işlənmiş

1,092 hektara bərabər yer ölçüsü).

Sajen (2,134 m-ə bərabər uzunluq ölçüsü)

yoldaşı tərəfdən - Ramazanova) Bakı şəhərində əkinə yararlı torpaq sahələri və daşınmaz əmlaka malik idilər. Bakı və Bakı qəzası daxil olmaqla onların payları aşağıdakı kimidir.

Qardaşların hər biri $\frac{2}{5}$, bacı – $\frac{1}{5}$ paya malik idilər. Şəriət qaydalarına görə, ailə üzvləri arasında əmlakı məhz bu üsulla aparılırdı. Məşədi Məlik, Məşədi İsmayıl və Məhbubə xanımın ümumi əmlakına aşağıdakılar daxil idi.

Bakı şəhərində, Bakı quberniyasında və qəzasında yerləşən, 1321 №-li əkinə yararlı – «vıqonnaya zemlya»: 3 desyatin 570 kv. sajen sahə. Dəyəri 15540 qızıl rubl. Bakı və Bakı qəzasının Keşlə yaşayış sahəsində ərazisi 1 desyatin 1990 kv. sajen olan 330 №-li əkinə yararlı sahə. Bu sahədə Məşədi Məlik bəyin payı $\frac{7}{8}$ hissədən ibarət idi. Dəyəri 2195 qızıl rubl. Bakı, Bakı qəzası və quberniyasında, Qara şəhərdə 4 desyatin 1910 kv sajin əkinə yararlı sahə. Bu sahədə Məşədi Məlik bəyin payı 1 desyatin 713 kv. sajəndən ibarət və dəyəri 6226 qızıl rubl idi.

Keşlə kəndində 2 desyatin 1860 kv. sajen 125 №-li əkinə yararlı sahə və 2 desyatin, 1830 kv. sajen torpaq sahəsi neft anbarı üçün

icarəyə verilmişdir.

Mərdəkanda 2 desyatin 940 kv. sajen sahəsi olan 174 №-li bağ evi. Bu bağın bir tərəfində Kərbəlayi Vahab bəy Məmmədqulu bəy oğlu Hacinski, Həmid bəy Hadı bəy oğlu Hacinski (müvafiq olaraq 175 №-li və 176 №-li sahələr), Məşədi Məlikrza Kərbəlayi Ağaəli oğlunun (177 №-li sahə) sahəsi ilə əhatə olunmuşdu.

Məşədi Məlik, Məşədi İsmayıl və böyük bacısı Raziyə xanımın ümumi istifadəsində aşağıdakı sahələr var idi.

Bakı şəhərində 2143 №-li, 1590 kv. sajen otlaq sahəsi;

Bakı şəhərində 2144 №-li, 1 desyatin 310 kv. sajen otlaq sahəsi;

2145 №-li, 4 desyatin 980 kv. sajen otlaq sahələri;

Bakı şəhərində 2146 №-li, 4 desyatin 1070 kv. sajen otlaq sahələri;

Bakı şəhərində 2147 №-li, 2 desyatin 290 kv. sajen otlaq sahələri;

Bakı şəhərində 61 №-li, 15 desyatin 1480 kv. sajen otlaq sahəsi;

Bakı şəhərində 126 №-li, 3 desyatin 1180 kv. sajen otlaq sahəsi;

Bakı şəhərində 259 №-li ərazidə 7

desyatin 2280 kv. sajen otlaq sahəsi;

Bakı şəhərində 330 №-li, 1 desyatin 1970 kv. sajen otlaq sahəsi;

Bakı şəhərində 1321 №-li, ərazisi 3 desyatin 570 kv. sajen otlaq sahəsi.

Mərdəkanda 2 desyatin 940 kv. sajen olan, 174 №-li sahə;

Elə orada 235 №-li, 3 desyatin kv. sajen ərazisi olan sahə;

Qala kəndində 334 №-li, 2 desyatin 960 kv. sajen torpaq sahəsi;

Elə orada 1 desyatin 100 kv. sajen olan torpaq sahəsi.

Məşədi Məlik bəy 1909-cu il yanvarın 22-də, 64 yaşında (Məhərrəm ayının 12-si 1327-ci il) ürək çatışmazlığından vəfat edib, atası Ağa Salah bəy və anası Qızxanım Ələkbər qızının yanında Bibi Həybət qəbristanlığında dəfn olunub.

Məni həmişə bir sual düşündürürdü: Nəyə görə kökü bəylərdən olan Mansurovlar dedə-babadan miras qalmış var-dövlətlə neft sənayesi ilə məşğul olmadılar? Zənnimcə, sahibkar olan ulu babam məhz həmin vaxt bu işlə fəal məşğul olub, öndə gedən Bakı neft maqnatlarından biri olmalıydı. Axı, Məşədi Məlik bəyin o vaxtlar cəmi 25 yaşı vardı...

Amma taleyin hökmü başqa idi, Onun payına mesenat olub xalq musiqisi və muğamları təbliğ etmək missiyası düşdü.

Məşədi Məlik bəy əslən zadəgan idi, heç nədən korluq çəkmirdi. Sadəcə olaraq, onun neft biznesinə marağı yox idi. Müdrik və uzaqqörən Məşədi Məlik bəy neft biznesi ilə məşğul olanların aqibətini sanki qabaqcadan görürdü. Kimlərsə birdən-birə varlanır, kimlərsə müflisləşir... Bir sözlə, neft təkəcə xoşbəxtlik yox, həm də faciəyə çevrilirdi.

Məşədi Məlik bəy istəsəydi özünün var – dövləti ilə elə öz torpaqlarındaca quyular qazdırıb neft çıxarardı, və gündəlik qazancı 3 - 5 qəpiklə yüksəlişini başlayan o dövrün milyonçuları ilə bir cərgədə olardı.

Məşədi Məlik bəy özünü incəsənətə həsr etdi və bu sahədə xeyriyyəçilik missiyasını üzərinə götürdü. Bu xeyrixahlığın sayəsində o, tarixdə Bakıda musiqi məclislərinin əsasını qoyan görkəmli şəxsiyyət kimi qaldı. O vaxtdan əsr yarım keçməsinə baxmayaraq, bir daha əmin oluruq ki, Məşədi Məlik bəy o zaman düzgün yol seçmişdi.

**Məqədi Süleyman bəy
Məqədi Məlik bəy oğlu Mansurov
(1872 – 1955)**

Köklü Bakı bəylərinin nəslindən olan Məşədi Süleyman bəy Mansurov 1872-ci il oktyabrın 15-də doğulmuşdur. Təhsilini Sınıq Qala məscidindəki mədrəsədə almışdır.

Məşədi Süleyman bəy sonralar rus-tatar məktəbində təhsilini davam etdirmişdir. Bir çox Şərqi və Avropa xalqlarını, o cümlədən fars, ərəb, türk, rus dillərini mükəmməl bilirdi. O, həmçinin fransız, alman, ingiliscə sərbəst, müəyyən qədər də italyanca danışırdı.

Məşədi Süleyman bəy 1909-cu ildə Hacı Haşım bəy Kərimovun qızı Həcər xanım ilə ailə qurmuşdur. Bu nigahdan 3 oğlu: Ağa Məlik (4 fevral 1910-cu il – 25 fevral 1926-cı il), Ağa Bəhram (12 fevral 1911-ci il – 14 may 1985-ci il), Ağa Nadir (1916 – 1972) və qızı Sara xanım (1913–1995) dünyaya gəlmişlər.

Məşədi Süleyman bəyin qaynatası Hacı Haşım bəy Kərimov Bakının ən varlı tacirlərindən idi. Onun bir çox neft mədənləri, iri torpaq sahələri, daşınmaz əmlakı vardı. Bakı bəy komissiyası 1888-ci ildə görkəmli adamlar siyahısında onu 115 № ilə əsilzadə bəylər və ağalar nəslinə aid etmişdi.

O, əslən bəy nəslindən olan Anaxanımla evlənmişdi. Bu nigahdan 3 qızı - Məsmə xanım (1892 – 1976), Şəhrəbanu xanım

(1897 – 1983), Həcər xanım (1898 – 1916) və oğlu Əliheydər bəy (1896 – 1972) dünyaya gəlmişdi. Yeri gəlmişkən, indiki Rus Dram Teatrının yerində vaxtilə Hacı Haşım bəyin daşdan tikilmiş böyük bir anbarı var idi. Yaponiyaya səfər edən Əliheydər bəy Bakıya dönəndən sonra həmin anbarın görkəmini yapon memarlığı üslubunda dəyişmiş və nəticədə «Sinematoqraf Mikado» binası yaranmışdı.

Əliheydər bəy 2 dəfə evlənmişdi. Hələ cavan yaşlarında rəhmətə gedən birinci həyat yoldaşından oğlu Əkrəm və qızı Səyyarə, ikinci nigahdan isə oğlu Ramiz və 2 qızı – Rəfiqə, Mənsurə dünyaya gəlmişdi.

Hacı Haşım bəyin böyük qızı Məsmə xanımın əri Ağabəy ağa Rəhim bəy oğlu Səfərəliyev idi. Ağabəy Bakı şəhər bankını idarə edirdi. O, həm də «A.B.Səfərəliyev və K» və «Neft sənayesi Yoldaşlıq Ticarət Şirkətləri»nin sahibi idi. Həyat yoldaşı Məsmə xanımın anası Nurcahan xanım və Ağabəyin anası Cəvahir xanım bacıydılar. Məsmə xanım atam Bəhram Mansurovun doğma xalasıydı. Məşhur memar Mikayıl Hüseynov ana tərəfdən Məsmə xanımla əmiuşağı sayılırdı. Kiçik vaxtlarımda Məsmə

xanımı evimizdə görərdim. O, bizə tez - tez qonaq gələrdi. Onun nurlu, mehriban siması indiyə kimi yadımdadır.

Hacı Haşım bəyin ortancıl qızı Şəhrəbanu xanım Ağa Mehdi bəy Xanlarovun həyat yoldaşıydı. Bu evlilikdən onların 4 oğlu: Tofiq (1919-1941), Rauf (1926-1954), İsmayıl (1928-1955), Hacıağa (1924-1985) və qızı Rəhilə (1920-1990) dünyaya gəlmişdilər. Atam Bəhram Mansurov onların dayısı oğlu idi.

Nənəm Həcər xanım Məşədi Süleyman bəyə əra gedəndə cəmi 11 yaşı vardı. Həyata yenicə qədəm qoyan nənəm təəssüf ki, çox tez - 16 avqust 1916-cı ildə, 18 yaşında ikən vəfat etdi. Onun 4 uşağı Məşədi Süleymanın himayəsində qaldı. Babam bundan sonra bir daha evlənmedi, övladlarını özü böyütdü. Ev-eşiyə və uşaqlara baxmaq üçün Məşədi Süleyman bəy milliyyətçə alman olan quvermant qadın saxlayırdı.

Babam özü uşaqlarına həyatın hər üzünü öyrədirdi. Nə deyirsən də, uşaqlara baxmaq tək kişinin işi deyil - üç oğul və bir qıza baxmaq çox çətin idi. Bir ata kimi, o istəyirdi ki, evlənəcəyi qadın hardasa uşaqların anasını əvəz edə bilsin. Hətta ona çətin və

ağır olan bu addımı da atdı...

Bir dəfə evə gələndə gördü ki, uşaqlar ağlayır. Məşədi Süleyman bu qadına bir söz demədən onları götürüb evdən çıxdı.

Məşədi Süleyman bəy icarədar və iş adamıydı. O, Qara şəhərdəki torpaqlarını yerli və xarici şirkətlərə neft boruları çəkmək üçün icarə müqavilələri bağlayır. Bu şirkətlər arasında «Şərq yoldaşlığı», «Rusiya Neft», «Nobel qardaşları», «Mirzəyev qardaşları və K», «Aramazd», «Rusiya Neft cəmiyyəti», «Bom», «Rusiya Neft Sənayesi cəmiyyəti», «Mal anbarlarının Şərq cəmiyyəti» və s. var idi:

1909-cu ildə atası Məşədi Məlik bəy vəfat edəndən sonra, nəslin bütün işlərini Məşədi Süleyman bəy idarə edir. Qardaşları, bacısı, həyat yoldaşı əmlakının idarəçiliyini bacarıqlı və bilikli olduğuna görə məhz ona etibar edirlər. Bunu bir çox notarius sənədləri də təsdiqləyir. Musiqiyə gəldikdə isə, o Mansurovların qanıdadır. Məşədi Süleyman bəy atası Məşədi Məlik bəyin yaratdığı Bakı muğam məclislərini davam etdirdi. Mansurovların İçərişəhərdə, Böyük Qala küçəsi 5 nömrəli evində, eləcə də Şüvəlandakı bağında nəinki Azərbaycanın hər yerindən,

**Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(Moskva, 1905)**

hətta İran, Tiflisdən xanəndələr, musiqiçilər, şairlər, ümumiyyətlə ziyalıların nümayəndələri yenidən yığışaraq unudulmaz musiqi gecələri təşkil edirdilər.

Məşədi Süleyman bəyin xatirələrindən:

Muğam məclisləri

Məşədi Məliyin musiqi məclislərində muğamlar, qədim el havaları ifa olunardı. Bu məclislərdə muğamların tamam-dəstgah və düzgün oxunmasına fikir verirdilər. Araya hərdən mübahisələr də düşərdi. Belə məqamlarda Məşədi Məliyə və onun qohumu Ağə Kərim Salikə müraciət edirdilər.

Məşədi Məliyin musiqi məclislərində xanəndə və sazəndələrdən Ağabala Ağasəid oğlu, Əbdülbağı (Bülbülcan), Məşədi Baldaş, Əli Şirazi, tarzən Bəylər, kamançaçı Mirzə Səttar, Hacı Hüsü, Cabbar Qaryağdıoğlu, Kor Hacı, Haşım, Ələsgər Şəkili, Əziz Məmməd oğlu Mahmudqulu, Xəlil Müğbil Qalalı, Kəbleyi Eldar, Kəblə Hü seyn Buzovnalı, Ürrü İsgəndər, Mirzə Ağakərim Hacı Zeynal oğlu, Bilal, Mirzəağa Hacı Ağababa oğlu, Kəblə Hüseyn Badi-Kubəli,

Maşədi Süleyman bəy Mansurov (1908)

Məhəmməd Hənifə, Lal Əlabbas, Məmməd Hüseyin Qalalı, Hacı Məlik Əjdər, Maştağalı Güləhməd, Balaxanlı Əli Zühab, kababçı Əlibala, Sabunçulu Qiyas, İsmayıl, Muxtar, Hacı Tağı, Qalalı Ağababa, Balaxanlı Səməd, Əbdülqədir Çəmənəkəndli, Məşədi Məmməd, Mirzə Sadıq, tarzən Lazar, keçəçi oğlu Məmməd, Davud Səfiyarov, Lök Məhəmməd, Əsgər Gəncəli, Məşədi Dadaş Qarabağlı, Mərdi (Mərdinka), Saşa Oqanezaşvili, Bağdagül oğlu, tarzən Məşədi Zeynal, tarzən Mirzə Fərəc Rzayev, Şinas Bakılı, Cavad Bəryaki, Şamaxılı Mirzə Məmmədhasən, zurnaçı Ağagül Balaxanlı, Səlyanlı Həsən, Lənkəranlı Heydər, Əlibala, Buzovnalı Əbdülhüseyn, Qarabağlı tarzən Əşrəf Məşədi Əsədulla oğlu, Seyid Şuşinski, Seyid Mirbabayev, tarzən Qurban Pirimov, Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, şairlərdən-Şatir Abbas Səbuhi Tehrani, Mirzə Əbdülxalıq Badi-Kubeyi (təxəllüsü «Yusif»), Ağakərim Salik Badi-Kubeyi, Cəfər Haşim Kərimov, Hüseyin Qarabaği, Məşədi Əyyub Qarabaği (təxəllüsü «Baki»), Şahin Məxfi, Nuruş (məyxanaçı), Ağa Molla Hüseyin, Məşədi Azər Buzovnalı gəlib-gedərdilər. Həmin məclislərdə çalınıb-oxunan muğamların siyahısı atamın əlyazmalarında 1888-ci il tarixi ilə qalıb.

«RAST»

Rast, Rak, Kuçek, İsfahanək, Dilkəş, Vilayəti, Ərak, Pəncgah, Novruz-ərəb, Zəngişotor, Rak-hindi, Fərvərdin, Rəhavi, Kabuli, Heyratı, Dügah, Rak-dügah, Novruz-əcəm, Bayatı-Qacar, Əşiran, Novruz-rəvəndə, Qərai, Sixi, Məsihi, Dəhri, Rast

«ŞUR» – 1

Şur, Dəraməd-şur, Bayatı-türk, Simai-şəms, Şahnaz, Eyzən bayat, Bayatı-kürd, Hezareəraq, Hezare-Azərbaycan, Mübərriqə, Novruz-əcəm, Əşiran, Əbülçəp, Bayatı-Şiraz, Şəhri, Hacı-Yuni, Giləyi, Rak-hindi, Cüdayi, Gəbri, Saqinama

«ŞUR» – 2

Mayə, Dəraməd, Cüdayi, Gərayili, Gövhəri, Gülriz, Mübərriqə, Busəlik, Bayatı-türk, Dügah, Şəhr-aşub, Şahnaz, Şikəsteyi-fars, Əşiran, Simai-şəms, Tizək, Hicaz, Şah Xətai, Mehdiye-zərrabi

«ŞUR» – 3

Bayatı-kürd, Dəşti, Giləyi, Hacı-Yuni, Sarəng, Dügah, Ruhül-ərvah, Nişibi-fəraz, Bazəm şod

«ŞUR» – 4

Hicaz, Mehdi-zərrabi, Şah Xətayi, Aşıq-Küş, Mənevi, Gəbri, Naley-i-zənbur, Gövhəri, Baba-Tahir, Sarəng, Məsnəvi

«ŞUR» – 5

Mayə, Dəraməd, Cüdayi, Gərayi, Gövhəri, Gülriz, Mübərriqə, Muyə, Busəlik, Bayatitürk, Şəhraşub, Dügah, Ruhül-ərvah, Zəmin-xara, Şikəsteyi-fars, Əşiran, Simayi-şəms, Tizək, Hicaz, Şah Xətayi, Mavərənnəhr, Mehdi Zərrabi, Gəbri, Mənevi, Sarəng, Dügah, Ruhül-ərvah, Nişibi-fəraz, Hezare-ərak, Hezare-Azərbaycan, Mübərriqə, Muyə, Novruz-əcəm, Əbülçəp, BayatıŞiraz, Şəhri-Tehrani, Hacı-Yuni, Rak-hindi, Nişibi-fəraz, Təxti-Kavus, Bazəm-şur

«SEGAH» – 1

Segah, Məzayer, Zabol, Hissar, Müxalif, Xocəstə, Novruz-səba, Gərayili-novruz, Busəlik, Mənsuri, Ruhül-ərvah, Zəmin-xara, Məvərənnəhr, Hicaz, Ləhni-ərəb, Bəstə-nigar, Şüştəri, Şüştər-bəstan, Şüştər-sarəng, Şüştər-əsl, Bazəm segah tamam şod

«SEGAH» – 2

Hicaz, Ləhni-ərəb, Bəstə-nigar, Şüştər, Şüştər-bəstan, Şüştər-sarəng, Şüştər-əsl, Şüştərbəstan, Segah

«ZABOL»

Zabol, Hissar, Hissar-müxalif, Xocəstə, Busəlik, Novruz-səba, Pəhləvi, Gərayili-Novruz, Mənsuri, Ruhül-ərvah, Ruh-pərvər, Ruh-əfza, Bayatı-Qacar, Bayatı-Türk, Sarənc, Zəminxarə, Rəng, Şəhri-Mavərənnəhr, Hicaz-əcəm, Ləhni-ərəb, Bəstə-nigar, Şüştər-əsil, Şüştərsarəng, Şüştəri, Şüştərbəstan, Baz bər səri zabol tamam şod

«ÇAARGAH»

Çahargah, Zabol, Müxalif, Zabol-ovc, Mənsuri, Bayatı-türk, Bayatı-Qacar, Sarəng, Zəmin-xara, Zəng-bari, Mavərənnəhr, Hicaz-əcəm, Ləhni-ərəb, Bəstə-nigar, Şüştər-əsl, Şüştər-sarəng, Şüştəri, Şüştərbəstan, Bazəm-çahargah tamam şod

«HÜMAYUN»

Hümayun, Novruz-xara, Tərkib, Üzzal, Bəhri-təvil, Rak-hindi, Məsnəvi-səğir, Suzi-güdaz, Pəhləvi, Bəhri-Vəli, Mənəvi, Heydəri,

Novruz-səba, Gərayili-novruz, Şəhr-aşub,
Novruz-ərəb, Hicaz-ərəbi, Ey-Sarıban,
Məcnuni, Eyzən bayatı-türk, Şikəsteyi-fars,
Hüseyni, Bayatı-feyli, Hümayun

«DÜGAH»

Düga, Rak-düga, Novruz-əcəm,
Bayatı-Qacar, Əşiran, Segah, Məzayer,
Zabol, Hissar, Müxalif, Xocastə, Busəlik,
Novruz-səba, Gərayili-novruz, Busəlik,
Mənsuri, Ruhül-ərvah, Zəminxara, Zəng-
bari, Mavərənnəhr, Hicaz, Ləhni-ərəb,
Sarəng, Bəstə-nigar, Bayatı-Qacar, Şüştəri,
Şüştəri-bəstan, Şüştəri-sarəng, Şüştər-əsil,
Segah

«RAHAB»

Rahab, Nəva, Nişapur, Şahnaz-mənsur,
Müalif, Müxalif, Hüseyni, Mübərriqə, Səlmək,
Rahib, Bal-kəbutər, Dilsuz, Rahab

«MAHUR»

Mahur, Rak, Məsihi, Xarəzmiyyə, Əmiri,
Üşşaq, Xocastə, Novruz-səba, Gərayili-
novruz, Rəhavi, Kabuli, Heyratı, Rak-hindi,
Feyli, Əşiran, Mahur

«HEYDƏRİ»

Heydəri, Novruz-səba, Gərayili-novruz, Şəhr-aşub, Novruz-ərəb, Hicaz-ərəb, Ey sariban, Məcnuni, Bayatı-türk, Eyzən bayatı-türk, Şikəstəyi-fars, Şikəstəyi-səlyan, Eyzən şikəstəyi-səlyan.

Bizim ailənin musiqiyə, sənətkara hörməti böyük idi. Bir onu deyim ki, məşhur kamançaçı Mirzə Səttar ömrünün son 11 ilini bizim evdə yaşayıb.

Badi-Kubəyə ilk dəfə kamançanı Mirzə Səttar gətirib. O, ilk kamançaçı olub. 1844-cü ildə Ərdəbildə doğulub Mirzə Səttar. Ərdəbildə Mirsaleh adlı bir müctəhidlə qonşu imiş. Bir gün bu müctəhid çağırır Mirzə Səttarı evinə. Mirzə Səttar gedib salam verir. Müctəhid deyir ki, salamın lazım deyil. Sən mənə qonşusan, özü də kamançan əlindən düşmür, şeytançün çalışırsan. Mənsə Allah yolunda canımı qoyuram. Ya gərək mən burdan köçüm, ya sən. Əlbəttə, mən köçən deyiləm.

Sabahdan yığış, hara gedirsən get. Yoxsa səni qazamata atdıraram. Bu müctəhid Mirsaleh Ərdəbildə çox hökmlü adam imiş. Qılıncının dalı da, qabağı da kəsirmiş. Mirzə

Səttar şəhərdən çıxmalı olur.

Qaçır Nəminə. Burda yaxşı bir mütrübü (rəqqas – red.) varmış. Onu da götürüb gəlir Səlyana.

Ötənlərdə mütrüblər əlvan ipək parçadan don, bir də narın tikilmiş şalvar geyərdilər. Saçları çiyinlərinə qədər uzanardı. 12 yaşından başlayıb, 19-20 yaşlarında bu sənəti tərk edərdilər (1910-12-ci illərə qədər toylarda mütrüblər oynayırdı – red.).

Mirzə Səttar Səlyanda iki ay yaşayır. Az vaxtda hamının hörmətini qazanır. Ancaq mütrüb naxoşlayır, ölür, Mirzə Səttar da Səlyanda qala bilməyib, 1879-cu ildə gəlir Badi-Kubəyə.

Xanəndə Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan) öz dəstəsi ilə onun kimi ədib, musiqar, kamançaçalanı nə İrən görüb, nə də Qafqaz. Fars, ərəb, türkcəni mükəmməl oxumuşdu. Ucaboylu, bədəcə anq idi. Sağ qıçının dabanı bir az yerə çatmırdı. Odur ki, pəncəsi üstə gəzərdi. Qələmi papaq qoyardı. Çox incə zövqü vardı – uzun don, uzun çuxa, tirmə döşlük geyinər, çiyinə əba salardı.

Mirzə Səttarın kamançası bu biri kamançalardan seçilərdi. Kamançasının çanağı o birlərdən bir yarım böyük, qolu da

**Mehdi Süleyman bey Mansurov
(Baku, 1898)**

uzundu. Elə bu səbəbdən qəmçiri (kəmanə – red.) də bu birilərdən uzun idi. Toylarda kəndlilər onu görəcək, ay Mirzə, çıxart o ala qarpızı, bir az çal, deyərdilər. Mirzə Səttarın kamançasının çanağı bir milli ağ, bir milli qara sümükdən idi. Lap ala qarpıza oxşayırdı.

Camaat da ona görə belə deyirdi. Mirzə Səttar 11 il bizim evdə yaşadı. Sonra iki mütrüb düzəltdi. Buna görə də köçüb, Məhəmməd bəyin karvansarasında, Qubernskaya-Torqovaya (Nizami küçəsi – red.) küçəsində yer götürdü. Sonradan ora Şərq mehmanxanası oldu.

Tez-tez atam onu bağa aparardı. Yaxşı bir otaq ayırmışdı onunçün. Böyük qardaşım Ağahüseyni də ustada xidmətkar vermişdi. Mirzə Səttar 3 ay bağımızda olardı. Bağda olanda gecələr, saat 1-də, 2-də başlardı kamançasını çalmağa. Qonşular çıxıb, qulaq verərdilər. Mirzə Səttar qapını bağlatdırardı ki, namərbud adamlar gəlməsin. Atam xəhiş edərdi ki, icazə ver, qapını açım, yazıqdırlar, qoy gəlib, içəridə oturub, qulaq assınlar. Atam samovar qoyardı, gələnlərə çay verərdi.

Mirzə Səttar kamançasını çalar, başına

gələnlərdən nağıl edərdi. Deyərdi ki, bir dəfə Ərdəbildə olanda, gördüm birisi gəlib ki, bəs mənə Nəmin xanı göndərib. Səni görmək istəyir, kamançanı da özünlə götür. Dedim, a bala, mən çolaq adamam, necə gedim. Hədə-qorxu gəldi. Uzun sözün qıssası, gedib gördüm xan çox kök bir adamdır. Özü də, deyən sərxoşdu, arxası üstə uzanıb. Nökərlərin biri əllərini, biri ayaqlarını ovurdu. Şərab şüşələri, meyvələr düzülmüşdü. Bir stəkan çay gətirdilər. İçdim. Xan dedi, ustad, kamançanı köklə. Dedim, nə buyurursuz, dedi, nə istəyirsən, çal. Çahargah çaldım. Soruşdu ki, bu nə idi çaldın. Dedim, Çahargah. Gördüm, yox, deyən xoşuna gəlməyib. Dedi, bir şey də çal. Bu səfər Şur başladım. Hər nə hava var, qarışdırdım. Şuru bir-iki saat uzatdım. Durdu ayağa, dedi bu nə idi? Dedim, Hezargah. Dedi, hə, bu başqa məsələ. Çahargah dördcə guşədir, amma hezar mindi, min. Mənim şənime Hezargah yaraşır. Sonra da buyurdu pişxidmətlərə ki, mənə bir yaxşı tirmə, bir də öz atını bağışlasınlar. 25 tūmən də pul verdi. Gələn kimi, atı satdım. Bildim ki, bunun dalınca adam göndərəcək. Doğrudan da, xan səhər ayılan kimi, adam göndərmişdi ki, bəs, atı

versin...

Mirzə Səttar Ərdəbildən çıxanda imkanı olmamışdı ki, arvad-uşağını da götürsün. Odur ki, tez-tez belə şerlər deyərdi:

*Badi-səba, tərəqqim öylə binəvalərə,
Ərzim yetir Vətəndə olan aşinalərə.
Qəm çəkmə, səvdiyim, sənə qəm çəkmək
heyfidir,
Qəm bəxşi ver, mənim kimi bəxti-
qarələrə.*

Badi-Kubədə Bəylər adında bir yaxşı tarzən olub. Tehranda təhsil almışdı. Mirzə Səttar Səlyandan Badi-Kubəyə gələndə, Bəylər Şamaxıda Mahmud ağanın qonağı idi...

Bəylərin gözəl tar çalmaq sorağını eşidən Mirzə Səttar onu dinləmək qərarına gəlir. Gedir Nikolayevski küçəyə, Hacı Ağanın mehmanxanasına. Yuxarı mərtəbədə Bəylərin otağının qonşuluğunda bir otaq tutur. Dalandara da pul verir ki, nəbada Bəylərə deyəsən ki, bu adda, bu nişanda adam var burda. Çünki ürəyinə damıbmışki, sorağını eşidən tək Bəylər də onu axtaracaq.

On gün keçir. Bir gecə Mirzə Səttar çay qoyub, kamançasını da kökləyir. Özü üçün

**Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(10 oktyabr 1911)**

bir tamam dəstgah Rast çalır. Kamançanı yerə qoyub, çayı içməyə başlayanda, eşidir ki, qonşu otaqdan tar səsi gəlir. Rastı nə sayaq çalıbsa, elə o cürə də tar çalır. O saat bilir ki, bu, Bəylərdir. Elə o gecə ilk dəfə görüşürlər. Sonralar möhkəm dost olurlar.

Mirzə Səttarın kamançasının çanağı qolundan vint ilə asılandı. Aşıqları da vintlə açılıbbağlanardı. Mənzilində olanda kamançanı söküb qoyardı bir yana. Ona görə ki, hər gələn deyərdi,

Mirzə Səttar, bizim üçün bir şey çal. O da sökülmüş kamançanı göstərib deyərdi ki, kamança xarab olub, düzəltməyəm. Sonra nə desəz, çalaram.

Mirzə Səttar bir neçə kamil musiqiçi də yetişdirib. Onlardan biri «Salik» təxəllüsü ilə şeirlər yazan Mirzə Ağakərim Hacı Zeynal oğlu, ikincisi Qiyas Sabunçulu, üçüncüsü Fərəc Rzayev olub...

1923-cü ildə Saşa Oqanezaşvili gəldi Badi-Kubəyə ki, bəs Tiflisdə Konservatoriya-da qulluq edirəm. Gürcü hökuməti 25 min rubl verib mənə ki, Mirzə Səttarın kamançasını muzey üçün alım. O vaxt Mirzə Səttarın Bakıda olan qardaşı oğlu kamançanı təmənnəsiz Sasaya verməyə boyun oldu. Bu

şərtlə ki, gedib kamançanı Ərdəbildən gətirmək üçün ona bir adam qoşsunlar. Saşa Oqanezaşvili Tiflisə gəlib Mirzə Səttarın kamançasını və əlyazmalarını Ərdəbildən gətirtmək üçün adam yollamalı idi. Gətirdimi kamançanı, gətirmədimi, xəbərim olmadı. Onu deyə bilərəm ki, Mirzə Səttar ömrünü Badi-Kubədə, bizim evdə başa vurdu. Kamança çalmaqda da, ustadlıqda da tayı-bərabəri olmadı.

Badi-kubədə məşhur oxuyan **Kəbleyi Ağabala Ağasəid oğlu** (1860-1928) Nijni Naqornı küçəsi ilə Suraxanski küçəsinin tinində yaşayırdı. Birinci xoşsövt (xoşsəs – red.): çox yaxşı musiqar, nəhayət mərtəbədə yaxşı oxuyandı. Onun vaxtında ona bərabər oxuyan yox idi, heç ola da bilməzdi. Müflisləşmiş tacir idi. 1927-ci ildə şəkər naxoşluğundan öldü. O qədər imkanı yox idi ki, özünü müalicə elətdirsin. Neçə illər dövlətilər onu dəvət edirdilər ki, oxusun, amma pul vermirdilər. Axırda onun pis halında həmin dövlətilər heç bir köməklik etmədi. O biçarə də nahaq yerə öldü-getdi. Üç qızı, bir oğlu qaldı. Ağabalaya çox pul verirdilər ki, getsin toylarda oxusun. Gecəsinə 200-300 manat Ağabalaya pul verirdilər, getmirdi toylara

oxumağa. Fəqət öz aşnasının, sevdiyi adamın məclisində pulsuz oxuyurdu.

Bir dəfə Sadıqcan gəlir Badi-Kubəyə. Ağabalanın cavan vaxtı olur. Sadıqcan Ağabalanı heç görməyibmiş. Bir məclisdə Sadıqcana Şur çaldırır Ağabala. Çox nəhayət mərtəbədə yaxşı oxuyur.

Məhəmməd Hənifə xan öz qızıl saatını çıxarıb, bağışlayır Ağabalaya. Ağabala razılıq eləyir, amma saati götürmür. Sadıqcan çox təvəqqe eləyir Ağabaladan ki, gedək mənimlə Tiflisa, bir il mənimlə Tiflisdə oxuyarsan, sonra gəlib Badi-Kubədə iki gəmi alarıq: biri sənin, biri mənim. Ağabala deyir Sadıqcana ki, bu oxumaq ki, məndə var, istəsəm, paraxod alaram. Amma mənə nə gəmi lazımdır, nə də paraxod. Hələ bu insanlığı ki, mən tapmışam, bu tamam dünyaya dəyər ki, mənsiz bir məclis keçmir. Mənsiz aşnalarım, dostlarım yeyib-içmirlər. Mənə bu kifayətdir ki, bu mərtəbəyə yetirmişəm özümü.

Badi-Kubədə **Mirzə Ağa kərim Hacı Zeynal oğlu** (1843-1899) var idi. Özü də Badi-Kubəli idi, musiqar idi, tamam-kamal idi. Mirzə Səttardan təlim almışdı. Bir neçə ilə muğamı mükəmməl öyrənmişdi. Səsi kiçik

Məşədi Süleyman bəy Mansurov (1905)

idi. Amma onun oxumağı çox xoş gəlirdi qulaq asanlara. Çox da xoşəxlaq adam idi. Nə qədər ki, mülkü, hamamı var idi, hamısını satdı, yedirdi kasıb oxuyanlara və qərib adamlara. Oxuyanlar, kamançalanlar, tarzənlər Sərkovni Bazarnı küçənin tində Məhəmməd bəy Səlimxanovun karvansarasında olurdular. Mirzə Ağakərim hər gün gedib onların nə ehtiyacları olsaydı, işlərini düzəldərdi.

Çox yaxşı adam idi. «Təbi-şeyri» də var idi (yaxşı şeyir deyən idi – red.). Təxəllüsü «Salik» idi. Onun vəfatı 1899-cu ildə 56 yaşında oldu. Evləri Desistan küçəsində (Əli Bayramov küçəsi – red.) idi. Oxuyanlar da hamısı ondan qorxardılar, o qədər ki, ali-müharibəsi var idi (musiqidə və savadda çox mükəmməl idi – red.).

Badi-Kubədə yaxşı oxuyarlardan biri **Ürril İsgəndər** idi. Əvvəl hamamda cumadar (kisəçi – red.) idi. Çünki səsi var idi, qövs elədi, oxumağı Mirzə Ağakərimdən öyrəndi. 1899-cu ildə 60 yaşında rəhmətə getdi. Badi-Kubədə yaxşı musiqar, tamam-kamal tarzənlərdən biri **Fərəc Rzayev** idi. O, kamançaçı Mirzə Səttarla bərabər yaxşı tar çalardı. Oxuyanlar onu həmişə sevərdilər,

çünki onları yaxşı oxutdururdu. Badi-Kubədə hər nə böyük toylar və qonaqlıqlar olsaydı, orda Fərəc vardı. Yaxşı biliyinə görə, muğamı dürüst ifasına görə, ona Mirzə deyərdilər. Bütün tarçalanlar ondan çəkinərdilər. Çünki biliyinə söz yox idi. Mirzə Fərəc 1922-ci ildə 65 yaşında Badi-Kubədə vəfat edib.

Mirzəağa Hacı Ağababa oğlu Badi-Kubədə lap yaxşı oxuyan idi. Çox ürəkdən oxuyardı. Musiqini də mükəmməl bilirdi. «Do» kökündə oxuyurdu. Mayəsini, miyanəxanəsini, zilini – hamısını düz oxuyardı. Evləri «Kommunist» küçəsində, aşağı məhəllədəydi. 1926-cı ildə 60 yaşında rəhmətə gedib. Bir dəfə mənim dostum Badi-Kubəli Arşak Xıdırov bizi qonaq eləmişdi. Mən idim, Xalıq idi, Hacı Yaqub oğlu idi, qardaşım Mansur idi, bir də Allahverdi Manafov idi. Sonra Hacı Məhəmmədkərim Ramazanov gəldi. Arşak dəvət etmişdi tarçalan Qurban Pirimovu, Cabbar Qaryağdıoğlunu. Cabbarın yanında bir uşaq var idi, onu özü ilə hər yərə aparırdı. Cabbar başladı, istədi Şur oxusun. Çaldılar, oxudular. Qurban necə ki, tarı qoydu yerə, məclis adamları xahiş etdilər ki, Mansur çalsın, Mirzəağa

oxusun. O saat Mansur tarı götürdü. Başladı Şurun Hicaz pərdəsindən çalmağa. Bu bir tar çaldı ki, ev tərpendi. Qurban Mansura dedi ki, a başına dönüm, tarım indi sınar.

Mansur qayıtdı ki, ondan qorxma, ustad əlidir. Mirzəəğa da başladı Hicazı oxumağa. Tamam nə ki, lazımdır, Mansur çaldı, Mirzəəğa oxudu. Cabbar Qaryağdıoğlu öz qavalını çevirdi torbasına, Qurbana dedi: İndi mən gedim, sən özün bilərsən.

Badi-Kubənin bütün xanəndələri elə oxuyan olublar ki, qeyri-yerdən gələn heç bir oxuyan burda qala bilməyib. Məclislərdə də musiqini dərin bilən şəxslər olurdu. Elə ki, bir guşə, yainki bir zəngülə, yainki muğamın özü düz oxunub-çalınmırdı, o şəxslər musiqiçilərə deyirdi: Saxla tarı, filan yeri düz deyil. Təzədən çalib-oxuyun. Onlar da təzədən çalib-oxuyurdu. Amma Mirzəəğa Hacı Ağababa oğlu elə oxuyurdu ki, daha bunun oxumağına söz-filan yox idi.

Məşədi Dadaşın Qarabağda bəzzaz (parça – red.) dükkanı var idi. Bir gün getdim Qarabağa. Məne çox hörmət etdilər. Hər gün, hər gecə qonaqlıqda oldum. Söhbət düşdü ki, Məşədi Dadaş kimi Segah oxuyan Qarabağda nə olub, nə də olacaq. Dedim ki,

Badi-Kubədə bizim Kəbleyi Ağabalanı görmüsüz? Dedilər ki, Ağabala Məşədi Dadaşın yanında ağzını açıb oxuya bilməz. Mənə çox toxundu bunların sözü. Dedim onlara ki, Məşədi Dadaşı Badi-Kubəyə gətirə bilərsiniz? Dedilər ki, gətirərik. Qayıtdım ki, mən gedirəm Badi-Kubəyə, teleqraf vura-ram, gələrsiz. Gəldim Badi-Kubəyə. 3-4 gündən sonra teleqraf vurdum. Beş nəfər bəy, Məşədi Dadaşla gəldilər Badi-Kubəyə. Bunları apardım evə, sonra Ağabalaya xəbər göndərdim ki, səndən bi-izn (icazəsiz – red.) Məşədi Dadaşı gətirmişəm Badi-Kubəyə ki, sənle Segah oxusun. Ağabala də di ki, lap yaxşı eləmişən, Məşədi Süleyman. Mən özüm də gedərdim.

Sabahı günorta yığışdıq bizə. Ağabala da gəldi, Məşədi Dadaşla tanış oldular. Məşədi Zeynalı da dəvət etdik ki, tar çalsın. Zeynal tarı köklədi Segah çalmağa. Ağabala təklif etdi ki, əvvəl qonaq oxusun. Məşədi Dadaş qayıtdı ki, Ağabala gərək oxusun. Mən qabaqcan oxumuram.

Xülasə, Ağabala başladı oxumağa, Məşədi Dadaşın rəngi qaçdı, gördü ki, çox böyük səhv edib. Ağabalanın Segahı heç bu segahlardan deyil. Ağabala da Məşədi

Dadaşa görə lap yaxşı oxudu.

Bir yarım saat keçdi, Məşədi Dadaşa dedik ki, indi növbə sizindir. Məşədi Dadaş cavab verdi ki, mən Ağabalanın Segahının üstündən oxumaram və oxuya da bilmərəm. Tamam Azərbaycanda Ağabala kimi oxuyan nə var, nə də ola bilər.

Məşədi Dadaş bir üç gün qaldı bizdə və dostum Mirzənin (Şəmsi Əsədullayevin oğlu – red.) evində, sonra qayıtdı Qarabağa. Onun kimi çox oxuyan gəldi Badi-Kubəyə, ancaq Ağabala ilə heç kim bacarmadı.

Badi-Kubədə **miyanə oxuyanlar** da var idi. Bunlardan üç-dördünün adı yadımdadır. Əziz Məhəmməd nəvəsi Məhəmmədqulu, Xiləli Hacı Məlik Heydər Muğməl, sonra Qala kəndindən Kəbleyi Eldar. Bunların oxumağı orta idi. Elə bil özləri üçün oxuyurdular. Dürüst və xoş oxuyanların yanında oturmazdılar.

Tarçalan Lazar ki, var idi Badi-Kubədə, onun nəslə Qarabağdan idi. Keşiş oğlu idi. Cavan vaxtlarından tar çalmağı yaxşı öyrənir. Bir neçə toyda və qonaqlıqlarda çalır, fikir ələyir ki, mən bir dəstə düzəldim, oxuyan, kamançaçalan, qayda-qanunla gedim toylara, çalıb-oxuyaq, pul qazanaq. Üç-dörd

il qalır Qarabağda. Eşidir ki, Badi-Kubədə oxuyub-çalanların yaxşı hörməti var. Yaxşı musiqişünaslar var. Yığışib gəlir Badi-Kubəyə.

Burda cürbəcür xanəndələrlə gedir toylara, məşhur olur. Mirzə Fərəcdən və oxuyan Ağabaladan, Ağakərimdən mükəmməl musiqi öyrənir.

Sonra Lazarın Moses adlı kamançaçalan dostu var idi. Şəki ermənisi idi. Bir gecə toydan sonra Lazar Moseslə sözləşir, bilmirəm nə üstə tarını yərə vurub sındırır. Mosesə deyir ki, Badi-Kubəlilər yaxşı deyiblər ki, şərəfli adamla oturub-durmaq lazımdır ki, özün də şərəfli olasan. Mən sənin kimi bişərəf, binamusla oturub-durmayaçağam.

Bir neçə gündən sonra Lazar bir dükan açır. Tramvay vağzalının yerində içki satır. Badi-Kubənin yaxşı musiqişünaslarının və oxuyanlarının Lazara heyfi gəlir. Bunun üçün də onu məclislərə qonaq dəvət edirlər. Amma başa salırlar ki, Badi-Kubədə onun çalğısı yaramaz. Burada əyzen musiqi istəyirlər. Ona görə də Lazar bir neçə vaxt Mirzə Fərəcdən dərs alır.

1902-ci ildə Lazarın Kömür meydanı-

nın qabağında, qazamatın yanında karvan-sarası var idi. Mən öz dostlarımla ora tez-tez gedib, çalib oxuyardıq. Mən babat tar çalardım özüm üçün. Azərbaycanda hər nə çalib oxuyan vardı, sağ olsunlar, hörmətimi saxlaydılar. Lazar da mənə tez-tez deyərdi ki, bu qədər ki, mən tar çalmağı öyrənmişəm, sənin çalğına çata bilmirəm. Bir dəfə də mən Bayatı-Şirazi çalırdım, Mirzə Fərəc gəlib çıxdı. Dedi, sağ ol, Məşədi Süleyman, nə yaxşı çalırsan. Mirzə Fərəc çox paxıl idi. Lazar dedi ki, bu o «sağolu» paxılıqdan deyir.

Məşədi Süleyman bəy Mansurov, Lazar Ter-Vartanesov, Arşak Xıdırov və keşiş qızı Marqo (1908)

Məşədi Süleyman bəy Mansurov, Lazar Ter-Vartanesov, Arşak Xıdırov və keşiş qızı Marqo (1908)

Bir gün mən Lazarı Sadıqcanla tanış etdim. Lazar bu böyük ustaddan çox şey öyrəndi. Demək olar ki, Lazarın çalğısının tamamı hamısı Sadıqcanın qoyduğu yoldur. 1905-ci ildə Lazar, müəllim tutdu notu öyrənməyə. Sonra mənə dedi ki, istəyirəm birinci tar orkestri düzəldim, konsert verim. Bir az pul lazımdır. Soruşdum, nə qədər, dedi, 500 manat. Mən düzəltdim, verdim ona. Dörd dükan aldım – Balaxanski küçənin döngəsində (Əzizbəyov adına doğum evi – red.). Dükanların arasını açdıq, bir böyük zal elədik. Başdan-başa skamyalar düzəldik. Lazar burada üç ay çalışdı. Mən də bütün köməliyimi elədim. Tağıyevin teatrında afişa verdim. Çox camaat gəldi. Mənim atam qoca kişi idi, o da gəlmişdi. Konsertdə Lazar özü çıxıb, tək Çahargah çaldı. Yaxşı çaldı. Axırda da, tərda solo Şüştər çaldı.

Bir gün mənə xəbər gəldi ki, Lazar bərk naxoşdu. Gəldim gördüm ki, halı pisdir. Davud adlı bir qohumu Lazara qulluq edirdi. Davud mənə dedi ki, dünən Lazar keşiş çağırırdırb evə, deyib ki, mən vəsiyyət eləyirəm, kağız yaz, qol çəkim. Yaz: bu evdə nə ki var, Süleyman Mansurovundur. Keşiş deyib ki, sən fərraşların var, qoy onlar üçün

qalsın. Lazar qayıdıb ki, mənim fərtaşım, qohumum, atam, anam, həmisi Süleyman Mansurovdur. Mən ki, bu günə gəlmişəm, hər şeyə görə Süleymana borcluyam. Keşiş də naəlac bu vəsiyyətnaməni yazıb. Mən vəsiyyətnaməni alıb çıxdım. Lazarı götürüb apardım Şüvalana, bağımıza. Atam bir yaxşı otaq düzəltdi. Lazarın xəstəliyi yatalaq idi. Çox zəhmətdən sonra iki aya onu sağaltdıq. Bir ay da saxladıq ki, lap yaxşı əmələ gəlsin. Sonra gətirdim şəhərə, öz evinə. Bir-iki il keçəndən sonra erməni daşnakları Lazara kağız yazdılar ki, 3000 manat pul göndər. Lazar təəccüb qaldı ki, mən kasıb adamam, daşnaklar nə fikir edir? O, pulu göndərmədi. Əvəzində xəbər göndərdi daşnaklara ki, bəsdir, əclafıq elədiniz, mən Badi-Kubəliyəm, heç erməni deyiləm, sizinlə də heç bir alış-verişim yoxdur. Onun bu hərəkətindən sonra daşnaklar Badi-Kubədə çoxlu adam öldürdülər. Hər gün 5-6 adam öldürürdülər. Lazar fikir elədi ki, Badi-Kubədən köçsün. Atam ona dedi ki, gəl, qal bizim evimizdə. Bir kişi sənə əziyyət eləyə bilməz. Lazar dedi ki, Məşədi, çox sağ ol, onsuz da mən sizdən çox xəcalətliyəm. Doqquz ildir, gecə-gündüz sizdə oluram. Gərək özüm qazanam, yeyəm.

Mən burda qalmayacağam. Atam soruşdu Lazardan ki, hara istyirsən getməyə? O dedi ki, Kiyevə gedəcəyəm. Atam 1500 manat mənə pul verdi. Dedi ki, Lazarla get Kiyevə. Bir dükan al Lazar üçün. Dalında otağı olsun ki, rahat olsun onun üçün. Orada yaşayar. Getdik Kiyevə, düşdük mehmanxanaya, üç-dörd günə yaxşı dükan aldım, malı da içində – gastronom dükanı. Dalında da otağı. Mən orada on gün qaldım. Lazar məni Badi-Kubəyə yola salanda, vağzalda çox ağladı. Jandarlardan xahiş etdim ki, onu evinə yola salsınlar. Xülasə, üç aydan sonra qardaşım Mansurla getdik Lazarın yanına. Dükanda bizi görəndə o qədər ağladı ki, biixtiyar oldu. Bir neçə gün onun yanında qalıb, yenə qayıtdıq Badi-Kubəyə. Səkkiz aydan sonra yenə Mansurla getdik Lazarın yanına... Bu adamın əslə erməni idi. Amma azərbaycanlılardan, xüsusən də badi-kubəlilərdən o qədər yaxşılıq görmüşdü ki, özünü badi-kubəli hesab edirdi. Badi-Kubənin, yerli camaatın çörəyini yemişdi, suyunu içmişdi. Özünkülərdən nə görmüşdü ki? Erməni daşnakları erməniyə, azərbaycanlıya, qeyri millətlərə əzab verməkdən başqa heç nə bilmirdilər. Lazar da bunu başa düşürdü və həmişə

deyirdi ki, mən azərbaycanlıların çörəyini yemişəm.

Bəylər azərbaycanlı idi. Tehrana gedib təlim almışdı, Bir ucaboylu adam idi, papaq qələmi, don atlas, qollu çuxa əynində, ayağında çəkmə, yaxşı farsı və türkü əlmi var idi. Musiqi elminin tamam təlimini almışdı. Çox yaxşı tar çalardı, yaxşı da piano çalardı. Bizim qonşumuz idi. Bir Mirzəyev var idi. Çox dövlətli adam idi. Mənim əmimdən təvəqqe edərdi ki, Bəylərə icazə verin, bu gecə gəlsin bizim evə, piano çalsın. Bəylər, əmim Məşədi İsmayilla gədər dilər. Bəylər başlardı çalmağa, camaat dolardı evin qabağına, çünki evin qabağı meydandı. İndi də o meydan var. Həmin Mirzəyevin evi İçərişəhərdə Bolşoy Krepostnoy (Böyük Qala – red.) küçə sində «Portovıy uçastok» (bərə sahəsi– red.) idi. Bəylər bir neçə il bizim evdə mehman oldu. Yaxşı da dərvişlik dərşini oxumuşdu İranda. Dərviş libası var idi. Hər iki-üç gündə geyinirdi dərviş libasını, keşkülü, təvərzini götürüb gədirdi Bayır şəhərin bazarına. Keşkülü doldururdu pulla, gəlirdi evə. Bir neçə vaxtdan sonra getdi Kutaisə.

Əmim iki il gözlədi, Bəylərdən bir məktub gəlmədi. Sonra əmim özü getdi Kutaisə.

Gedir, tapır Bəyləri. Görür ki, bunun evində çox adam var, əmim də əyləşir. Xəbər alır o adamlardan ki, siz bura nə işə gəlmisiniz. Deyirlər ki, bu ev yiyəsi birinci həkimdir. Bir saatdan sonra Bəylər çıxır zala. Görür ki, bir adam əyləşib, tanımır. Əmim durur ayağa, deyir ki, ay utanmaz, tanımırısan məni? Bəylər o saat əmimi tanıyır, görüşüb gucaqlaşırlar. Bir ay əmimi qonaq saxlayır və küçə qapısında yazır ki, bir ay naxoş qəbul eləmirəm. Bir gün əmim soruşur Bəylərdən ki, tarın yoxdur, ya gözümə dəymir? Bəylər qayıdır ki, çarpayımın altına bax. Çarpayının altında iki dənə tar olur. Bəylər tarın birini götürüb yaxşı çalır. Əmim deyirdi ki, bir ay ki orada qaldım, hər gün yaxşı qonaqlıqlar elədilər, çox hörmət-ehtiram gördüm. Bəylərdən soruşdum ki, necə oldu, sən həkim oldun? Dedi ki, bir gecə mənim anam naxoşladı. Getdim həkim üçün. Həkim gəlmədi. Hər cür yalvardım, gəlmədi. Mənim də acığım tutdu, dedim özüm-özümə ki, həkimlik oxuyacağam. Oxudum, oxudum, öyrəndim. Evə xəstələr gələndə o vaxt üç manat verirdilər Bəylərə.

Bir aydan sonra gəldim Badi-Kubəyə. Bir il yarımından sonra Bəylər vəfat etdi. 1873-cü

Meqədil Süleyman bəy Mənsurov (1814)

İldə Kutaisdə öləndə tapşırır ki, mənim tarımı apararsınız Badi-Kubəyə, Məşədi İsmayıl Mansurov üçün yadigar. Həmin tar ki, əmim vəfat edəndən sonra mən o tarın üstündə dərs almışam. Bir neçə ildən sonra düşdü mıxdan, parçalandı.

Badi-Kubədə Mirzə Səttarın vaxtında Əli Şirazi adında tarzən olub. Əli, balaca adam idi, qırmızı saqqalı vardı. Mən görəndə 50 yaşı olardı. Qollu çuxa və atlas don geyərdi. Farsca danışardı, çox məzlum adam idi və çox ədib, savadlı idi. Bir balaca tarı var idi, qəhvəyi rəngdə. Beş simlə çalardı. Tarı Qafqaza Şirazdan gətirmişdi. Toylara gedirdi. Bir gecə Sadıq Hacı Ələkbər oğlu özünə toy eləyir, Əlini də çağırır. Əli gəlir toyxanaya – Bazarnı və Nikolayevski (Hüsü Hacıyev və İstiqlal küçələri – red.) küçələrinin tininə. Əyləşir. Ürri İsgəndər də orda olur. Əli, bu oxuyanı birinci dəfə orda görür. Tarını kökləyir, «Şur» çalır, Ürri İsgəndər də oxuyur. Hicaz yerinə gələndə İsgəndər çox bərk səsle oxuyur. Əli tarını qoyur yerinə. İsgəndər xahiş edir ki, çal. Əli deyir ki, «pedərsuxte, sənəm xəvanəndə?» Sən çöldə yaxşı adam çağırarsan. Əli çalmır. Axır, başqa oxuyan çağırırlar.

**Soldan: Mirzə Kazım bəy Abdinov və
Məşədi İsmayıl bəy Mansurov (1861)**

Əli Şirazi ya Gəncəyə gedir, ya Şəkiyə, yadımda deyil. Məclislərin birində bir xan xəbər alır ki, Əli Şirazidən: «Əli Şirazi Şuşa kü cand?» Əli cavab verir: «Ağa, xeyli nafəhlid, xudəş kü Əli Şirazi, xudəş mi eyrisi kü cand».

Əli Şirazi bir neçə il Badi-Kubədə qaldı. Buradan bir arvad aldı. Bir oğlu oldu, portnoyluq (dərzi – red.) təlimi aldı. Qala qapısında «voenni komissariat» (hərbi kommissarlıq – red.) ilə rubərub (üzbəüz – red.) üçmərtəbə ev var, orda dükanı var idi. Adı Cəfər idi. O da vəfat edib.

Əli Şirazi axırda neçə il Şirvanda Mahmud ağanın yanında qaldı. Mahmud ağanın xoşu gəlmiş Əlinin ədəbindən, qəmginliyindən və narın çalmağından. Ona görə ömrünün axırına kimi Əli Şirazini yanında saxladı. Mahmud ağa belə qanun qoymuşdu: axşam Əli Şur çalırdı, Mahmud ağa yatırdı. Səhər yuxudan duranda gərək Zabol çalınaydı. Nahar vaxtı Bayatı-İsfahan və Bayatı-Şiraz çalırdı Əli. Ta ki, nahar qurtarana kimi. Axşam çay vaxtı Şüştər çalırdı.

Badi-Kubəyə gələndə Mahmud ağa həmişə Əli Şirazini gətirirdi özü ilə. Əli ömrünü orda, Şirvanda başa vurdu.

Mən Əli Şirazini çox görmüşəm. Şirvana getməmiş Əlini hər cümə günü ana babam Mirzə Baxış dəvət edirdi öz evinə. Mən də babamgildə olardım. Əli gəlib tar çalanda atam Məşədi Məlik onunla kamança çalardı. Babam da əyləşib qulaq verərdi. Hər cümə bu büsat var idi.

İçərişəhərdə bir toy məclisi var idi. Mirzə Səttar o məclisdə kamança çalırdı. Əli Şirazini bir qonaq kimi çağırmışdılar. Çünki qocalmışdı, tar çala bilmirdi. Bu toy məclisində çox təvəqqe elədilər ki, Əli tar çalsın. Əli dedi ki, mən dəxi çala bilmirəm. Olmadı. Getdilər, Əlinin tarını gətirdilər. Əli çox çətinliklə tarı köklədi. Hər cür istədi ki, çala, mizrab düşdü əlindən. Bir mizrab vura bilmədi. Çox ağladı, getdi evə. Tarı da qoydu məclisdə. Sonra tarı apardılar evinə. Amma həmin məclisdə Əli Şiraziyə yaxşı pul payladılar.

Əli Şirazinin yaxşı oxumağı da var idi. Badi-Kubədə olanda çox vaxt gəlib papaqçı Hacıağa kişinin dükanında, üstüörtülü bazarda Cümə məscidinin cərgəsində oturub, Hacıağa ilə həmsöhbət olardı. Çünki Hacıağa pəhləvan Əsgər oğlu çox dünyagörmüş və çox bilikli idi. Ona görə də

hər nə hal əhli, dərviş, şair, tarixşünaslar vardı – hamısı Hacıağa kişini tanıyırdılar. Hər gecə gərəkdir ki, Hacıağa kişi atam Məşədi Məliyın otağında olaydı. Mən özüm çox talibdim onun söhbətlərinə. Özü də çox gözəl adam idi. O vaxt 70 yaşda idi. Onun atası məşhur pəhləvan Əsgər Badi-Kubəli idi. İçərişəhərdə Cümə məscidinin qabağında evləri var idi. Hacıağa kişi ömründə molla ilə və qeyri belə molla-bıçar adamlar ilə bir saat oturmazdı. Onu ariflərdən sayırdılar və hər nə arif adam var idi, gələrdilər Hacıağa kişinin yanına.

Badi-Kubədə içərişəhərli **Məşədi Baldadaş** adında bir nəfər məşhur mümtaz, bimisil oxuyan var imiş. O, özü üçün oxuyarmış, pullu toylara getməzmiş. Baldadaş çox gözəlsurət adam imiş. Qələmi papaq qoyarmış başına, uzun don geyərmiş, döşlük taxarmış və uzun çuxa, qollu atma. Üzünü qırxarmış, başına saç (parik – red.) qoyarmış. Çox yaxşı səsi varmış. Baldadaş kamil musiqar imiş. O, oxuyanda hər kəs ki, eşidərmiş, biixtiyar durub gedərmiş o yerə, harda ki, Baldadaş oxuyarmış. Mən çox dəfələr atamdan, əmimdən soruşardım ki, Baldadaş nə cür oxuyarmış ki, belə tərif edir-

siniz. Atam, əmim mənə deyirdilər ki, Məşədi Baldadaşdan nə Qafqazda, nə də İranda ola bilməz. Ona bərabər oxuyan yoxdur. Baldadaş oxuyanda elə bil ki, onun boğazında on dənə bülbül cəh-cəh vurur. On gün oxusa, səsinde heç bir təfavüt olmur, daha da yaxşı oxuyur. Bir gün axşama kimi kiminsə yanında oxuya, səsi qulaq asanı dəng eləməzdi. Deyirdilər ki, biz bacarmırıq onu tərif etməyə, gərək Firdovsi sağ olaydı, Məşədi Baldadaşı tərif edəydi.

Hər bahar vaxtı Qoşa qala qapısının üstünü döşəyərlərmiş ki, Baldadaş öz dostları ilə gəlib oxusun. Bir dəfə bir atlı gəlib həmin yerə, deyir: «Keşlədə Məşədi Baldadaşın Bayatı-Şirazını eşitdim. Atı mindim, gəldim.» Çünki Qala qapısından Keşləyə kimi bir dənə dam, ağac yox imiş, ancaq əkin yerləri imiş. Şəhər hələ İçərişəhər imiş. Baldadaş hər vaxt ki, İçərişəhərdə bir hündür yerdə – damda, yainki balkonda oxuyarmış, Bayıldan gəlmişlər ki, Məşədi Baldadaş Çahargah oxuyur. Özü də mükəmməl oxuyardı, bir nöqtə artıq-əskik oxumazdı.

Badi-Kubədə bir nəfər yaxşı ustad oxuyan var idi. Onun adı Kor Hacı idi. Həmin

Kor Hacı danışır Baldadaşın dalıyca ki, mən elə oxuyaram ki, Baldadaşı peçə (sobaya – red.) soxaram. Baldadaşa bu söz gəlib çatır. Deyir ki, eybi yoxdur, məndən böyük kişidir, qoy danışsın. Mən paxıl deyiləm.

Bir neçə gün keçir, yenə bu sözü Kor Hacı deyir. Bu səfər Baldadaşın acığı tutur, deyir mənim atama ki, Məşədi Məlik, bu gecə otağı xəlvət elə, Kor Hacı qonaq çağır. Mənim sözüm var onunla. Atam Kor Hacı üçün xəbər göndərir ki, axşam qavalını götürüb, gəlsin bizim evə. Baldadaş əhvalatı atama deyir ki, əhvalat bu cürdür, mənim dalımca danışıb Kor Hacı. Mən bu biri otaqda gizlənim, Kor Hacıdan xahiş edin ki, Çahargah oxusun. Çünki Hacınin Çahargahını heç kəs oxuya bilmirmiş. Hələ ki, Çahargahı qurtarana yaxın mən gələm otağa, xoş-beş edəm ki, bilməsin mən burada olmuşam. Mən də Çahargah oxuyacağam.

Belə də olur. Xoş-beşdən sonra Baldadaş deyir ki, tarın kökünü pozmasınlar, Hacı icazə verirsə, mən də Çahargah oxuyum. Hacı deyir ki, buyuruz. Baldadaş başlayır Çahargaha. Elə oxuyur ki, bizim evin ətrafı tamam camaatla dolur. Hələ Hissar-müxalif yerinə çatanda Kor Hacınin bağı yarıılır,

istəyir bir bəhanə ilə qaçsın, atam qoymur. Bir xeyli vaxtdan sonra Baldadaş oxuyub qurtarır. Hacıya deyir ki, üzr istəyirəm səndən ki, mən bu cəsəreti etmişəm. Amma sən özün mənim dalımca danışmışsan, mən də məcbur oldum ki, səninlə üzbəüz oturub oxuyum. Yoxsa, mən bu günəcən sən olan məclisdə oxumamışam ki, eyibdir, məndən böyüksən. Əmim 10 manat bağışlayır Hacıya, deyir ona ki, böyük həmişə gerek öz hörmətini saxlasın kiçiyin yanında ki, kiçik də ona hörmət ələsin.

Baldadaş Şüvələnda bizim bağda atamdan xahiş edir ki, tar çalsın. Çıxırlar dama, atam tar çalır, Baldadaş da baş layır oxumağa. Səhər xiləlilər və mərdəkanlılar gəlirlər bizim bağa. Zöhrab Xiləli (Bülbüləli – red.), Kərbəlayi İbrahim Mərdəkanlı deyirlər atama ki, Baldadaş sizdədi? Atam deyir ki, bəli, burdadı. Kərbəlayi İbrahim qayıdır ki, Məşədi Məlik, Baldadaş Bayatı-Şiraz oxuyurdu, özü də filan təsnif ilə. Atam deyir ki, düzdür. Onlar deyir ki, biz bir dəstə əyləşmişdik Mərdəkanda Pir-Həsən üstə, gecə saat 12 idi, gördük Baldadaşın səsi gəldi. Bayatı-Şiraz oxuyurdu. Xiləlilər dedilər ki, bu, Baldadaş deyil. Biz mərdəkanlılar da mərc bağladığımız bir dənə yaxşı əl qoyunundan.

İndi biz apardıq, biz deyən oldu.

Baldadaş Şağan bağlarına Nəsrullah bəyə qonaq gedir. Orda gecə oxuyur. Bir saat keçmir ki, bir neçə nəfər gəlir bunların məclisinə. Deyirlər ki, Buzovnada dərya kənarında əyləşmişdik. Bir də eşitdik ki, Baldadaş oxuyur, qəzəli də filan qəzəldir...

Məşədi Baldadaş hər il gedərmiş Tehrana Şiraz dərisi almağa. 12 il gedib Tehrana. Əvvəl dəfə gedəndə Baldadaş bir gecə öz mənzilində başlayır özü üçün oxumağa. Gecə vaxtı, qərrib yer, bu bir dəstgah oxuyur. İki nəfər gəlir Baldadaşın mənzilinə oturur. Bu şəxslər orta yaşda olurlar. Baldadaş bunlar üçün aşpaza çay demək istəyir, razı olurlar ki, vaxt keçib. Soruşurlar ki, siz haralısınız. Deyir, Badi-Kubəliyəm. Bəs, bura nə işə gəlmisiz? Baldadaş deyir ki, dərş almağa. Bu adamlar istəyirlər ki, getsinlər, Baldadaş xəbər alır ki, niyə mənim adımlı xəbər almadız? Nigaran qaldım. Cavab verirlər ki, nigaran qalmayın, sabah sizi oxumağa dəvət edəcəklər. Baldadaş deyir ki, mən xavanəndə (xanəndə – rəd.) deyiləm. Deyirlər ki, biz bilirik ki, siz xavanəndə deyilsiniz, amma sizi o yerə dəvət edəcəklər ki, razı qalacaqsınız. Baldadaşı

برای یادگار پرستارین خان خانم
از آغا علی نوری کسرادی

Mosadil Süleyman bəy Mənsurov (1906)

həmin gecə yuxu aparmır.

Səhər olur, nahar vaxtı bir yaxşı fayton, bir nəfər alicənab gəlir, Baldadaşa deyir: Şah (Nəsreddin şah – red.) sizi istəyir. Mindirir Baldadaşı faytona, aparır. Şah çox hörmətlə Baldadaşı əyləşdirir. Çaydan sonra şah deyir: Mənim üçün gərək oxuyasan. Baldadaş «bəçəşm» deyib, Bayatı-İsfahan və Bayatı-Şiraz ilə bir yerdə yaxşı farsî qəzəllər və təsniflər oxuyur. Nəhayət mərtəbədə şahın xoşuna gəlir. Şah soruşur ki, neçə ildir Tehrana gəlirsən? Baldadaş bildirir ki, əvvəlinci ildir gəlmişəm. Nə işə gəlmisən? Bəs, Şiraz dərisi alıram, papaq üçün. Şah soruşur ki, heç almısan? Bəli, almışam. Şah bir də soruşur ki, neçə ay burda qalacaqsan? Baldadaş qayıdır ki, üç ayda dəriləri aşılایırım, göndərirəm Ənzəliyə, sonra özüm gedib Ənzəlidə tamojnadən (gömrükdən – red.) çıxarıb göndərirəm Badi-Kubəyə. Şah deyir ki, bu üç ayı burda qalıb, mənə qonaq olacaqsan. Adam göndərirəm, sənün üçün dəri alsın, aşılansın və tay bağlansın, göndənilsin Ənzəli tamojnasına. Bir quruş gömrük verməyəcəsan. Bu işdən xatircəm ol... Üç ay Baldadaş qalır şahın evində, onun üçün nə

lazımdır, oxuyur.

Şahın üç oxuyanı varmış. Birisi Seyid Qurab – İranda ondan artıq oxuyan yoxmuş. Çox tərif eləyirlər ki, Seyid Qurab bimisil oxuyandır. Bu üç ayın vaxtında Baldadaş deyir ki, birçə dəfə Seyid Qurabı oxutdular, hələ bir-iki ağız oxudu, şah qayıtdı ki, tamamla. Seyid Qurab durdu, getdi öz otağına. Şah mənə buyurdu ki, o nə istəyirdi oxusun, onu sən oxu. Dedim, bəçəşm. Seyid Qurab Nəva-Nişapur və Hümayun istəyirdi oxusun. Elə bilirmiş ki, Badi-Kubədə Nəva-Nişapur və Hümayun bilməzlər. Nəcə ki, oxudum, qurtardım, şah mənə «mərhəba, mərhəba» dedi.

Bu üç ayı elə bildim ki, üç gündür burdayam. Üç kərə Şimrana getdik. Şimran da behiştin bir guşəsidi. Vaxt gəldi başa, şah və külfəti məni yola saldı. Nə qədər mənə ənam, xələtlər, külfətimçün xəz küləcə, daha nələr bağışladılar. Bir yaxşı faytonda gəldim Ənzəliyə. Şahın xidmətçilərindən biri də mənimlə bahəm gəldi. Təməmən dəriləri gömrüksüz çıxartdı, verdi paroxoda, məni yola salıb, özü qayıtdı Tehrana. Şah məni yola salanda, söz aldı ki, neçə il bura gələcəksən, həmişə gəlib, düz mənim

yanıma düşəcəksən. Mən hökm verərəm, sənin üçün dəriləri alıb, aşılıyıb, tay bağlarlar, göndərərler Ənzəliyə. Sonra özün də gedərsən Badi-Kubəyə. Şah 12 il Baldadaşı hər il üç ay qonaq saxlayırmış Tehranda.

Baldadaşla əmim Həştərxanda mehmanxanada mənzil tutub qalırlar. Sabahı gün soruşurlar ki, Həştərxanda gəzməli yerlər var? Deyirlər ki, burda bir bağ var, «Arkadiya», camaat axşam gedir o bağa. Orda muzikantlar və artistkələr var. Camaat orda vaxt ötürür. Bir axşam Baldadaşla əmim gedirlər o bağa, görürlər ki, qapısı bağlıdır. Bir adam dayanıb qapıda, gələnləri qaytarır. Əmim soruşur ki, belə neyçün? Qapıçı deyir ki, bizim Həştərxanın ağası, çox dövlətli Ağa Ələkbər xozeyin zanit edib bağı. Özü kef eləyir, heç kəsi qoymur bağa. Mənim əmimə çox ağır gəlir bu hərəkət. Qayıdır, gedir evə. Sabah axşam əmim gedir bağın xozeyininin yanına, deyir ki, bu gecə mən bu bağı bağlayacağam, özüm kef edəcəyəm. Bağın xozeyini deyir ki, qiyməti 300 manatdır. Məşədi İsmayıl 300 manat verir ki, bu gecə bağ mənimdir. Xülasə, axşam olur, Məşədi İsmayıl Baldadaşla bahəm gedir bağa.

**Maçadi İsmayil bəy Mənsurov
(1871)**

Gecənin bir vaxtında Ağa Ələkbər xozeyin də öz yoldaşları ilə gəlir bağa. Görür ki, bağın qapısı bağlıdır, döyür, heç kəs cavab vermir. İçəridən Məşədi İsmayılın səsi gəlir ki, bu gecə bağı mən zanit eləmişəm, açarı da məndədir, açılmayacaq. Ağa Ələkbərin ovqatı çox təlx olur, qayıdır. Gecə səhərə kimi yoldaşları ilə içir.

Səhər bir neçə adamdan xəbər alır ki, bu Məşədi İsmayıl badi-kubəli kimdi, bu hərəkəti eləyir. O, mənimlə bacara bilər? Ona cavab verirlər ki, heç bir qeyri hərəkət lazım deyil, Məşədi İsmayıl bir kəlmə söz deyə bilməzsən. Çünki söz götürən adam deyil, sənin fikrin bizə getməsin. Yaxşı olar ki, səni Məşədi İsmayıl və Baldadaş ilə tanış edək. Ağa Ələkbər razı olur. Onu aparırlar Məşədi İsmayılın mənzilinə. Məşədi İsmayıl deyir ki, Ağa Ələkbər, mən ömrümdə biqabiliyyət iş görməmişəm, özü də bihesab işdən xoşum olmayıbdır. Pis adamlarla oturub-durmamışam və onları yaxına da qoymaram. Ancaq bu iş ki, məndən sadır olub, onun tamam səbəbkarı sizsiz. Çox eyib olsun sizdən ötəri, məgər adamın pulu olanda, bağı zanit edər. Siz gerek elan verəsiniz ki, hər kim istəyir gəlsin bağa bipul (pulsuz – red.), Ağa

Ələkbər qonaq eləyir, kasıblar da gəlsin, hər sinif adamlar gəlsin. Yoxsa ki, sizin pulunuz var, camaatın yoxdur, Həştərxanda da bir bağıdır, onu da siz zanit edəsiz? Bu sözlər Ağa Ələkbərin xoşuna gəlir, əmim Məşədi İsmayıl və Baldadaşla bərk dostlaşırlar.

Həştərxanda Baldadaşı ovma (vəba – red.) naxoşluğu tutur. Elə orda da keçinir. Əmim Məşədi İsmayıl danışır ki, ölməyinə bir saat qalmışdı, dedi ki, açın otağın pəncərə-qapısını, mənə də oturdun, dalıma balıq verin, öləcəyəm, - bir bayatı çəkim. Oturtduq Baldadaşı. Bir bayatı çəkdi, tamam camaat doldu bizim mənzilə, balkona. Küçə doldu adamlarla. Çox ağladılar. Baldadaşın sözü bu oldu:

*Mən aşiq bir də mən,
Doldur içim bir də mən.
Ömür getdi, gün keçdi,
Dəxi cahil olmam bir də mən.*

10-15 dəqiqədən sonra canını təslim elədi...

Məşədi Baldadaş 55 yaşında Həştərxanda vəfat edib. Onu torpağa əmim Məşədi İsmayıl tapşırıb.

Baldadaş yaxşı at minib qovardı. Hər vaxt Badi-Kubədə skaçka (cıdır – red.) olardı, Baldadaşa yaxşı atları verərdilər ki, çapsın.

Yaxşı da qurşaq tutardı. Bir qızı var Şirinbacı adında. Çox kasıbdı, heç bir şeyi yoxdu. İndi yolçuluq eləyir, pis haldadı.

Əmim Məşədi İsmayıl bir şeyi də danışırdı Baldadaşdan. O vaxtlar Badi-Kubədə tək-tək fayton var idi. Bir Cahangir adında faytonçu olur. Çox güclü səsi olur. O vaxt da cahıllar Badi-Kubədə ancaq Cahangirin faytonuna minərlərmiş. Çünki Cahangir yaxşı Bayatı-Qacar oxuyurmuş. Bir gün həmin Cahangir deyir ki, Baldadaşın nə səsi var, mənim yanımda oxuya bilməz. Baldadaş bu sözü eşidir, deyir atam Məşədi Məliyə ki, sabah axşam otağı düzəlt, xörək bişirtir, səkkiz nəfər qonağım var. Heç demir kimlərdir. Sabah axşam zumaçıya xəbər verir və Cahangirin bir dostu var imiş, ondan xahiş eləyir ki, Cahangiri axşam gətir Məşədi Məliyin otağına. Zumaçılar gəlir. Cahangir gec gəlir. Onun dostu deyir ki, Cahangir istəmirdi gəlsin, güclə gətirmişəm. Baldadaş zumaçıya deyir ki, lap zil zıqanı köçür zumaya ki, dəxi ondan zil kök olmasın. Bayatı-Qacar çalginən. Necə ki, bu sözü eşidir Cahangir, istəyir bir tövr ilə qaçsın, müyəssər olmayır. Baldadaş başlayır Bayatı-Qacarı, sonra Dügah, Ruhul-ərvah. Xülasə,

**Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(Dekabr, 1908)**

hamısını oxuyub qurtarır. Bir az keçəndən sonra deyir Cahangirə ki, buyur, zəhmət çək, oxuginən. Cahangir görür ki, bu iş onun işi deyil, qayıdır ki, oxuya bilmərəm. Baldadaş deyir ki, mənim dalımca danışmışan, gərək oxuyasan. Cahangir əyləşir zurnaçının yanında, necə ki, güc verir özünə, səsi bəlkəm gəlsin, elə zərb eləyir ki, qasığı partlayır. Qoyurlar faytona, aparırlar həkimə. Üç gündən sonra Cahangir ölür.

Baldadaş həmişə ətin üstündən çox ənlə qayış bəlbağı bağlayırdı. Bərk çəkirdi ki, oxuyan vaxtı qasığı partlamasın.

Badi-Kubədə bir Ağacəbrayıl vardı. Çox yaxşı oxumaq bilirdi. Xoş səsi vardı. Həm də savadlı idi. Həmişə toylarda farsca qəzəllər oxuyardı. Ağacəbrayıl çox tərs adam idi. İcərişəhərdə Hacı Mehdi oğlunun toyunda Ağa Muradəlinin yeddi dəstə çalılıb-oxuyanı var imiş. İrandan da bir dəstə yaxşı çalılıb-oxuyan gətirdilər. Toy sahibi fikir edib ki, əgər əvvəl Ağacəbrayıl oxusa, bu İran oxuyub-çalını bundan sonra oxuya bilməz. Əvvəl iranlıları çalılıb-oxudurlar, sonra Ağacəbrayılı deyirlər buyur, oxuginən. Deyir ki, mən oxumuram. İnciyibmiş ki, əvvəl gərək mən oxuyaydım. Bu məclisdə məşhur Badi-

Kubəli naçalnik Qasım bəy də olur. Qasım bəy hökm ilə Ağacəbrayılı deyir ki, oxul Bu da deyir ki, oxumuram. Qasım bəy deyir Ağacəbrayılı ki, dur, çıx get burdan. Ağacəbrayılı gedir. Çıxır Qala qapısından, görür ki, bir nəfər balaca budkada (köşk də—red.) şabalıd qovurur. Gəlir girir budkaya, başlayır oxumağa, ta səhərə kimi oxuyur.

Badi-kubəli Ağacəbrayılı 1938-ci ildə 55 yaşın da vəfat edib.

Badi-Kubədə **Qədirbala** (Əbdülqədir Cabbarov —red.) yaxşı oxuyan idi. Özü də Çəmbərəkəndli idi. Qalayçı idi. Çox güclü və çox xoş oxumağı vardı. 1906-cı ildə 35 yaşında onu öldürdülər. Mən də onun şəkli də var...

Məşədi Məliyinin vəfatından sonra onun musiqi məclislərini mən davam etdirmişəm. Zaman keçdikcə, çalıb-oxuyanlar da dəyişirdi, artıq çoxları həyatda yox idi. Muğamların özündə də bir çox dəyişikliklər baş verirdi. 1925-ci ildə musiqi məclislərimin birində ifa olunan muğamları şöbə-şöbə, guşə-guşə vərəqə köçürüb yeni bir siyahı tərtib etdim.

RAST

Rast, Hüseyini, Rak, Vilayəti, Xocəstə,

Şikəsteyi-fars, Dəşti, Gileyi, Hacı Yuni, Mənəvi, Pəhləvi, Məsihi, Xosrovan, Ərak, Rəvəndi, Pəncgah, Qatar, Üzzal, Bayatı-kürd, Azərbaycan, Cüdai, Gəbri, Baba-Tahir, Qərai, Eyzən zəngi-şotor, Sixi, Rast.

ŞUR - 1

Şur, Dəraməd, Cüdai, Gərayili, Busəlik, Muye, Səlmək, Səba-şəms, Hicaz, Mehdi-Zərrabi, Nişibi-fəraz, Mənəvi, Gəbri, Şah-Xətai, Dügah, Mavərənnəhr, Baba-Tahir, Sarəng, Dəşti, Hacı Yuni, Pəhləvi, Saqiname

ŞUR - 2

Şur, Dəraməd, Zirkeş, Səlmək, Gülriz, Buzək, Dübeyt, Qacar, Qoruze-şur, Bayatı-kürd, Bayatı-türk, Ruhül-ərvah, Zəmin-xara, Hicaz

RAST - 2

Dəraməd, Novruz-səba, Zəngulə, Novruz-xara, Nəğmə, Nəfr (nərə), Ruhül-ərvah, Xərək, Üşşaq, Ərak, Pəncgah, Qərai, Bəhri bayatı-əcəm, Rak, Bəhri-nuh, Kabuli, Qərəcə, Mənəvi, BəhriVəli, Pəhləvi, Tərazi, Mənsuri, Rəvəndi, Rübənd, Leyli və Məcnun, Baba-Tahir, Novruz-ərəb, Gəbri, Dəşti

BAYATI-İSFAHAN

Dəşti, Mənəvi, Sarəng, Pəhləvi, Gileyi, Məsnevi, Bayatı-kürd, Qatar, Hacı-Yuni, Baba-Tahir, Xavəran

ZABOL

Piş-manənd, Hisar, Manənd, Muxalif, Segah-zabol, Segah, Mübərriqə, Zabol

MAHUR

Piş-dəraməd, Şikəsteyi-nəhib, Dəraməd, Əşiran, Dad (qışqırıq), Ərak, Xosrovan (şahlar), Qərai, Tərəb-əngiz (şadlıq gətirən), Rak, Xavərani, Rak-Abdulla, Nişaburək, Aşur-rəvəndi, Nəsirxani, İsfahanək, Azərbaycan, Həzin (qəmli), Feyli, Nəğmə, Mahurə-səğir-Əbul, Koştə, Tizək, Rəngi-həzin, Şəhraşub

ÇAHARGAH

Dəraməd, Məğlub, Zəngulə, Hindi, Bəstə-nigar, Pəhləvi, Hissar, Ərcuzə, Pəsi-hissar (arxasınca gələn), Mənsuri, Muxalif, Rübənd

BAYATI-KÜRD

Bayatı-kürd, Mənəvi, Azərbaycan, Gəbri, Hacı-Yuni, Pəhləvi, Dəşti-ərağistan, Cövhəri,

Dəştəyi-rəşt, Baba-Tahir, Giləki, Sarənc,
Naleyı-zənbur, Məsnəvi, Mehdi-zərrabi,
Bazəm-bayati

DÜGAH

Guşeyi-bayati-Qacar, Şikəstəyi-fars,
Ruhül-ərvah, Dilruba, Mavərənnəhr, Ərak,
Hüseyni, Rak-Xorasani, Zəngi-şotor

NƏVA-NİŞAPUR

Hacı-Yuni, Kərkuki, Dəşti, Şah-Xətai,
Pəhləvi, Sarəng, Cövhəri, Dilkaş, Xavəran

SEGAH

Segah, Xavəran, Məxlut, Ərak,
Mübərriqə, Aşiq-guş

RAHAB

Rahab, Şüştər, Bəzmiqah, Məsnəvi,
Əmiri, Tərkib, Rəhavənd, Bidad, Məsihi,
Şikəstəyi-fars, Moləvi, Ərak, Qərai

HÜMAYUN

Hümayun, Üzzal, Feyli, Bayati-kürd,
Məsnəvi, Gəbri, Novruz-səba, Mənəvi,
Bəxtiyari, Pəhləvi, Bidad, Baba-Tahir,
Şüştərək

Bizim vaxtımızda sözə-sənətə, musiqiyə, xanəndəyə münasibət bambaşqa idi. Güclü xanəndələr, musiqi biliciləri, sazəndələr, qəzəlخانlar vardı. Toylar elə keçərdi ki, adam istəməzdi ki, başa çatsın. Xanəndə ki, başlardı bir dəstgah oxumağa, vəssəlam...

Atamın musiqi məclisləri də çox gözəl keçərdi. Bu məclislər çox xanəndəni, sazəndəni yetişdirib. Onların arasında atam Məşədi Məliyin və mənim dostlarım çoxdu. Atamdan sonra onun musiqi məclislərini davam etdirdim. Məclislərə yeni sənətkarlar da qoşuldu. Bu insanlar muğamı dərinədən bilməklə yanaşı, həm də çox mülayim, sözübütöv şəxslər idi. Bir məclisdə verilən söz veksəl kimi idi – hökmən yerinə yetiriləcəkdi. Xanəndələr oxuyanda, sazəndələr çalanda məhəllələr adamlarla dolardı. Musiqinin gözəlliyi, dürüst ifası heç kəsi biganə qoymazdı. Xalqın da öz sənətkarlarına hörməti böyükdür. Hara getsələr, hörmətlə qarşılanar, hörmətlə yola salınardılar.

Mənim o günlər haqda çox xatirələrim var...

Toyların birində Məşədi Zeynal Şur oxuyan xanəndədən soruşur ki, bacıoğlu, nə oxuyursan? Xanəndə deyir ki, Şur. Məşədi Zeynal tarını yığışdırıb, məclisə deyir: Camaat, bu mərsiyəxana müşayiət lazım deyil. Oxuduğu da Şur deyil, xalis şordur, özü də taliş soru.

Yusif bəy Dadaşovla Hacı Hacıağanın karvansarasında nərd oynayırdıq. Mirzə Mansur hövlank içəri girdi ki, bəs, ay, Məşədi Süleyman, tez özünü toya yetir, yoxsa Məşədi Zeynal xanəndəni öldürəcək. Tələsik getdim toya. Toy da İçərişəhərdə, Bakı milyonçularından birinin oğlunun toyu idi. Gördüm Məşədi Zeynal tapançasını dirəyib xanəndənin boğazına ki, ay nadürüst, haçanacan xaric oxuyacaqsan?!. Kişini birtəhər sakit elədim. O vaxtlar Bakı toylarında yaxşı bir adət vardı. Xaric oxuyan xanəndəni toydan qovardılar. Belə xanəndələr özləri də utanardı. Heç olmasa, bir-iki ay camaat arasına çıxmazdı.

Bu tarzən Məşədi Zeynal özü çox mülayim, təmkinli adam idi. Özü də ustad idi, hər xanəndəni müşayiət etməzdi. Hər şeye dözərdi, amma xanəndənin xaric oxumasına yox. Odur ki, xanəndənin xaric oxuması onu

lap əsəbləşdirmişdi. Mirzə Mansuru göndərdim Şəkili Ələsgərin dalınca ki, gəlib oxusun, Məşədi Zeynal da sakit olsun, məclis əhli də feyz alsın.

Erməni-müsəlman davasında 1905-ci il getdim Şuşaya. Orda atamın yaxın dostu Abasqulu bəy Zöhrabbəyov yaşayırdı. Çodar Abas deyərdilər. Gedib bunlardan hal-əhval tutdum. Məni bir xeyli qonaq saxladılar. Bir gün də Şuşada məşhur olan doktor Kərim bəy Mehmandarov məni evinə qonaq çağırırdı. Xoş-beşdən sonra dedi ki, Məşədi, bilirəm, sən Sadıqcanla çox məclislərdə olmusan, özün də onu yamsılayırsan. Xahiş edirəm, bir şey çalasan, Sadıqcanı yad edək. Məclisdə Şuşanın adlı-sanlı şəxsləri vardı. Kişinin sözünü yerə salmadım. Rast çaldım. Kərim bəy məni qucaqlayıb dedi ki, mən elə bilirdim Sadıqcan ölüb, amma demə ki, yaşayırmış. Sağol, Məşədi...

Lazar Ter-Vartanesovun 72 simli bir tarı vardı. O vaxta kimi tarda 72 sim hələ görünməmişdi. O tarı Lazara ustadı Sadıqcan bağışlamışdı. Sadıqcanın Lazarın üstündə çox zəhməti vardı. Hə, tarı sökdüm ki, təzədən düzəldərəm. Amma bacarmadım. Heç özümü bağışlaya bilmirəm.

İçərişəhərdə Xan Sarayının yanında Həbib dayı adlı bir ağsaqqal yaşayırdı. Günlərin bir günü onun evinə üç qonaq düşür. Üçü də Qarabağdan. Bu qarabağlılardan ikisinin Bazarnı küçədə (H.Hacıyev küçəsi – red.) bəzzaz dükanları vardı. Üçüncüsü də Abasqulu bəy adında lopabıq bir kişi idi. Sonradan Ağarza oğlu Ağahüseyn də bunlara qoşulur. Getdim bunların yanına. Dedim ki, sizə qonaqlıq verəcəyəm, hər cür dəm-dəstgahı ilə. Qarmonçalan kor Əhədi çağırırdım, xəbər göndərdim ki, qavalçalan Xalıqı da gətirsin. Bir pirlotka da göndərdim ki, bunları gətirsin... Məclis düzəldi. Kor Əhəd qarmonda Bayatı-Qacar, Segah-Zabul, qoltuq sazında (cürə sazı – red.) Çahargah, Şur çaldı. Bu elə qiyamət çalğı idi ki, hamı mat qalmışdı. Bu olub 24, ya 25-ci ildə. Belə məclislərimiz çox olub.

Sadıqcanı ilk dəfə Tiflisdə görmüşəm. Onun tar çalmağı çox xoşuma gəldi. Bakıya qayıdıb, Sadıqcanı atam Məşədi Məliyə tərif etdim. Atam dedi ki, onun çalğısına qulaq asmaq istəyirəm. Bir müddət sonra Sadıqcan öz dəstəsi ilə Bakıya konsert verməyə gəldi. Atamı da götürüb, getdim o konsertə. Sadıqcanın çalğısı doğrudan da qiyamət idi.

Evə gələndə atam dedi ki, sən ki, onu belə tərif edirdin, azdır. Onu hökmən evimizə qonaq çağır. Səhəri gün Sadıqcanı evimizə qonaq çağırdım. Sağ olsun, sözümü yerə salmadı. Gəldi. Elə o vaxtdan da Sadıqcan bizim evin əziz adamına çevrildi. O hər dəfə Bakıya gələndə aylarla bizim evdə qalardı. Atamla onun söhbətlərindən doymaq olmazdı.

**Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(Bakı, 1908)**

Şəmsi Əsədullayevin oğlu Mirzə yaxın dostum idi. Onun toyunda sağdıışı idim. Çalğıçılar da Sadıqcan və Əbdülbağı (Bülbülcan – red.) idi. O toyda Sadıqcan bir qiyamət qopardı ki, özümü saxlaya bilmədim, ağladım. Şəmsi əmi soruşdu ki, a bala, bu toydu, sən toyda niyə ağlayırsan? Dedim ki, ay əmi, sən axı bilmirsən bunlar nə oxuyub-çalır. Şəmsi əmi soruşdu ki, bəs mən neyləyim bunlar üçün? Dedim ki, get, hərəsinin barmağına bir brilyant üzük tax. O da hərəsinə bir brilyant üzük bağışladı.

Məclislərin birində Sadıqcan və Lazar vardı. Sadıqcan bir az çalandan sonra birdən bıçağını çıxartdı və tarın pərdələrini cırdı. Başladı pərdəsiz çalmağa. Camaat mat qalmışdı. Sonra növbə çatdı Lazara. Onun dəstəsində bir özü idi, bir də Ürri İskəndər adında zil səslə oxuyan. Çahargah çalib-oxudular. Çahargahın ayağında – Mənsuriyədə Lazar zərb çalmağa başladı. Birdən də tarı qoydu boynuna, elə belə də çaldı. İçərişəhərli Ağarza oğlu Ağahüseyn həyəcandan stuldan yıxıldı. Bunu qaldırıb, otuzdurduq yerində. Soruşduq ki, nə oldu sənə, ay Ağahüseyn? Kişi dedi ki, ürəyim gəldi ağızıma, dedim tar bu dəqiqə yere

düşüb sınar.

1920-ci ildə Bakıda musiqi məktəbi açılmışdı. Gimnaziçeskiy küçəynən (Tolstoy küçəsi – red.) Qoqol küçəsinin tinindəki evin üçüncü mərtəbəsində idi. Mansurla mən orda münsiflər heyətinin üzvü idik. Burda çoxlu konsertlər təşkil olunardı. Bu konsertlərdə Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Pirimov, musiqi məktəbinin müdiri Saşa Oqanezaşvili, şəkili Ələsgər Abdullayev, Mirzə Fərəc, Ağabala Ağasəid oğlu, səlyanlı tarzən Şirin Axundov və başqaları çıxış edərdi. Mən oğlanlarım Məlik və Bəhrəmı tez-tez özümlə ora aparardım. İstəyirdim ki, xalq musiqimizə yaxından bələd olsunlar.

Bir gün Üzeyrbəy Hacıbəyov məni yanına çağırıb dedi ki, Məşədi, istəyirəm sən bizim məktəbdə (birinci Azərbaycan musiqi texnikumu – red.) dərs deyəsən. Sənin biliyinə cavanların çox ehtiyacı var. Hövsələ-dən kəm olduğum üçün dedim ki, Üzeyrbəy, mən xəstəyəm, qoy Mansuru göndərim, o dərs desin. Biliyinə cavabdehəm. Mansur orda 1921-ci ildən dərs deməyə başladı. O, burda Üzeyrbəy Hacıbəyovla möhkəm dostlaşmışdı. Üzeyrbəy Mirzə Mansurun biliyinə çox inanırdı. Çox məsələlərdə onunla

Mirzə Mansur bəy Mansurov

məsləhətləşirdi. Bir gün Mirzə Mansur mənə dedi ki, bəs, ay Məşədi, Üzeyirbəy muğamlarımızı nota köçürmək istəyir. Özü də istəyir ki, onları mənim çalğımdan nota köçürsünlər. Bu işi də tapşırıb iki cavan bəstəkara - Tofiq Quliyev və Zakir Bağırova. Dedim ki, Mirzə, bu çox ağıllı fikirdir. Muğamlarımızı yaşatmaq lazımdır. Sənin çalğına da ki, söz yoxdur. Elə belə də 30-cu illərin ortalarında Mirzə Mansurun çalğısından nota köçürülmüş Azərbaycan muğamları çap olundu. Bu muğamlar Rast, Segah-Zabul, bir də Dügah idi. Bu iş məni çox sevindirdi. Başa düşürdüm ki, Üzeyir bəyin məqsədi muğamlarımızın başqa millətlərin musiqiçiləri tərəfindən qavranmasıdır.

Mansur möhkəm tarzən olması ilə bərabər, həm də yaxşı tar ustası idi. Onun düzəltdiyi tarlar arasında üç dənə tarın yeri bambaşqa idi. Onlardan birini elə düzəltdi ki, baxan mat qalırdı. Tarın pərdələrini bütövlükdə onun qoluna bağlamamışdı. Tarın qolunu ortadan deşib, pərdələri oradan keçirmişdi ki, ifaçının çalğı zamanı əli sürüşməsin, rahat olsun. Bu tar Parisdə Luvr muzeyində saxlanılır.

Dostlar və səyahətlər

Məşədi Süleyman məşhur polyak memarı İosif Kasperoviç Ploşko ilə dostluq edirdi. Arxivimizdə iki şəkil saxlanılır. Süleyman bəyə avtoqrafla bağlı olan birinci şəkildə İosif Ploşko və xanımı Sabina Vladislavovna, ikinci şəkildə isə onların oğlu balaca Yuzef əks olunub.

Məşədi Süleymanın dostları arasında milyonçu Musa Nağıyevin oğlu İsmayıl da vardı. O, vərəm xəstəliyindən əziyyət çəkirdi. Həkim Məmmədza Vəkilov Ağa İsmayılı müayinə edəndən sonra onun atasına dedi: «Oğlunun vəziyyəti çox ağırdır, təcili tədbir görmək lazımdır, yoxsa uşaq əldən gedər. İstəyirsənsə, özüm Ağa İsmayılı İsveçrəyə apararam. Bir il müalicə edib, sonra onu sağ-salamat evə gətirərəm. Bu işə 50 minə yaxın pul lazımdır». Ağa Musa isə deyir ki, ancaq 10 min verə bilər. Bununla da söhbət bitir. Amma Ağa İsmayılın səhhiyyəsi daha da ağırlaşır. Belə olduqda Ağa Musa oğlunun müalicəsinə 50 min pul ayırır və yenidən onu həkimlə İsveçrəyə göndərir. Orda İsmayılı ikinci dəfə müayinə edirlər. Həkim Məmmədza Vəkilov Ağa Musaya deyir ki, «artıq gec-

**Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(Vyana, 1915)**

dir, indi onu milyonlar da xilas edə bilməz».

Şəxsi arxivimizdə Ağa İsmayılın çox nadir şəkilləri və babam Məşədi Süleymana yazdığı məktublar saxlanılır. İlk dəfə olaraq bu məktubları açıqlayırıq.

Davosdan gələn ilk məktubda İsmayılın xanımı Yuliya yazır: *«Əziz Mansurov! Bu, İsmayılın şəklidir. O, gündə iki dəfə bu kreslodə açıq havada uzanır»*. Şəklin üstündə İsmayıl öz xətti ilə yazır: *«Özündə saxla, heç kimə vermə»*. Çox güman ki, Ağa İsmayıl istəmirdi ki, dostları və yaxınları onu bu vəziyyətdə görsünlər.

İkinci məktub Yeni il ərəfəsində - 1905-ci ilin dekabrın 30-da Berndən Bakıya göndərilib:

«Əziz Süleyman və Hüseyn! (Hüseyn bəy Xanlarov nəzərdə tutulur - E.M) Sizi burada görmək istəyirəm. Siz gələn kimi «Belveder» otelinə köçəcəyəm, istəməzdim ki, orda tək qalam. Buralar çox gözəldir. Yuliyanın salamı var. Dostunuz İsmayıl».

İsmayıl Yelizavetpolda (indiki Gəncə) baş verən hadisələrdən çox narahat idi. Buna görə də üçüncü məktubunda Məşədi Süleymandan xahiş edir ki, bu hadisələr barədə ətraflı məlumat versin. *«Peterburq-*

dan yazırlar ki, Yelizavetpolda tatarlarla ermənilər arasında qırğın gedir. Süleyman, bu belədir ya yox? Yelizavetpolda vəziyyət necədir, yoxsa hələ də qarışıqlıqdır? Ətraflı yaz, Bakıda sakitlikdir, yoxsa orda da qırğın davam edir? Süleyman, qohumlar, tanışlarımız arasında salamatçılıqdırmı?». Bu məktubdan aydın olur ki, söhbət 1905-ci ilin hadisələrindən gedir.

İsveçrədə müalicə olunarkən yazdığı dördüncü məktubda o dostuna yazır:

«Əziz Süleyman, bağışla ki, az-az yazıram. Xalıq və Arşakdan mənim yerimə üzr istə, izah elə ki, çox istəyirəm yazım, amma mənim üçün çətindir, qoy onlar yazsın.

Əzizim Süleyman, çox heyifsilənirəm ki, atamı bura çağırıdım. Bilsəydim ki, ona bu qədər ağır təsir göstərəcək, heç çağırmazdım. Onu belə vəziyyətdə görməkdənsə, kaş öləydim. Atam bu dərəcədə sarsılmışdı. Yuliya xidmətçidən atamı necə tanıdığını soruşanda o dedi: «Divanda oturan balaca kişini deyirsiniz?» Doğrudan da bir neçə saat ərzində o yumağa dönmüşdü. Atam gecənin bu vaxtında həkim Berinqin yanına getmək istəyirdi. Biz ona səhər getməsini məsləhət gördük. Səhər saat 8-də Tağıbəyi və həkim

Məmmədza Vəkilovu da özü ilə götürüb Berinqin yanına getdilər. Elə indicə onlardan teleqram aldım. «Yaxşı qarşılandıq. Cəhd edəcəyinə söz verdi. Ümidimiz böyükdür. Musa, Tağı.» Sonrakı vəziyyətdən hələlik xəbərim yoxdur. Vəziyyətimə gəldikdə isə gördüyünüzdən indi yaxşıyam. Səmimi salamlarımı Hüseynə çatdır. Bu məktubu ona göstər, bağışlasınlar ki, hamıya ayrıca məktub yazə bilmirəm. Amma xahiş edirəm ki, sizin ikinizdən başqa bu məktub barədə heç kəs xəbər tutmasın. Əvvəla, ona görə ki, atamla nə vəziyyətdə görüşdüyümü heç kim bilməməlidir. İkincisi, ola bilsin, Berinq məni gizli müalicə edəcək. Hüseynin ünvanını mənə yaz. Ehtiramlı salamlarımı atana, Mansura, Ağa Hüseynə və anana çatdır. Yuliya hər ikinizə salam göndərir. Qardaşın İsmayıl».

1906-cı il 6 fevral tarixli beşinci məktubda İsmayıl sağalacağına ümidli olduğu barədə dostuna yazır:

«Əzizim Süleyman! Bağışla ki, az yazıram. Yalnız Berinq barədə bildirmək istəyirəm. Atamla görüşündə Berinq deyib ki, heyvanlar üzərində apardığı sınaqlar uğurlu alınıb. Bu gün o sınağın nəticələrini

**Meşadî Süleyman bîy Mansurov
(Moskva, 1908)**

Strasburqa, klinikada çalışan məşhur professora göndərib, onun insanlar üzərində də aparılmasını məsləhət görəcək. Bir də professordan məni müalicə etməsini xahiş edib. Sabah ora yola düşəcəyəm. Nə olacaqsə sənə bildirərəm. Allah kömək olsun!!! Yeni ünvanımı idarədən öyrənərsən. Dostun İsmayıl».

Bu da sonuncu, altıncı məktub. İsmayıl artıq ağır vəziyyətdədir. Onun yerinə həyat yoldaşı yazır: «Çox hörmətli cənab Mansurov, İsmayıl xahiş edir ki, yaza bilmədiyü üçün onu bağışlayasınız. O yataqda uzanıb, qızdırması yüksəkdir. Vəziyyəti yaxşılaşan kimi özü sizə yazar. Başında bərk ağrılar var. Cənab Xanlarova salamı var. Gələn dəfə daha çox şəkil göndərərəm. Sağ olun, Yuliya».

Müalicədən sonra İsmayıl Bakıya qayıdır və çox keçmir ki, gənc ikən, 27 yaşında vəfat edir. Musa Nağıyev oğlunun cənazəsini Kərbəlaya aparır və bu müqəddəs yerdə onu dəfn edir...

İsmayılın şərəfinə ucaldılan və adı ilə adlandırılan, Nikolayevski, indiki İstiqlaliyyət küçəsindəki əzəmətli bina - «İsmailiyyə», Musa Nağıyevə oğlundan qalan yeganə

xatirə oldu.

Digər Bakı milyonçusu Şəmsi Əsədullayevlə Mansurovlar ailəvi yaxın idilər. Babam onun oğlu Mirzə ilə dostluq edirdi. Musa Nağıyevin qızı ilə evlənən Mirzənin toyunda maraqlı hadisə baş verir. Məclisə musiqiçilərdən xanəndə Bülbülcan və tarzən Sadıqcan dəvət olunmuşdular. Muğamların mahir bilicisi olan Məşədi Süleyman bəy Sadıqcanın virtuoz ifasından heyrətlənib, özü də bilmədən gözləri yaşarır. Bunu gören Şəmsi Əsədullayev ondan soruşur: «Niyə ağlayırsan? Axı, toyda sevinmək lazımdır». Məşədi Süleyman cavab verir: «Şəmsi əmi, sən bilmirsən, o necə ifa edir. Bu çalğı aləmdir!»

Onda Şəmsi soruşur: «Onlar üçün nə edə bilərim?». «Hərəsinə bir dənə brilyant üzük bağışla», – deyə babam ona məsləhət verir. Şəmsi bəy elə də edir.

Bəlkə də çoxları bilmir ki, Parisdə vəfat edən Azərbaycan yazıçısı Ümbülbanu Mirzə Əsədullayevin qızıdır.

İki milyonçunun – Şəmsi Əsədullayev və Musa Nağıyevin nəvəsi, əsərlərini fransız dilində yazırdı.

Məşədi Süleyman dünyanı çox gəzmişdi. Səyahət etmək ona musiqi qədər əziz idi.

Əbəs yerə atalar deməyib ki, çox gəzən, çox bilər. Atamın dediyinə görə, babam düz 11 dəfə bütün Avropanı, şərq ölkələrini, eləcə də Rusiyanı səyahət etmişdi. Məşədi Süleyman bəy bütün ölkələr arasında ən çox Fransa, İsveçrə və Avstriyanı bəyəndirdi. Amma bir musiqiçi kimi, Avstriyanı daha çox sevirdi. Axı, bura Avropanın musiqi və mədəniyyət mərkəzi idi...

Paris, Strasburq, Marsel, Versal, Monte-Karlo, Lüksemburq, Milan, Roma, Neapol, Turin, Verona, Vyana, Zaltsburq, Həlsinki, Tampere, Oslo, Höteborq, Krakov, Varşava, London, Berlin, Hamburq, Köln, Kopenhagen, Madrid, Barselona, Afina, Bern, Cenevrə, Lütsem, Davos, Sürix, İstanbul, Qahirə, SanktPeterburq, Moskva, Kazan, Kislovodsk, Kiyev, Yəsəntuki, Pyatıqorsk

... Məşədi Süleyman bəy bu yerləri qarış-qarış gəzib.

Onun Parisdən də çox xoşu gəlirdi. Hər dəfə Bakıya qayıtmazdan əvvəl Məşədi Süleyman Eyfel qülləsinə qalxıb Parisi ordan seyr etməkdən həzz alardı. Təbiətən söhbətçil olan Məşədi Süleymanın xaricdə də çoxlu dostları var idi. Onların arasında iş adamları, zadəganlar, ziyalılar, musiqi

**Meşedi Süleyman bey Mansurov
(Vyana, 1905)**

həvəskarları - bir sözlə, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələri vardı.

Bu tanışlar arasında hətta gözəl qadınlara da rast gəlmək olardı. Məşədi Süleyman onlarla səyahətdə tanış olmuş, Bakıya dönəndən sonra onlarla məktublaşdı. Zənnimcə, bu yazışmaların bəziləri oxucuya maraqlı olar. Misal üçün, mademuazel Emiliya Svillingin Vyanadan yazdığı iki məktub: *«Hörmətli cənab Mansurov, təəccüb edirəm ki, xeyli vaxtdır ki, sizdən xəbər yoxdur. Yoxsa köhnə dostlarınızı unutmusunuz? İstəyirəm biləsiniz ki, hələ də mənim xatirəmdəsiniz. Səhhətiniz, məhriban ailəniz necədir, nə yeniliklər var? Yeni il bayramında bizim gözəl şəhərə gəlmək fikriniz varmı? Cavabınızı səbirsizliklə gözləyirəm.*

Hörmətlə, Emiliya Svilling. 31.07.1906»

Məşədi Süleyman hörmət əlaməti olaraq xaricdə yaşayan dostlarına Bakıdan orijinal hədiyyələr edirdi. Məsələn, Emiliya Svilingə Abşeronun qızıl güllərini göndərirdi.

Xanım isə, öz növbəsində Məşədi Süleymana diqqətinə görə təşəkkürünü bildirir: *«Hörmətli Süleyman, göndərdiyiniz qızıl güllərə görə çox minnətdaram. Mən də*

sizin üçün bu meyvələri seçmişəm. Əlbəttə, bilirəm, Qafqazda bunlardan da yaxşısı var. Ümid edirəm ki, xanımdan aldığınız meyvələrin sizin üçün xüsusi dadı olacaq. Ən xoş arzularla, Emiliya»

İsveçdən Luiza Reyngold yazır: «Əziz cənab Mansurov, ən xoş arzularla Yeni ilinizi təbrik edirəm. Dünən ikinci məktubunuzu aldım, birinciye artıq cavab yazmışam. Bu məktuba da cavab gözləyirəm. Hörmətlə, Luiza Reyngold».

Məşədi Süleyman hər ay xaricdəki dostlarından məktub alırdı. Ona Finlandiyadan Emiliya Ernstovna Reyngold və onun bacısı Vera Ernstovna Madera, Rusiyadan İ.M. İvanovna, E.V. Zabaluyeva, əslən qazak olan xanım Anna İvanovna Stelmaçenko, Liza Vasilevskaya, Ekaterina Çeşkova, İ. N. Aleksandrova, sirk artisti Marqo Nikitina, Yuliya Andreeva, İtaliyadan primadonna S.Toni, Tiflisdən knyaginya Tamara Aleksandrovna, Yunanıstandan Alxoviç və bir çox ölkələrdən xanımlar ona yazırdılar.

Bütün məktublarda bizim üçün qəribə görünən poçt ünvanı göstərilirdi. Məsələn, «Bakı. Rusland. Böyük Qala küçəsi, ev № 5, Zati-Aliləri cənab Süleyman Mansurova.

31.12.1906». Bəzən belə də yazırdılar: «*Zati-
Aliləri Süleyman Mansurova. Bakı. İçəri
şəhər. Şəxsi mülk*».

Məşədi Süleyman bəy hər dəfə Avropa-
dan Bakıya qayıdanda mütləq ya Moskvada,
ya Peterburqda, ya da ki Kiyevdə bir neçə gün
qalıb istirahət edərdi. Moskvada olarkən o,
tez-tez "Ermitaj Olivye" restoranına gedərdi.
Bu restoran o zaman Moskvanın ən məşhur
fransız restoranı sayılırdı. Bura şəhərin ən
tanınmış ziyalıları istirahətə, günlərini keçir-
məyə gələrdilər. Əslində "Ermitaj Olivye"

**Məşədi Süleyman bəy və Ağahüseyn bəy Xanlarov.
Vyana, 1910-cu il**

təkçə restoran yox, həm də hər cür rahatlığı olan gözəl bir mehmanxana idi. Məşədi Süleyman bəy danışardı ki, kiçik qardaşı Mirzə Mansurla restoranın yay zalında nahar etməyi çox xoşlayardılar. Çünki, burda ele maraqlı adamlar olurdular ki, onlara tamaşa etdikcə yemək də yaddan çıxırdı. Her dəfə burda nahar edəndə, yalnız bu restoranda hazırlanmış "Olivye" salata yeyərdilər.

Ümumiyyətlə, buradakı yeməklər avropadakı yeməklərdən heç də geri qalmırdı. Atam danışardı ki, babam Məşədi Süleyman bəy gəzdiyi yerlərdən danışanda, Moskvadakı əfsanəvi "Yar" (Yard) restoranını mütləq xatırlayardı. O deyirdi ki, bu restoran Moskvanın tarixidir, Napoleonun məğlubiyyətindən bir neçə il sonra açılıb. Bir çoxları kimi "Yar" restoranı da fransız yemələri ilə məşhur idi, çünki, onun da sahibi fransız idi.

Məşədi Süleyman bəy, qardaşı Mirzə Mansur, yaxın dostları Hüseyn bəy Xanlarov və İbrahim bəy Abdinov dəfələrlə bu restorana qaraçı xoruna qulaq asmağa və əylənməyə gələrdilər. Məşədi Süleyman bəy deyirdi ki, məşhur rus müğənnisi Fyodr Şalyapinlə onun ilk tanışlığı da məhz bu restoranda olub. Çünki, rusiyanın bir çox zadeganları və

Məşədi Süleyman bəy Mansurov
(Sankt-Peterburq, 1905)

məşhur ziyalıları – rəssamlar, musiqiçilər, artistlər, şair və yazıçılar məhz burada toplaşardılar. Məşədi Süleymanın dediyinə görə sonralar Şalyapinlə defələrlə İtaliyada, Rusiyada və digər avropa ölkələrində də bir çox ziyalı yığıncaqlarında görüşüblər. Məşədi Süleyman bəy danışdı ki, hətta bir dəfə Şalyapini Monte-Karloda Opera teatrında olarkən hansısa tamaşada oxuyan zaman görüb.

Moskvanın digər böyük və əzəmətli restoranı "Metropol" idi. 1909-cu ildə babam Məşədi Süleyman bəy Hüseyn bəy Xanlarovla yeni ili Moskvada məhz həmin restoranda keçirməyi qərara alırlar. Məşədi Süleymanın sözlərinə görə, "Metropol" başqa restoranlardan ora gələn qonaqları ilə fərqlənirdi. O deyirdi ki, burda toplaşanların arasında demək olar ki, ziyalı və tanınmış adamları görmədim. Gələnlərin hamısı pullu adamlar, yeni, rusiyanın milyonçuları idi. Onların arasında bir neçə Bakı milyonçularına da rast geldik.

Peterburq Rusiyanın ən gözəl şəhəri idi. Məşədi Süleyman bu şəhərə defələrlə gəlib. Ən çox "Kontan" və "Ernest" restoranlarına, tanınmış musiqiçilərə qulaq asmağa gələrdi.

Bu restoranlar Peterburqda ən bahalı və dəbdəbəli sayılırdılar. Restorana daxil olanda adamı çox böyük hörmət-izzətlə qarşılayırdılar, inzibatçı soruşurdu ki, harda əyləşmək istəyirsiniz, səhnəyə yaxın, yada ki, səs az olan yerdə. Nəhayət əyləşəndən sonra ofisiantlar yaxınlaşırdılar. Mən ən çox onların geyimlərini müşahidə edirdim, inzibatçı smokinqdə, ofisiantlar isə frakda idilər, hamısı da ağ əlcəklər geymişdilər. Milliyətçə müxtəlif olan musiqiçilərin repertuarında əsasən qaraçı mahnıları və rus romanları idi. O zamanın Peterburqda olan məşhur restoranların demək olar ki, hamısında olmuşam – “Palkin”, “Medved” və başqaları. “Vena” restoranında orkestr yox idi, amma salonda fortepiano var idi. Həm də ki, burda başqa restoranlardan fərqli olaraq, müştərilər söhbət eləməyə, içki içməyə və hətta fransız güləşinə baxmağa gəlirdilər. O vaxtlar fransız güləşinə restoranlarda tamaşa etmək avropada da çox dəbdə idi.

1908-ci ildə qardaşım Mirzə Mansuru aparmışdım özümlə Peterburqa. Getməkdə məqsədimiz atam Məşədi Məlikin dostları ilə görüşmək idi. Atam tapşırırmışdı ki, Peterburqda Hüseyinqulu ağa Ramazanov ilə görüşüm,

Bilgəhdəki 4 bağın torpaqlarını sənədləşdirmək idi. Hüseynqulu ağa bizi çox yaxşı qəbul elədi, atamın tapşırıqlarını yerinə yetirdim. Peterburqda daha bir görüşümüz Zəyəmli Allahyar ağa Zülqədərov, onun bacısı oğlu doktor Qara bəy Qarabekov və kürəkəni Rəhim bəy Xəlilbəyli ilə oldu. Onlar da bizim

Sağdan: Məşədi Hüseynqulu Ramazanov, Mirzə Mansur, Məşədi Süleyman Mansurov, Allahyar Ağa Zülqədərov və doktor Qara bəy Qarabəyov, Rəhim bəy Xəlilbəyli (Sankt Peterburq, 1 mart 1908)

kimi, Peterburqda yaşayan dostumuzun toyuna dəvət almışdılar. Həmin günlərdə mən də, Allahyar ağa gili də Rusiyada yaşayan müsəlmanların yığıncağına da dəvət olunduq. Orada yığıncaq iştirakçıları 1906-cı ildə Nijni-Novqorod şəhərində keçirilən Rusiya müsəlmanlarının üçüncü qurultayının bəzi məsələlərini həll eliyirdilər, biz də qırağda oturub onlara tamaşa eliyirdik.

Peterburqda olduğumuz vaxt Allahyar ağa, onun qohumları və Hüseynqulu ağa Ramazanov ilə birlikdə Peterburqda ən yaxşı sayılan "A.Rentz & F.Shrader" fotoqrafında xatirə şəkli də çəkirdik. Onu da deyim ki, bu fotoqraf çox ciddi, amma üzgünlər adam idi. Sonralar mən Hüseyn bəylə dəfələrlə həmin bu kişinin yanında şəkillərimizi çəkirmişik. Mansurda mən iki həftə Peterburqda olduq. Köhnə tanışlarımız Abbas Mirzə və Cavad ağa ilə də tez-tez görüşürdük. Bir gün onlar bizi "Passaj" teatrında "La Veuve Joyeuse" operettasına baxmağa apardılar. Mən bu tamaşanı neçə il əvvəl Parisdə görmüşdüm, istəyirdim ki, Mansur da baxsın. Bu operetta gördüklərimin hamısından yaxşı idi.

O vaxtlar Peterburqda çoxlu sinematoqraflar var idi. Mən hər dəfə orda olanda mütləq filmlərə baxmağa gedirdim. «Piccadilly»,

«Moulin Rouge» və «Majestic» Mansurla ən çox getdiyimiz sinematoqraflar idi.

1900-cü ildə Məşədi Süleyman dostları İsmayıl Nağıyev və Hüseyn bəy Xanlarovla Parisdə keçirilən Dünya sergisinə gedirler. Məşədi Süleyman bəy danışdı ki, "O vaxtlar bu dünyanın ən böyük sergisi idi, pavilyonları gəzməklə qurtarmırdı. Biz hər gün nahar etməyə Eyfel qülləsinin birinci qatındakı restorana gedirdik. Ordan görünən mənzərəni heç nəyə dəyişməyəm. Ümumiyyətlə, mən həmişə Parisə gələndə mütləq Eyfel qülləsinə qalxardım, ordan şəhəri seyr etmək çox gözəl olurdu. Onu da demək istəyirəm ki, Parisin əzəməti məhz Eyfel qülləsidir. Bundan başqa biz tez-tez "Maksim" restoranında da olurduq, ora təkçə fransızlar yox, dünyanın ən məşhur adamları da gəlirdilər.

1905-ci ilin axırlarında Məşədi Süleyman, bibisi oğlu İbrahim bəy Abdinov və Hüseyn bəy Xanlarov Parisdə idilər. Atam danışdı ki, onlar orada fransız güləşi üzrə dünya çempionatına baxmağa getmişdilər.

Məşədi həmişə rus pəhləvanı İvan Poddubni haqqında ürək dolu danışdı. O deyirdi ki, bu adama dünyada bərabər pəlvən yox idi. Poddubni Fransada o qədər populyar

idi ki, bütün Őehir onun Őekilleri ile dolu idi.

MeŐedi Süleyman danıŐardı: – Parisin hər yeri gzeldir, amma mən daha çox Monparnas bulvarında gzmyi xoŐlayırdım. Oranın bam-baŐqa abu-havası vardır. Dünyanın meŐhur rəssamları, dramaturq ve yazıçıları, bestəkar ve Őairleri, bir szle bütün elm ve mdeniyyt adamları hamısı Monparnas bulvarındaki kafelerde yıŐıŐardılar. Mən tez-tez “La Rotonde”, “La Coupole” kafelerine gderdim.

MeŐedi Süleyman bəy 1912-ci ildə növbəti def Parisden qayıdandan sonra zne avtomobil almaq fikrine dŐr ve ele de edir. O, “Fiat Zero” markalı maŐın alır. Qara rəngli olan bu maŐın st açılıb-baŐlananlardan idi. Atam danıŐardı ki, MeŐedi Süleymanın çox xoŐu gəlirdi maŐın srmkdn, hətta bir nee def böyük qardaŐı Mlikl onu da maŐına mindirib gezdirrdi. Sonralar o, bir nee def de avtomobillerini dyiŐir ve nəhayət 1920-ci ildə Sovet hökümətinin gliŐi ile torpaq ve mlklrile bərabər Őxsi əmlakını da itirmek məcburiyyətində qalır.

**Məşədi Süleyman bəy Mansurov və
Hüseyn bəy Xanlarov. Vyana, Avstriya
(1909)**

Məşədi Süleyman bəyin xatirələrindən:

Mirzə Mansur, Hüseynbəy Xanlarov və Arşak Xıdırovla getmişdik **Fİnlyandiyaya**.

Könlümü zə plov düşdü. Hər şey tapıldı, kişmişdən başqa. Fikirləşdim ki, neyləyim? Ağılıma gəldi ki, Mirzə Mansuru göndərim Peterburqa, kişmiş dalınca. Nə isə, Mirzə Mansur getdi Peterburqa, kişmiş alıb gətirdi. Bir plov dəmlədik ki, müsibət...

Bir dəfə mən, Mirzə Mansur, Hüseynbəy Xanlarovla getdik **Romaya**. Bibim oğlu İbrahim bəy Abdinov da bizimlə idi. Senat meydanında girdik restorana. Kabab istədik. Dədilər ki, o nə yeməkdi elə, bizdə belə yemək olmur. Gəlib, bir qoyun alıb gətirdik. Qoyunu doğradıq, təmizlədik.

Kabab çəkmək istəyəndə gördük ki, bu yazıqların şişi də yoxdur. İbrahimbəy Abdinov hardansa qalın məftil tapıb gətirdi. Əti keçirdik məftillərə. Birdən restoranın müdiri bizə yaxınlaşdı ki, cama at narahatdı. Sən demə, elə biliblər ki, yanğındır. Yanğınsöndürənləri çağırıblar. Bunlar da gəlib görüb ki, nə yanğın, biz nəse bişirik. Restoranın müdirindən soruşublar ki, bu nə işdir belə?

O da qayıdasan ki, Qafqazdan gəliblər, qoyun kəsib, kabab adlı yemək bişirirlər. Heç kəsə fikir verməyib, kababı nuşcanlıqla yedik.

Mansurla Parisə gəzməyə getmişdik. Hər dəfə ora gedəndə Peterburqdan tərcüməçimiz Aleksandri özümüzə aparırıdılar. Fransızca az-çox bilirdim, amma biz onunla rusca danışırıdılar, o da fransızlarla fransızca. Getdik restorana. Soruşduq ki, yeməyə nə var. Bizə xırda-xırda buterbrod gətirdilər – hərəməyə bir dənə. Dedik ki, bu nədir belə, bununla adam doya bilər? Bundan yüz dənə gətirin. Əvvəlcə inanmadılar. Sonra gördülər ki, fikrimiz ciddidir, yüz buterbrodu gətirdilər.

Mirzə Mansur bir tərəfdən, mən bir tərəfdən bu yüz dənə buterbrodu bir saat çəkməmiş yedik.

Elə təzə yeyib qurtarmışdıq ki, bir də gördük, kimsə şəklimizi çəkmək istəyir. Sən demə, Parisin hansısa qəzetindən müxbir gəlib ki, bu yüz buterbrod yeyən iki qafqazlının şəklini çəkib, qəzetə vursun. Nə işə, şəklimizi çəktilər. Daha bunlar bilmirdi ki, biz bir oturma manatlıq nimçədə (bulud – red.) plov yeyirik. Bu işə tərcüməçimiz Aleksandr

da mat qalmışdı.

Tez-tez **Vyanaya** tamaşalara və konsertlərə gedərdim. Oralarda çoxlu dost-tanışım vardı. Bir gün dostlarımla İmperator teatrında operaya baxırdıq. Səhnədə gözəl bir xanım oxuyurdu. Tamaşadan sonra mənə onunla tanış etdilər. Bu primadonna Zelma Kurts idi. Sonralar biz bir-birimizə məktub yazırdıq. Hər dəfə yolum Vyanaya düşəndə onunla görüşərdik.

Qardaşım Mansurla Avropanın çox ölkəsini gəzmişik. Hər dəfə də başımıza maraqlı işlər gəlib.

Bir dəfə **Lüksemburqda** hamama getmişdik. Bizim hamamların yerini verməsə də, babat idi. Ordan getdik Parisə. Düşdük mehmanxanaya. Səhəri gün gördük ki, portye bizi axtarır. Demə ki, Lüksemburqda hamamda Mirzə Mansurun brilyant üzüyü qalıbmış. Onlar da göndəriblər dalımızca.

Parisdə kabaredəyik. Mən, bir də Mansur. Yarıçılpaq qadınlar Kan-kan oynayır (varyete – red.). Birdən qadınlardan biri bizim qabağımıza gəlib, paltarının ətəyini qaldırıb fırlandı. Ətir iyi bizi vurdu. Mansur qarsonlardan birini yanına çağırdı. Pul verib dedi ki, get, o qadıncadan soruş ki, niyə belə elədi?

Məşədi Süleyman bəy və Mirzə Mansur bəy Mansurovlar (Vyana, 1905)

Qarson xəbər gətirdi, bəs xanım deyir ki, bu, ancaq mənim zahirimin ətridir... Mansur qarsona dedi ki, məni o xanımın yanına apar. Bir azdan sonra qayıdıb, utana-utana mənə dedi: Məşədi, gerek bağışlayasan, bu gecə mehmanxanaya tək qayıdacaqsan...

Sovet hakimiyyəti dövrü

Bakını bolşeviklər işğal edəndən sonra Mansurovların bütün əmlakı müsadirə olunanur. Vaxtilə Üzeyir Hacıbəyov Mansurovların musiqi məclislərinə tez-tez gələr, orda Məşədi Süleyman bəyin nüfuzunu görərdi. Şura hökuməti qurulandan sonra Üzeyir bəy varidatı əlindən alınan Məşədi Süleyman bəyə 20-ci illərin əvvəllərində hörmət əlaməti olaraq musiqi alətləri mağazasına direktorluq vəzifəsini təklif edir. Bu mağaza Tağıyev passajın girişində, sağ tərəfdən ikinci salonda yerləşirdi.

Məşədi Süleyman mağazada 3-4 gün işləyəndən sonra ordan gedəsi olur. Buna səbəb aşağıdakı hadisə olur. Mağazaya gələn müştəri tar almaq istəyir. Satıcılar ona bir neçə alət göstərirlər. O isə nə istədiyini özü də bilmir. Müştərinin əlindən cana gələn

satıcılar Məşədi Süleymana ondan şikayət edirlər: «Ağa, bir nəfər tarlara baxır, nə istədiyini bilmirik». Məşədi Süleyman ona yaxınlaşıb soruşur: «Sənə nə lazımdır?». Alıcı da ondan soruşur: «Sizdə yaxşı tar var?». Məşədi Süleyman ona yaxşı bir tar təklif edir. O tarı götürüb bir qədər oraburasına baxır və yenə də Məşədi Süleymana qaytarıb deyir: «Bəlkə bundan da yaxşısı var?». Babam heç nə demədən başqa tarı ona gətirir. Həmin adam bu tarı da götürüb bir qədər çalır və yenə həmin sualla Məşədi Süleymana müraciət edir: «Bəlkə sizdə daha yaxşı tar var?». Bunu deyəndən sonra Məşədi Süleyman əsəbiləşir, özünü saxlaya bilməyib tarı alıb onun başına vurur və dükandan çıxıb bir daha ora qayıtmır.

Məşədi Süleyman bəy elə bir mühitdə böyüyüb tərbiyə almışdı ki, orada öz işini bilən adamlara hörmət və etimad bəsləyirdilər. Təəssüf ki, elə bir zaman gəlmişdi ki, artıq belə adamlar yox idi. Onların əvəzinə yeni rejimdə yeni növ - ədəbsiz, savadsız, laqeyd vətəndaşlar pəyda olmuşdu. Belələri hətta ən yaxın adamlarını da satmağa hazır idilər. Həyatın bu reallığı ilə barışmayan Məşədi Süleyman bəy qərara gəlir ki,

ömrünün sonuna kimi bu quruluşa qulluq etməyəcək.

Babam Məşədi Süleyman Üzeyir Hacıbəyovu hələ gənc yaşlarından, onun musiqiyə təzətəzə yiyələnməyə başladığı vaxtdan tanıyırdı. Gənc Üzeyir hələ Məşədi Məliyin muğam məclislərinə də gəlirdi. 30-cu illərin əvvəlində kommunist rejimli Şura hökumətinin İranla arası yox idi. Bundan sui-istifadə edən bolşeviklər İranla bağlı muğam adlarını da dəyişmək qərarına gəlirlər.

Kommunistlərin bu fikrindən xəbərdar olan Məşədi Süleyman qəzəblənir və elə həmin gecə Üzeyir bəyin evinə gəlib yarızarafat-yarıciddi şəkildə ona deyir: «Eşitmişəm ki, muğamların adlarını dəyişirsiniz? Buyurun, mən sizinçün onların qarşılığını tapmışam».

Gəlin «Bayatı-İsfahan»ı «Bayatı-Stalin», «Bayatı-Şiraz»ı isə «Bayatı-Molotov» adlandıraq. Bəlkə «Bayatı-kürd»ə «Bayatı-Voroşilov» deyək? Nə etdiyinizi bilirsiniz? Məgər bu adları siz qoymusunuz ki, siz də dəyişəsiniz? Bir utanın!!!».

1920-ci ildə Bakıda ilk Musiqi Texnikumu açılır. Bu texnikum «Gimnaziçeskaya» küçəsində, indiki Tolstoy və Qoqol küçələrinin kəsişdiyi yerdəki binanın üçüncü

mərtəbəsində yerləşirdi.

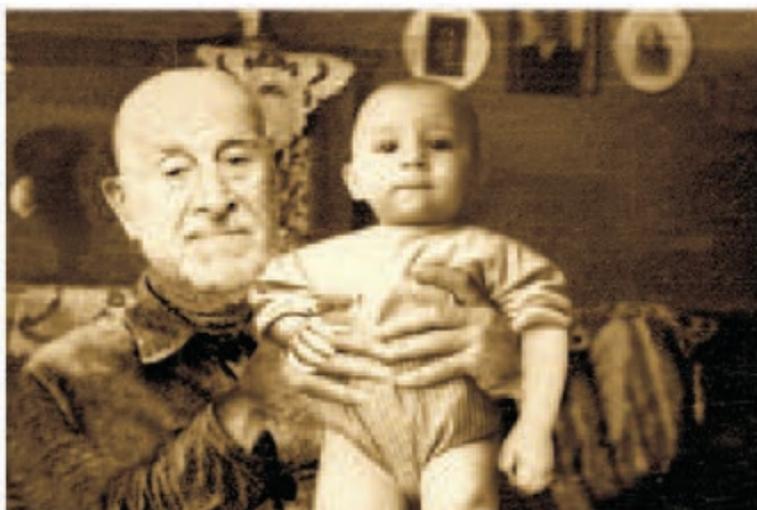
Burada muğamat üzrə komissiya yaradılır. Onun tərkibinə muğam biliciləri - Mirzə Fərəc Rzayev, Məşədi Süleyman Mansurov, Şirin Axundov, Mansur Mansurov, Qurban Pirimov, kamançaçalan Saşa Oqanezaşvili, xanəndələr Cabbar Qaryağdıoğlu, Ağabala Ağasəid oğlu, Şəkili Ələsgər daxil idilər.

Bu məktəbdə tez-tez konsertlər verilirdi. Atam danışırdı ki, muğam gecələrinə o və böyük qardaşı Ağa Məlik ataları Məşədi Süleymanla birgə gedərdilər. Babam istəyirdi ki, bütün Mansurovlar kimi onun oğulları da xalq musiqisini sevsin, muğamlara istedadlı və tanınmış musiqiçilərin ifasında qulaq assınlar.

Üzeyir bəy çox istəyirdi ki, bu məktəbdə Məşədi Süleyman da dərs desin. O, həmişə babama deyərdi: «Sənin biliyin və təcrübən gənclərə lazımdır. İstəyirəm bildiklərini onlara öyrədəsən». Amma Məşədi Süleyman bu təklifə etiraz edir: «Qoy mənim yerimə Mansur dərs desin, ona arxayınam».

Babam vəfat edəndə 3 yaşım var idi. Əlbəttə mən heç nə xatırlamıram. O vaxtdan çox illər keçib. Bütün bu illər boyu babam Məşədi Süleyman bəyin necə adam

olduğunu bilmək istəmişəm. Onun xatirələrini dəfələrlə oxumuşam, onunla bağlı xeyli sənəd toplamışam, çoxlu şəkillərə baxmışam. Qohum və onu tanıyanlardan çoxlu xatirələr eşitmişəm. Babamın mütaliə etdiyi kitabları dəfələrlə oxumuşam. Lakin Məşədi Süleyman bəyi başa düşmək, onun xarakterini öyrənmək, fikirlərindəki məntiqi anlamaq, daxili və mənəvi dünyasına baş vurmaq üçün bunlar az imiş. Həmişə nə isə çatışmırdı. Görünür, bunun üçün ən azından heç olmazsa bir qədər ona oxşamalayıam. Amma onu daqiq dərk etmişəm ki, babamın 30-cu illərin ortalarında qələmə aldığı xatirələri

Məşədi Süleyman bəy nəvəsi Eida (1952)

bolşeviklərin hakimiyyətə gəlişi ilə sona yetir.

1920-ci ildə Məşədi Süleymanın 48 yaşı var idi. Kişi üçün bu yaş dövrü yetkinlik, həyat haqqında dolğun fikirlər söyləmək, müdrikiyin başlanğıcı olan ən yaxşı illərdir.

Rejimin dəyişməsi, yeni hakimiyyətin gəlişi, bolşeviklərin fərsizliyi, onların kobudluğu, naşılığı ziyalıları onlardan uzaqlaşdırırdı. Bakı ziyalılarının görkəmli nümayəndələrindən olan Məşədi Süleyman bəy bu rejimlə barışa bilməzdi. Demək olar ki, 48 yaşında, o keçmiş həyatının axarını saxladı. Xeyirxahlıq, öz işinə sevgi ilə dolu olan həyatın.

Həyatının yeni dövründə Üzeyir bəy Hacıbəyov onu bir neçə dəfə işə dəvət etdi - əvvəlcə musiqi alətləri mağazasına müdir, sonra muğamdan konservatoriyada dərs deməyə. Məşədi Süleyman yenə etiraz edərək dedi: «Mənim yerimə qardaşım Mansuru götür. O da muğamları yaxşı bilir».

Düz 35 il babam sovet hakimiyyəti illərində yaşadı. Bəli, az müddət deyil. O, bu qədər vaxta çox işlər görə bilərdi. Amma naşılıq, ziyalılara hörmətsizlik lə rastlaşan babam qərara aldı ki, heç kəsdən asılı olmayan öz dünyasına qapılsın.

Neyə görə? Nəslimizdə Məşədi Süleyman

bəy ən ağıllı, bir qədər çılğın, xeyirxah, səxavətli və qürurlu adam idi. Amma o heç vaxt özündən razı olmayıb. Özünə, nəslinə hörmət etməyi bacaran şəxsiyyət idi. Həmişə soyadı, kökü ilə fəxr edərdi. Məhz buna görə də sovet rejiminin ən ağır illərində belə, babam onlara xidmət etmədi, bütün təkliflərə rədd cavabı verdi. Öz yerinə həmişə kiçik qardaşı Mansuru göndərirdi. Məşədi Süleyman uşaqlıqdan Mansuru himayə edirdi. Onlar təkcə qardaş deyil, həm də yaxın dost idilər. Süleyman Mansurdan 15 yaş böyük idi. Bütün xarici səfərlərə onu özü ilə aparardı.

«Qırmızı» rejim illərində babamın sevimli məşğuliyəti atası Məşədi Məlik bəyin təməlini qoyduğu muğam məclislərini davam etdirməyi oldu. Həmin məclislərdən biri Məşədi Süleyman bəyin xatirələrində 1925-ci il tarixi ilə göstərilir. Burda o, ifa olunan muğamlar və gecədə iştirak edən musiqiçilər barədə yazıb.

Onu da qeyd edirəm ki, şəhərdəki evləri müsadirə olunduğuna görə, Məşədi Süleyman məclislərini Şüvəlandakı bağında keçirirdi. O, müntəzəm olaraq oğulları Ağa Məlik, Ağa Bəhram və Ağa Nadirə tar çalmağı və muğamları öyrədirdi. Məşədi

Süleyman özü də gözəl tar çalırdı. O bütün muğam məclislərində həm özü tar çalır, həm də xanəndələri müşayiət edərdi.

Hələ Məşədi Məliyın məclislərində Məşədi Süleyman Sadıqcanla tar çalmaqda yarışardılar. Atam Bəhram Mansurov həmişə deyərdi: «Nə bilirəmsə atama borcluyam». Yeri gəlmişkən, Sadıqcandan sonra Azərbaycanda sol əli ilə tərda çalmağı bacaran yalnız Mansurovlar idi. Məşədi Süleyman və Mirzə Mansurdan sonra Bəhram Mansurov bu üsuldən ustalıqla istifadə edirdi. Bu gün həmin ənənəni Məşədi Süleymanın nəvəsi, qardaşım Elxan davam etdirir.

Repressiya illərində Mansurovlara toxunmadılar. Bolşeviklərin elitası - Nəriman Nərimanov, Qəzənfər Musabəyov, Məşədi Əzizbəyov və başqaları bizim nəslə yaxşı tanıyırdılar. Mansurovlar istər çar dövründə, istər sovet rejimində və sonrakı vaxtlarda heç vaxt siyasətlə məşğul olmayıblar. Məşədi Süleyman «Balaxanskiy» küçəsindəki balaca emalatxanasında musiqi alətləri, əsasən tar təmir edərdi. O, dörd övladı ilə «Suraxanskiy» -111 (sonralar - «Pervomayskiy» -111), 15 kv. metr sahəsi olan mənzildə yaşayırdı. Məşədi Süleymanın dediyinə görə, 1920-ci ilə qədər onun ailəsi

**Məşədi Süleyman Masurovun Naberejnaya-59
küçəsindəki 3-mərtəbəli mülkü**

«Naberejnaya» küçəsindəki 59 nömrəli, 3-mərtəbəli, Qız qalasının yanındakı evdə yaşayırdılar. O vaxt çox az adamın evində telefon olardı. Babamın hələ o zamanlar şəxsi nömrəsi 18-65 olan telefonu var idi. Yeri gəlmişkən, həmin ev indi də elə tikildiyi yerdə durur.

Bolşeviklər hakimiyyətə gələndən sonra matros və əsgərlər evə soxularaq əmr edirlər ki, heç nəyə toxunmadan geyinib uşaqları da götürüb həmişəlik evi tərk etsinlər. Babamın dediyinə görə, evdə çox qiymətli şeylər qaldı. Dörd uşaqla küçədə evsiz-eşiksiz, pulsuz-parasız qalan Məşədi Süleyman Şüvəlan-

**Meşedi Süleyman bey oğullarıyla –
Ağa Bahram (solda) ve Ağa Məlik
(1914)**

dakı bağına yollandı. Bir neçə gündən sonra İnqilabi Komitənin sədri N.Nərimanovun qəbuluna düşərək baş verənlər barədə ona danışır. O, babama deyir ki, şəxsi mülkiyyət ləğv olunub. Ona görə də heç cür kömək edə bilməyəcək. Nərimanov Süleyman bəyə «Suraxanskiy» küçəsindəki 111 nömrəli evdə yaşamağı təklif etdi. Çarəsiz qalan Məşədi Süleyman bu təkliflə razılaşmalı olur. Taleyin bu kədərli oyununa nə deyəsən? Halbuki Nəriman Nərimanov həm inqilaba qədər, həm də inqilabdan sonra həftələrlə Mansurovların bağında qonaq olardı.

Məşədi Süleyman bəyin xatirələrindən:

– Biz N.Nərimanovla xeyli söhbət etdik. Ortancıl oğlum Bəhram bizə çay, yemək gətirdi. O vaxt onun 9 yaşı var idi. Səhərlər Nəriman öz faytonuyla işə yollanırdı. Bir dəfə o mənə dedi: «Hər şeyə görə sağ olun, sizdən çox razıyam. Mənə hər cür şərait yaratdınız, minnətdaram sizə. Bura çox hündürdür, nəfəsim daralır. İncimə, ona görə istəyirəm Rza bəy Səlimxanovun bağına köçəm. Həm də ora işimə yaxındır».

Məşədi Süleymanın bağınının daimi qonaqlar arasında Qəzənfər Musabəyov və Məşədi

Əzizbəyov da var idi. Vaxtilə babam Məşədi Əzizbəyova pulla çox kömək etmişdi. Məşədi Əzizbəyovun əmisi neft maqnatı idi. Qardaşı oğlu inqilabi fəaliyyətlə məşğul olanda əmisi ona maliyyə köməyini saxladı.

İnqilabçı Əzizbəyov bir neçə dəfə Məşədi Süleymana pul yardımını üçün müraciət etmişdi. O vəsaiti üsyançı fəhlələrin ailələrinə acından ölməməsi üçün istəyirdi. Babam ona hər dəfə kömək edirdi. Amma bir şərt də qoymuşdu ki, pul mütləq öz təyinatı üzrə xərclənsin, yəni bu vəsait silah alınmasına və dövlət əleyhinə fəaliyyətə istifadə olunmasın. Lakin bu o demək deyildi ki, babam bolşeviklərə rəğbət bəsləyirdi. O öz xalqını, millətini sevirdi. Sadəcə istəmirdi ki, kimsə aclıq çəksin.

Mənə elə gəlir ki, əgər hər şeyin əksinə olacağını əvvəlcədən bilsəydi, başqa cür hərəkət edərdi. Bu bir daha onun ziyalılığını, alicənablığını sübut edir.

30-cu illərin ortalarında yerli hakimiyyətin qərarıyla Süleymanın 2 hektar sahəsi olan bağını əlindən alırlar. Bolşeviklər əvvəlcə burada MTS (Maşın Traktor Stansiyası), sonra müxtəlif kənd təşkilatları yaratdılar. 40-cı illərin sonunda «Əzizbəyovneft» birliyinin "Bahar" adlı pioner düşərgəsinə çevirdilər.

1990-cı illərin əvvəllərində, Sovet İttifaqı dağılından sonra, «yeni azərbaycanlılar»dan biri qanunsuz olaraq Mansurovların bağını xüsusi mülkiyyət kimi özəlləşdirdi.

2001-ci ildə kəndin ağsaqqalarından biri – 80 yaşlı Əbulfəz kişi, babamın bağına baxmaq üçün mənə Şüvəlana çağırırdı. Mən bu bağ haqqında atamın söhbətlərindən çox eşitmişəm. Şəkildə görmək ayrı, həyatda tam başqa. Nə isə, gəldim kəndə. Əbulfəz kişiylə qapını nə qədər döydüksə, açan olmadı, ancaq it hürürdü. Haçandan - haçana bir qadın qapını araladı. Mənə görə kimi o dərhal qışqırdı: «Biz bağı satmırıq!». Onun nadanlılığına mat qaldım. Əbulfəz kişi ona dedi: «Ayıb deyilmi, bəyəm bu adamı tanımırırsız? O mülk almaq üçün yox, doğma yerlərini ziyarətə gəlib». Qadın dedi: «Tanıdım, bilirəm ki, bu Mansurovların bağıdır. Nə olsun ki... Bizim də çox şeylərimiz olub. Bolşeviklər bizdən də çox şeyləri alıblar. İndi bu bağ bizimdir və onu satmaq fikrimiz yoxdur!».

Ağsaqqal bir daha onu utandırdı: «Heç utanırsız? Bu malikanə onun babalarınındır. Bu ev 150 il Mansurovların mülkü olub. Şüvələnda bunu hamı bilir. Siz isə onu hətta

qapıdan içəri buraxmırsınız».

O qadına dedim: «Mən bura ürəyimin istəyi ilə gəlmişəm ki, bir daha babalarımı yad edim, onların yaşadığı yerləri gözlərimlə görüm. Düşünürəm ki, mənim bura gəlişim-dən onların da ruhları şad olardı. Sonra da sağollaşıb gedərdim. Bu bağı almaq fikrim də yoxdur. Həm də hardandı məndə o qədər pul? Pul sizdədi».

Əbülfəz kişi sözümü kəsdi: «Qızım, sənin yerinə olsaydım, belə hörmətli adamı evə dəvət edərdim, mehribanlıq göstərib süfrə açardım. Axı, o sizdən heç nə tələb etmir». Qadının cavabı çox qısa oldu. «Onu bura buraxmaram, bağı da satmıram», - deyib qapını çırpdı.

Bu cür adamları görəndə Məşədi Süleymanın söhbətlərini xatırlayıram. Bir vaxtlar bolşeviklər onu həyasızcasına evindən çıxartmışdılar. O vaxtdan xeyli müddət keçsə də heç nə dəyişməyib. Bu gün hər şey əvvəlki ssenaridəki kimi davam edir. Yalnız zaman o zaman deyil. Artıq o vaxtdan 90 il ötüb.

O dövrün bir çox varlıları «qırmızı» rejim illərində səfaletə dözməyərək bir çoxları ürək ağrısı ilə dünyasını dəyişdi. Bəzisi də ağlını itirib dəli oldu. Babamın dəyanətinə və

qüruruna heyran qalmışam. O bu əzablara necə tab gətirib? Bu dözülməz çətinliklərə baxmayaraq övladlarını böyütdü. Böyük oğlu Ağa Məlik 1926-cı ildə ağ ciyər iltihabından 16 yaşında vəfat edib. Məktəbdə ciyərlərinə soyuq dəymişdi. Oğlunu müalicə etdirməyə vəsaiti olmadığından Məşədi Süleymanın əlindən bir şey gəlmədi.

Məşədi Süleymanın təbiətində və xarakterində xeyirxahlıq və səxavət var idi. O, son tikəsini də dostu və yaxınları ilə bölərdi, onları darda qoymazdı.

Əl tutmaq nəslimizin fərqli cəhətidir. Mansurovlar həmişə çətin anlarda yoxsullara yardım əlini uzadıblar. Məşədi Süleyman bizim nəslin ən görkəmli nümayəndələrindən biri idi.

Yazıçı Qılman İlkinin xatirələrindən: – Məşədi Süleymanı yaşlı vaxtlarında görmüşəm. Mən onda cavan idim, texnikumda oxuyurdum və Mirzə Mansurun oğlu Ənvərlə dostluq edirdik. Tez-tez «Balaxanskiy» küçəsində gəzişirdik. Orada Məşədi Süleymanın musiqi alətləri təmir olunan kiçik emalatxanası vardı. Xalq arasında buraya «Kiçik Filarmoniya» da deyərdilər. Hər gün bura keçmiş vaxtlardan Məşədi Süleymanı

Maqol Süleyman İy Manurov (1942)

tanıyan məşhur xanəndələr və musiqiçilər, şəhərin ziyalılarını gələrdilər. Mən şəxsən orada Hüseynqulu Sarabskini, Qurban Pirimovu, Hüseynağa Hacıbababəyovu və bir çox başqalarını görmüşəm. Onları gözümüzlə görmək bizimçün çox maraqlıydı. Buradan həmişə musiqi sədaları eşidilərdi. Mən və dostlarım onların oxumağının, ifalarının, ürəkdən gülməklərinin dəfələrlə şahidi olmuşuq. Yerini darısqal olmasına baxmayaraq, qonaqlar özünü rahat hiss edərdilər. Yadımdadır, Məşədi Süleyman dostların gəlişinə çox sevinər, onları çaya qonaq edərdi. Onun keçmişdə çəkdiyi şəkillərə baxanda məni heyret bürüyür. İnsan zahirən necə də dəyişəmiş. Axı o, bambaşqa həyat yaşamışdı...

Sovet hakimiyyəti Mansurovların əlindən hətta hər şeyi alandan sonra da Məşədi Süleyman ruhdan düşmədi. Ən başlıcası Məşədi Süleyman ləyaqətini, insanlığını qoruyub saxladı. Bu onun yaşadığı və tərbiyə aldığı keçmiş mühitdə, ətrafdakilərə münasibətdə, musiqiyə ilahi məhəbbətdə zadəganlığını həmişə bürüzə verərdi.

İndi İcərişəhərdə demək olar ki, Mansurovlar nəslini kimi ailələr qalmayıb. Bu xeyirxah

nəsil Bakının, xüsusilə İçərişəhərin canlı tarixidir. Artıq 96 yaşım var, həyatda çox şey görmüşəm. İstəyirəm ki, İçərişəhərdə yaşayan ailələr Mansurovlara bənzəsin...»

Məşədi Süleyman bəy Mansurov 1955-ci il aprelin 19-da, 83 yaşında ürək çatışmazlığı xəstəliyindən vəfat etmiş və Yasamaldakı Köhnə qəbristanlıq da dəfn olunmuşdur.

Məşədli Süleyman bəy Mansurov (1906)

EPILOQ

Hər zamanın bir hökmü, hər insanın bir taleyi olur. Nə torpaq dəyişir, nə səma dəyişir, amma insanlar bu dünyadan köçüb gedirlər. Bəziləri heç kəsin yadına düşməsə də, elələri var ki, indi də hörmətlə xatırlanır və yad edilir. Onların işıqlı dünyaları tək bir nəslin deyil, bir şəhərin deyil - vətənin tarixidir.

Allah sənə rəhmət eləsin, ay Məşədi Süleyman! Nə yaxşı ki, səndən bu xatirələr, sənədlər, foto-şəkillər qalıb. Nə yaxşı ki, yurdumuzun sənə kimi taleləri bir-birinə bənzər ziyalıları olub.

...Qarşımızda Məşədi Süleymanın əlyazmaları. Xatirələr 1920-ci ildə bitir. Şura hökumətinin gəlişi hər şeyi alt-üst elədi. Neçə işıqlı zəkalar söndü, neçə arzular yarımçıq qaldı.

Ömrünün son gününə qədər Pervomayski küçəsi 111-də hökumət tərəfindən verilmiş bir otaqlı kiçik mənzildə ailənlə birlikdə yaşadı.

Sənə mülklərini, torpaqlarını, vətəndövlətini əlindən aldılar, bircə muğamdan başqa. Muğam və tar son məqamda sənə

köməyinə gəldi. Suraxanski küçəsində kiçik bir emalatxanada tar ustası işlədin. Səni unutmayan şəhərin ziyalı və musiqiçiləri tez-tez bu ocağa gələrdilər.

Bu arada bir yada da düşdün. Səni «Səbuhi» filmində kiçik epizoda çəktilər. Səndən təkcə o qalib bizə canlı görüntü, kino yaddaşımızdan bir xatirə.

Sonralar Məşədi Süleymanın oğlu Bəhram Mansurov atası haqqında xatirələrini belə nəql edərdi:

- «İkinci dünya müharibəsi illəri idi. Qardaşım Nadir cəbhədə idi. Mən də bir tarzən kimi konsert briqadalarının tərkibin də tez-tez əsgərlər qarşısında çıxış edirdim.

Hərə özünü bir təhər dolandırırdı. Biz atamla bir evdə yaşayırdıq.

Qış vaxtı idi. Atama təzə palto almışdım. Aradan bir neçə gün keçəndən sonra gördüm ki, kişi soyuqdan büzüşmüş halda evə gəldi. Soruşdum ki, Məşədi, bəs palto hanı? Dədi ki, filankəsi küçədə gördüm, soyuqdan öldürdü. Paltomu çıxarıb verdim ona, fikirləşdim ki, birində alarsan mənə.

Həmişə atama cib-xərçi verirdim. Hər dəfə də evə pulsuz gələrdi. Soruşanda ki, bəs pulun hanı, deyərdi ki, kasıb-kusuba

verdim, gedib balalarına çörək alsınlar»...

Ömrünün son 35 ilini necə yaşadı - bir özü bildi, bir də övladları.

Məşədi Süleyman 19 aprel 1955-ci ildə dünyasını dəyişdi.

Nə yaxşı ki, 30-cu illərdə Bülbülün sözü-nü yerə salmadın, öz xatirələrini yazdın.

Nə yaxşı ki, elədiyən yaxşılıqlar qarşına çıxdı - repressiyalar zamanı sənə toxunmadılar, o böyüklüyünə, o kişiliyinə hörmət elədilər.

Nə yaxşı ki, indi zaman da bizimdir, vətəndə bizim.

Nə yaxşı ki, sənin davamçıların – nəvələrin, nəticələrin, kötükçələrin var. Böyüyür öz əzəli ənənələrinə sadıq qalan Mansurovlar şəcərəsi.

Mirzə Mansur bəy
Məşədi Məlik bəy oğlu Mansurov
(1887 – 1967)

Mirzə Mansur 1887-ci il yanvarın 5-də (köhnə tarixlə yanvarın 17-də) Bakıda anadan olmuşdur.

Hələ uşaq vaxtından o, musiqinin vurğunu idi. Məşədi Süleymanın dedikləri: «Təz-təz ailəliklə musiqi ilə məşğul olardıq. Məşədi Məlik kamançada, anam Soltanbəyim qavalda, mən sə tarda ifa edərdik. Mansur yeniyetmə yaşına çatanda atam onun üçün «cürə saz» - qoltuq sazı sifariş etdi. Bundan sonra artıq dördümüz çalıb - oxuyardıq. İlk dəfə o, sazda «Kəsmə-şikəstə»ni öyrəndi. Məşədi Məlik oğlu Mansuru təhsil almaq üçün «Sınıq-qala» məscidindəki mədrəsəyə göndərirdi. Bir dəfə Mansur dərsdə xətkəsi tar kimi sinəsinə basıb «Uzundərə» ifa etdiyinə görə molla Mirzə Xasiq onun ayaqlarını falaqqaya salaraq 20 çubuq vurdurub. Bu əhvalatdan sonra Məşədi Məlik oğlunu mədrəsədən götürüb rus-tatar məktəbinə qoydu. Mansur orada 4 il oxudu və sonra tarda çalmağa başladı. İfa etdiyi ilk muğamlar da «Rast» və «Şur» oldu. Mirzə Mansuru haqlı olaraq Azərbaycan muğam sənətinin tanınmış nəzəriyyəçisi kimi qəbul edilib. Peşəkar tarzən kimi o, Sadıqcan məktəbinin layiqli davamçılarından biri idi.

Mirzə Mansur hər zaman çalışırdı tələbələrinə muğam və ifaçılıq sənətinin sirlərini açsın, ümumiyyətlə, bildiklərininə öyrətsin. Sovet dövründə Konservatoriyada dərs deyən

Mirzə Mansur muğamların tədris proqramının tərtibçilərindən biri idi. Təəssüf ki, bu proqram sonralar bəzi musiqiçilərin təşəbbüsü ilə sadələşdirildi. Amma buna baxmayaraq, neçə onilliklər keçəndən sonra bu proqramdan yenidən istifadə etməyə başladılar. 1920-ci ildən başlayaraq Mirzə Mansur ilk Azərbaycan Dövlət Türk Musiqi məktəbində dərs deməyə başlayır. 1926–46-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında muğam kursunu aparır. Ü. Hacıbəyov Mirzə Mansuru istedadlı tarzən, müəllim, muğam sənətinin sirlərini incəliyinə qədər bilən ifaçı kimi qiymətləndirmişdir. Muğamla bağlı bir çox məsələlərdə o, yalnız Mirzə Mansurla məsləhətləşərdi. Belə ki, muğamların nota salınmasında Üzeyir bəy məhz Mirzə Mansur yaradıcılığına müraciət etdi. Bu da təsadüfi deyildi. Axı, məhz Mansurovlar klassik muğamların ifaçılıq ənənələrini qoruyub saxlamışdılar. 30-cu illərdə Üzeyir bəy tanınmış musiqi xadimi Xurşid xanım

Mirzə Mansur bəy Mansurov (1899)

Qacara tapşırır ki, Mirzə Mansurun ifasında muğamlar nota salınsın. Xurşid xanım bu işi o vaxt hələ gənc bəstəkarlar Tofiq Quliyev və Zakir Bağırova həvalə etdi. Onların nota saldığı «Rast», «Zabul-Segah» və «Düghah» muğamları bu sahədə atılan ilk addımlar idi. O dövrün bəstəkarları muğamı incəliklərinə qədər öyrəndiklərinə görə məhz Mirzə Mansura minnətdar olmalıdırlar.

Musiqi sahəsindəki böyük xidmətlərinə görə, 1940-cı ildə Mirzə Mansur «Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi» fəxri adına layiq görüldü.

Mirzə Mansur həm də tarın bütün incəliklərinə bələd idi. Onun tarın rekonstruksiya-sına gətirdiyi yeniliklər ifaçıların işini xeyli asanlaşdırmışdı. Mirzə Mansurun yenilik verdiyi 4 tardan biri Ermitaj, ikincisi Luvr, üçüncüsünü isə İstanbul muzeylərində saxlanılır. Sonuncu - dördüncü tarı isə özündə saxlamışdı.

Mirzə Mansur 3 dəfə ailə qurmuşdu. Birinci həyat yoldaşı Asya xanım milliyyətçə osetin idi. Bu nigahdan olan oğlu Tələt İkinci dünya müharibəsində cəbhədə həlak oldu. İkinci həyat yoldaşı Bilqeyis xanım milyonçu Yusif Dadaşovun bacısı idi. Bu nigah Bilqeyis

Miss Mabel Lee Hanson (1888)

xanımın da ikinci ailə həyatı idi. Birinci evlilikdən onun Yaqub adlı oğlu vardı. Mirzə Mansurdan isə Ənvər adlı oğlu dünyaya gəldi. Ənvər 1941-ci ildə müharibənin ilk günlərində həlak oldu. Yeri gəlmişkən, keçmiş ekologiya naziri, 1939-cu ildə anadan olan Arif Mansurov Ənvərin oğludur. Üçüncü həyat yoldaşı Fatma xanımdan Mirzə Mansurun övladı olmadı.

Mirzə Mansurun oğlu Ənvər də çox yaxşı tarzən idi. O zamanlar yeni ifaçılar nəslə meydana gəlmişdi. Onlar bir qədər klassikadan uzaqlaşır, üstünlüyü tərdə texniki ifaçılığa verirdilər. Onu da qeydək ki, Azərbaycanın məhir tarzənlərindən biri Əhsən Dadaşov Ənvərin şagirdi idi.

1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti dekadasında respublika nümayəndə heyətinin tərkibində Ənvər də var idi. Ümumittifaq miqyaslı tədbirdən sonra Ənvər Moskvada «Çahargah» və «Segah» muğamlarını «Noginski» fabrikasında vala yazdırır. Bir ildən sonra isə onu hərbi xidmətə çağırıldı. Əvvəlcə Fin müharibəsində iştirak edən Ənvər, İkinci dünya müharibəsinin ilkgünlərində həlak oldu.

1939-cu ildə Ənvərin üzünü görmədiyi

Ənvər Mansurov (1936)

oğlu Arif dünyaya gəldi. Mansurovlar nəslinin ləyaqətli nümayəndəsi olan Arif hələ sağlığında böyük hörmət qazanmışdı. O, respublikanın tanınmış təsərrüfat rəhbərlərindən sayılırdı. Arif Mansurov Nazirlər Sovetinin aparatında işlədikdən sonra «Sənaye–Tikinti mexanikləşdirmə» trestinə və Tikinti Materialları Nazirliyinə rəhbərlik edib. Daha sonra isə Dövlət Ekologiya və Təbiəti Mühafizə Komitəsinin sədri vəzifəsində çalışıb.

Arif Mansurov müstəqil Azərbaycanda mədəniyyəti qiymətləndirən və ona xeyriyyəçilik edən ilk mesenat idi. Mansurovlar musiqi ilə yanaşı, poeziyaya da böyük qiymət verirdilər. Təsadüfi deyil ki, Mansurovların muğam məclislərində şairlər də iştirak edərdilər. Bu ənənəni davam etdirən Arif Mansurov keçmiş Qubernator bağında qoyulan qəzəlxan Əliağa Vahidin abidəsini şəhərə bəxş etdi. O zaman məhz onun ideya və təşəbbüsü ilə həmin abidə yaranmış və paytaxtın görməli guşələrinin birində layiqli yerini tutmuşdu. İndi həmin abidə İçərişəhərin meydanlarından birini bəzəyir. Bir xeyriyyəçi kimi, o həm də Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Mərdəkandakı qəbrinin yanında

**Mirza Mansur Melik oğlu
Mansurov (1887–1967)**

**Ənvər Mirza Mansur oğlu
Mansurov (1917–1941)**

**Arif Ənvər oğlu Mansurov
(1939–2003)**

**Ənvər Arif oğlu Mansurov
(1969)**

abidə ucaldı.

2003-cü ildə Bakıda dünyasını dəyişən Arif Mansurov Yasamaldakı köhnə qəbristanlıqda dəfn olunub.

Arifin oğlu Ənvər 30 oktyabr 1969-cu ildə dünyaya gəldi. O, ilk təhsilini Bülbül adına musiqi məktəbində alıb. Hətta bir neçə musiqi parçalarının da müəllifidir. Ənvər Azərbaycan Texniki Universitetinin, İqtisad Universitetinin xarici iqtisadi əlaqələr fakültəsinin, eləcə də Rusiya Televiziya və Radioyayımı Akademiyasının məzunudur. Məşhur «Şən və hazırcavablar klubu»nun (KVN) üzvlərindən olan Ənvər bu komandanın tərkibində MDB üzrə çempion oldu. Hazırda Moskvada yaşayır. Ənvərin bacısı Fəridə isə 1973-cü ildə anadan olub, hazırda ABŞ-da yaşayır.

Yaradıcı ziyalılar arasında Arif Mansurov həmişə hörmət və diqqət mərkəzində olub. Onun hansı nəsiləndən olduğunu hamı bilirdi. O həmişə fəxr edirdi ki, Ənvərin və Mirzə Mansurun nəslindəndir.

Mirzə Mansur sözün əsl mənasında yüksək biliyə malik, təhsil görmüş ziyalı idi. Fars və ərəb dillərini mükəmməl bilirdi. Bu dillərdə yazılan klassiklərin – Sədi, Firdovsi,

Ömər Xəyyam, Füzulinin əsərlərini orijinaldan oxuyardı. Mirzə Mansur eləcə də rus və fransız dillərində təmiz danışardı.

Mirzə Mansurun mənzilinin divarlarında xeyli sayda tarixi fotosəkillər asılmışdı. Bu fotolardan biri daha çox yaddaşımda qalıb. Məşədi Süleyman bəyin, Mirzə Mansur bəyin, o vaxtın neft maqnatları Nobel və Rotşildlə birgə çəkirdikləri foto indi də gözümün qabağındadır. Mansurovlarda belə nadir tarixi şəkillər az deyildi, onlardan çox şey öyrənmək olardı. Təəssüf ki, Mirzə Mansurun və həyat yoldaşı Fatma xanımın vəfatından sonra, nədənsə bu nadir şəkilləri və bir çox sənədləri, o cümlədən Mirzə Mansurun öz əlilə düzəltdiyi iki tarı da Fatma

Mirzə Mansur Mansurov (1936)

xanımın qardaşı oğlu yığışdırıb özü ilə apardı. Halbuki, bu nadir əşyaların daimi yeri muzey və arxivlər olmalı idi.

Məşədi Məlik bəyin vəfatından sonra böyük oğlu Məşədi Süleyman «Nabərəj-naya» küçəsindəki 59 №-li evə köçdü. Kiçik oğlu Mirzə Mansur isə Böyük Qala küçəsi № 5-də, atasının evində qaldı. Bolşeviklər hakimiyyətə gələndən sonra Mirzə Mansura öz mülklərində yalnız bir otaq saxladılar. Ömrünün sonuna kimi də elə həmin o evdə yaşadı.

İllər keçdikdən sonra da Mirzə Mansurun adı xatirələrdə qaldı. 80-ci illərdə yaşadığı evə xatirə lövhəsi vuruldu. 90-cı illərdə isə «Tverskaya» küçəsinə Mirzə Mansurun adı verildi.

Mirzə Mansur o vaxtlar məşhur tarzən Mirzə Fərəc Rzayevdən dərs almışdı. Mirzə Fərəc Mansurovlar ailəsinin yaxın dostu idi. O, şagirdlərindən dərsə görə 25 qızıl rubl alırdı. Amma Mirzə Mansuru pulsuz öyrədir-di. Kamil Kələntərovun dediyinə görə Mirzə Fərəc tar çalarkən küreyini şagirdə tərəf çevirirdi ki, tələbələr barmaqlarını hansı simə qoyduğunu görməsinlər. O deyərdi: «Qoy yadda saxlayıb ifa etsinlər».

Mirzə Fərəc evinin birinci mərtəbəsində bir nəfər qoyub tapşırırmışdı: «Görsən ki, Məşədi Süleymanla Mirzə Mansur gəlir, mənə bildir ki, çalмайım. Onlarda elə duyum var ki, o saat götürürlər».

Mirzə Fərəc biliyini özgələrinə öyrətməkdə qısqanc idi. Tanınmış bəstəkar Ağabacı Rzayeva Mirzə Fərəcin nəvəsi idi.

Eyni familiyadan olan Mansurovlar da az deyil. Onların bəziləri çox vaxt özlərini nəslimizin nümayəndəsi kimi təqdim edir. Bunun şahidi olmuşam. Bir gün taksiyə mindim və gözüm şüşəyə taxılmış sürücünün vəsiqəsinə dəydi. Gördüm ki, orada «Mansurov» yazılıb. Soruşanda ki, «hansı Mansurovlardansan», dedi ki, «Mirzə Mansurun qohumuyam». O, hündürboylu sarıbənzir bir adam idi, Mən nəslimizin bir çox tanınmış adamlarının adını çəkdim. Amma o heç birini tanımadı, dedi ki, «hər şeyi nənəm bilirdi».

Bu görüş barədə bibim Sara xanıma danışdım. O mənə dedi ki, «əvvəllər Mirzə Mansurun evində uzun müddət bir xidmətçi qadın işləyib. Sən gördüyün oğlan da onun nəvəsidir. Mansurovlar təmiz və səmimi nəsil olduğuna görə, bu qadın sovet dövründə

pasportlar dəyişən zaman Mirzə Mansurdan xahiş edir ki, icazə versin «Mansurov» familiyasını öz soyadı kimi yazdırsın. Allcənab olduğuna görə, Mirzə Mansur da buna etiraz etmir».

Mirzə Mansurun tərdə ifa etdiyi iki maqnitofon yazısı qalıb: «Xocəstə» və «Mahur-hındı» muğamları. 1967-ci ildə Mirzə Mansur bizim Hüsə Hacıyev küçəsindəki (keçmiş «Bazamaya», indiki Azərbaycan prospekti) evimizə gəldi. Qolu sınıandan sonra ilk dəfə idi ki, bizə gəlirdi. Atamla bir xeyli söhbət etdilər. Sonra atam ona dedi: «Tən götürüb bir şey çal, maqnitofona yazaq. Qoy həmişəlik qalsın».

Mirzə Mansur bəy Mansurov (1967)

Mirzə Mansur dedi ki, «qolum sınıandan sonra hələ əlimə tar almamışam ». Atam təkid elədi ki, «çal», mənə də çağırdı ki, onun çalğısını lentə yazım. İndi görəəm ki, atam haqlı imiş. Bu lent yazısı Mirzə Mansurun 80 illik ömrü ərzində yeganə canlı ifası oldu. Mənə isə bu ifa ona görə əzizdir ki, onu özüm lentə almışam.

Bu, Mirzə Mansurun bizim evə son gəlişiydi. Təxminən ay yarım sonra o, dünyasını dəyişdi. Mirzə Mansur 1967-ci il iyunun 30-da, 80 yaşında vəfat etdi və Yasamaldakı köhnə qəbristanlıqda dəfn olundu.

Anaxanım
Məşədi Məlik bəy qızı
Mansurova
(1881 – 1944)

Anaxanım Məşədi Məlikməmməd bəy qızı Mansurova 1881-ci ildə Bakıda doğulub. Məşədi Məlik və Soltanbəyim Mirzə baxış bəy qızı Ələkbərovanın ailəsində Anaxanım ikinci qız idi. Böyük bacısı Şəhrəbanu xanım 1893-cü il oktyabrın 29-da xəstələnərək 14

yaşında vəfat etmişdi. Anaxanın 1895-ci il dekabrın 16-da, 15 yaşında İranın Bakıdakı vergi məmuru Əbdülmütəllib Kərbəlayi Əbdülbaği oğlu Kələntərovla ailə qurub.

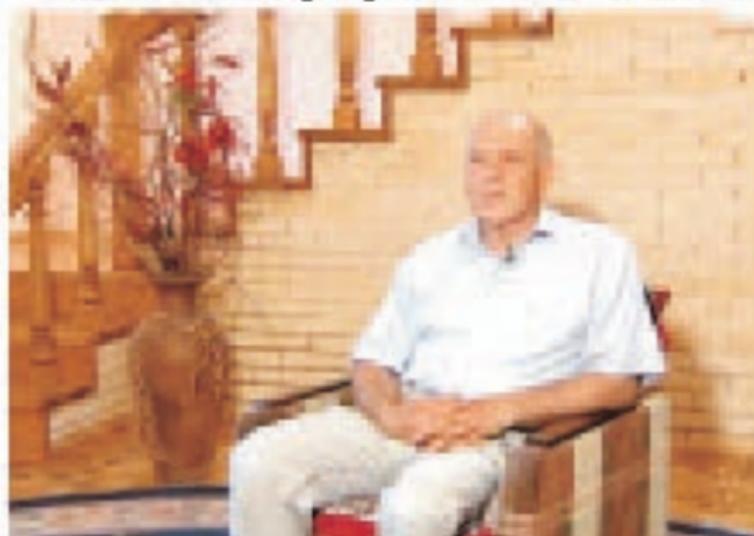
Əbdülmütəllibin babası Hacı Səlim Bakının ən varlı şəxslərindən idi. Onun 7 gəmisi vardı. Bir dəfə Rusiyanın poçt gəmisi İrana gedərkən qəzaya uğrayır. Yaxınlıqda olan Hacı Səlimin gəmilərindən biri ona köməyə tələsir. Batan gəmini yedəyinə alıb sağ-salamat Bakı buxtasına çatdırır. Bu barədə Rusiyaya xəbər çatır, Hacı Səlimi Peterburqa dəvət edirlər. Çar onu qəbul edir, Georgi xaçı ilə mükafatlandırır və samur dərisindən tikilmiş şuba bağışlayır və Hacı Səlimə deyir ki, «səni Peterburqda görməyə həmişə şadiq».

Anaxanın Keşlədə böyük torpaq sahəsi vardı. O, bu sahəni «Nobel qardaşları şirkətinə» icarəyə vermiş və hər il onlardan 400 qızıl rubl alırdı. Mansurovların Şüvəlandakı bağı Məşədi Məliyin vəfatından sonra 3 qardaş və bacı arasında 4 hissəyə bölündü. Məşədi Süleyman və Mirzə Mansur tez-tez bacıları Anaxanın bağına qonaq gərdilər.

**Anaxanın navael Kamil Aqasallm
oqlu Kalandarovun dediklerinden:**

– Anam danıqardı ki, Anaxanın nenanam tez-tez qardaqlarını baqa qutab yemeye çağırardı. Bir dəfə Məşədli Süleyman və Mirza Mansur həyətdəki ağacın altında oturmuşdu. Anam böyük qabda qutab gətirərkən gördü ki, qardaqlar qutabın qırağını kəsib başqa qaba yığıblar. Sən demə, onlar bu üsulla nə qədər qutab yediklərini sayırdılar...

Hacı Səlimin İpərişəherdə kərvansəranının

Kamil Kalandarov (2006)

yanında ikimərtəbəli evi var idi. Əbdülmütəllib və Anaxanın 1932-ci ilə qədər bolşeviklər evi müsadirə edənə kimi orda yaşamışlar. 1965-ci ildə karvansaranı restoran etmək qərara alınır. Ona görə Hacı Səlimin evini uçurdub onun yerində restoran üçün mətbəx tikirlər. Evi uçuranda fəhlələr yerə basdırılmış 8 pud gümüş pul tapırlar. Vaxtilə Hacı Səlim bu pulu «qara gün» üçün saxlayırmış. O zaman bütün varlılar tikdirdikləri mülklərin altında pul basdırardılar. Fikirləşərdilər ki, birdən zəlzələ və yaxud yanğın ola bilər.

Tapılmış pulun bir hissəsini fəhlələr yığdı, qalan hissəsini muzeyə verdilər. 1932-ci ildə Əbdülmütəllib ailəsi ilə küçədə qalanda tanış faytonçular ona kömək etdilər. Çəmbərəkənddəki at tövləsinin birini ona verdilər. Əbdülmütəllibin oğulları tövləni təmir edib mənzilə çevirdilər və 1965-ci ilə kimi burada yaşadılar.

Sovet dövründə Bakının keçmiş elitesi «Qırmızı rejim»dən ehtiyatlanaraq, bəzən də qorxudan köhnə fotoşəkilləri, sənədləri məhv edir, şəxsi mülkləri və evləri barədə danışmaqdan çəkinirdilər ki, ali təbəqəyə mənsub olduqlarından xəbər tutmasınlar.

Qorxurdular ki, sabah onları «kulak» adlandırılıb sürgünə göndərələr, övladları institutda təhsil ala bilməz, onlara burjuv «boyundurğu» yapışdırılıb sürgünə göndərələr...

Əbdülmütəllibin və Anaxanımın 4 oğlu: Ağasəlim (1897) Ağakərim (1903), Əbdülbaği (1907), Ağacavad (1910) və Şəhrəbanu (1920) adlı qızı var idi. Anaxanım Məşədi Məlik qızı Mansurova (Kələntərova) 1944-cü ilin martında, 63 yaşında vəfat etmişdir.

**Behram Məşədi Süleyman bəy oğlu
Mansurov
(1911 – 1985)**

Mansurovlar nəslinin musiqi ənənəsini ləyaqətlə davam etdirən istedadlı tarzən, Azərbaycanın xalq artisti Bəhram Məşədi Süleyman oğlu Mansurov 1911-ci il fevralın 12-də İçərişəhərdə doğulmuşdur. Bəhramın gələcəyini tale özü təyin etmişdi. Axı o, musiqini sevən, onu dərindən və qədrini bilən bir ailədə dünyaya gəlmişdi. Tar Mansurovlar ailəsinin bir növ simvoluna çevrilmişdi. Bu alətdə hələ Bəhramın babası, böyük muğam bilicisi, Bakıda klassik muğam məclislərinin əsasını qoyan Məşədi Məlik bəy ifa etmişdi.

Məşədi Məlik bəy Mansurov xalq musiqisini Abşeronda təbliğ edən ilk şəxs olmuşdu. Bəhramın əmisi - Mirzə Mansurun da ifaçılıq sənətinin inkişafında böyük xidmətləri olmuşdu. O, uzun müddət Konservatoriyada muğamdan dərs demişdi. Bəhram Mansurovun atası Məşədi Süleyman bəy də mahir tarzən idi. Muğamın incəliklərinə bələd olan babam onu oğullarına da sevdirmişdi. Bəhram məhz belə bir mühitdə böyüyüb boya-başa çatmışdır.

Bəzən atası evdə olmayanda balaca Bəhram onun tarında çalmağı öyrənərdi. Məşədi Süleyman evə qayıdanda görərdi ki, tar kökdən düşüb, o saat bilərdi ki, bu

Bəhrəmin işidir. Həmişə oğluna deyərdi: «Tar çalmağı birdən başlayacaqsan, çünki muğam sənın qanında, qulağında, ruhundadır».

Atamın dediklərinə görə, «Məşədi Məlik bəyin XIX əsrin ikinci yarısında Tiflisdə düzəldilmiş böyükçanaqlı bir tarı vardı. Sonralar Məşədi Süleyman bu tarı təkmilləşdirib simlərin sayını 22-yə çatdırır. Atam bu tarı az çalardı və ona görə də o, çox vaxt divardan asılı qalardı.

Bir dəfə tarı götürmək istəyəndə əlimdən düşüb qırıldı. Bunu görəndə atam çox qəzəbləndi, məni danladı: «Tarı niyə sındırdın. Axı, o mənə atamdan qalan bir xatirə idi».

Bir neçə onilliklər keçəndən sonra eyni hadisə mənim də başıma gəldi. Uşaq ikən atam evdə olmayanda mən həmin bu tarın üstündəki sədəfləri qoparıb çıxarırdım. Təbii ki, o vaxt kiçik olduğumdan anlamırdım ki, bu adi tar deyil – nəslimizin yadigandır. Tarix təkrar olundu. Vaxtilə həmin bu tara görə babam atamı danladı. İndi isə eynilə atam məni danladı...

İlk təhsilini Bəhrəm mədrəsədə, sonra isə rus-tatar məktəbində aldı. Azərbaycan sovetləşəndən sonra, 1921-ci ildə 10 yaşlı

Bəhram böyük qardaşı Ağa Məliklə 10 Nö-li
birinci dərəcəli məktəbə qəbul olunurlar.

Bəhram Mansurovun xatirələrindən:

– Qardaşım Ağa Məlik tarda çalmağı çox sevərdi. Hər gün atamın tarlarından birini götürüb muğamları öyrənərdi. Elə ilk öyrəndiyi muğam da «Şur» və «Səbayi-şəms» zərb muğamı idi. O, tarı və muğamları o qədər sevirdi ki, yaşasaydı, bəlkə də gələcəkdə yaxşı tarzən olardı. Amma vaxtsız ölüm onu arzularına çatmağa aman vermədi.

**Bəhram Məşədi Süleyman oğlu Mansurov
(1912)**

**Ağa Bəhram (solda) və Ağa Məlik
Mansurovlar (1915)**

Bizim ailədə hamı, hətta bacım Sara da tar çalardı. Məndən 5 yaş kiçik olan qardaşım Nadir də yaxşı tarzen idi. Mühəribəyə qədər «Azkonsert» Birliyinin solisti olan Nadiri 1940-cı ildə orduya çağırıdılar. İkinci Dünya müharibəsindən sonra o, yenə tarı əlinə alıb Filarmoniyanın və «Azkonsert»in solisti olur.

Uzun illər Nadir respublikanı qastrol səfərlərində qarış-qarış gəzib, xanəndələri öz tarı ilə müşayiət etmişdir. O, 1972-ci ildə vəfat edir. Məzarı atası ilə yanaşı Yasamal-dakı köhnə qəbristanlıqdadır.

Bəhram məktəb konsertlərində tez-tez çıxış edərdi. İfaçılıq baxımından mürəkkəb olan «Rast» «Çahargah», «Bayatı-Şiraz», «Qatar» kimi muğamanı yaşına görə yüksək səviyyədə solo ifa edərdi. O vaxt onun 12-13 yaşı vardı. Yarım ilini bağda, yarım ilini isə şəhərdə yaşayan Bəhram tez-tez məktəb dəyişirdi. 1925-ci ildə orta məktəbi bitirəndən sonra o, bir müddət xeyli təhsil ocaqlarını dəyişməli olur-iqtisad, əczaçılıq, inşaat texnikumları, fəhlələr üçün nümunəvi məktəb. 1927-ci ildə Bəhram Mehdi bəy Hacınskinin direktor olduğu 33 №-li məktəbdə təhsilini davam etdirir. Burda o, Abdulla Qarayevin yaratdığı ansamblla məktəbin

böyük zalında məşq edir. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edir ki, Abdullanın özü Asəf Zeynalı ilə birgə musiqi texnikumunda Mirzə Mansurdan muğam dərsi almışdılar.

Bəhramin oxuduğu son təhsil ocağı Pedaqoji texnikum oldu. 1929-cu

ildə texnikumun tələbələri Məhərrəm Haşimov, Ağasəf Bakıxanov, Süleyman Məmmədovla birgə hamiliyə gətirdükləri Salyan kazarmasında tez-tez konsert verərdilər.

1929-30-cu illərdə Zülfüqar Hacıbəyov və Qriqor Mədətov ilk dəfə olaraq «Azkonsert» Birliyi yaradırlar və Bəhrami onun nəzdində olan orkestrə dəvət edirlər. Orkestrin tərkibində görkəmli musiqiçilərdən Cabbar Qaryağdıoğlu, Xan Şuşinski, Hüseynağa Hacıbababəyov, Qurban Pirimov və başqaları çıxışədirdilər. Orkestrdə uzun

müddət işləyən Bəhram təşviqat qrupunun tərkibində Azərbaycanın rayonlarında, eləcə də Sovet İttifaqının bir neçə respublikalarında konsertlərlə çıxış etdi.

1931-ci ildə Üzeyir Hacıbəyov və Müslüm Maqomayevin təşəbbüsü ilə xalq musiqi alətlərinin ilk notlu orkestri yarandı. Müslüm Maqomayev orkestr üçün gənc ifaçılar axtarırdı. O, konsertlərin birində Bəhramın ifasını eşidəndən sonra gənc tarzəni bu kollektivə dəvət edir. Yeni yaranmış orkestrin tərkibi 24 nəfərdən ibarət idi. Bir müddət keçəndən sonra Müslüm Maqomayevin təklifi ilə Bəhramı Radio Komitəsində birinci dərəcəli tar ifaçısı kimi işə götürürlər.

Burada o həm solist, həm də müşayiətçi kimi çıxış edir. Bəhramın üçlüyü kamançaçı Qılman Salahov və qavalçalan Xalq Babayevdən ibarət idi. Bu üçlük o vaxtlar «Rote-Fane» (indiki Nizami parkı) parkında, Müdafiə evində (indiki Filarmoniya) və bir çox sənaye müəssisələrində tez-tez təşkil olunan açıq konsertlərdə çıxış edərdi. Bəzən hətta bu konsertləri radio ilə də efirə verərdilər.

1930-35-ci illərdə Bakının musiqi həyatı çox rəngarəng idi. Şərq etnoqrafik musiqisindən ibarət ədəbi-bədii gecələr, konsertlər

təşkil olunardı. Bu konsertlərə Özbəkistan, Türkmənistan və başqa respublikalardan da ifaçılar dəvət olunardı.

Bəhram Mansurov yaradıcılığının böyük bir hissəsi Opera və Balet teatrı ilə bağlıdır. İlk dəfə Bəhram «Leyli və Məcnun» operasına 1922-ci ildə baxdı. Bu tamaşa-

Bəhram Mansurov (1935)

ya onu atası Məşədi Süleyman aparmışdı. Bəhram o tamaşanı həmişə xatırlayırdı. Sona Hacıyeva və Hüseynqulu Sarabskinin təsirli oyunu, Qurban Pirimovun tarının ecazkar sədası gənc Bəhramı valeh etmişdi. Bu tamaşadan sonra onun ürəyində bir arzu yaranır: «Mən bu teatrdə işləyəcəyəm!».

Tale belə gətirdi ki, 1932-ci ildə bəstəkar M. Maqomayev gənc Bəhramı Opera və Balet Teatrına solist-müşayiətçi vəzifəsinə dəvət edir. Müslüm Maqomayev o vaxt

Opera və Balet Teatrının bədii rəhbəri və diri-joru idi. Həmin il Bəhrəmin uşaqlıq arzuları həyata keçdi. Artıq məşhur Hüseynqulu Sarabskini Məcnun rolunda o özünü müşayiət edirdi.

Bəhram Mansurov 54 il - ömrünün sonuna qədər, muğam operalarını müşayiət etdi. Teatr onun üçün sözün əsl mənasında doğma evi kimi əziz idi. Bəhram çox vaxtını bu incəsənət məbədinə həsr edir, neçə nəsil müğənniləri rollara hazırlayırdı. Onun fantastik musiqi yaddaşı tamaşadakı bütün mizanları dəqiqliklə müşayiət etməyə imkan verirdi. Belə ki, «Ləyli və Məcnun» operasında muğam hissələri Üzeyir Hacıbəyovun ciddi nəzarəti altında ifa olunurdu.

Rejissorun verdiyi quruluşda «Şur» muğamının «Sarənc» şöbəsi 3 dəfə təkrar olunurdu. Rejissor bu halı belə izah edirdi. Mizan dəyişən zaman aktyorlar səhnədə hərəkət edirlər. «Sarənc» qısa olduğundan rejissor həmin şöbənin 3 dəfə təkrarına yol verir.

Bu məsələ Bəhramı narahat edir: «Nə üçün «Sarənc» təkrar olunmalıdır? Məgər digər şöbələrdən istifadə etmək olmazdı? Axı, rus və Avrora operalarında buna yol

**Elsham Mansurov
(1941)**

Seyid Şuşinski, Behram Mansurov (1963)

verilmir». Behram fikrini tamaşanın rejissoru Soltan Dadaşova danışır, o da deyilənlərlə razılaşır. Təkrarçılıq olmasın deyə Behram «Sərənc»ə qədər «Mirzə Hüseyn səgahı»nın «Manəndi-müxalif» hissəsini çalır və bundan sonra «Sərənc»ə gəlib çıxır. Bununla da təkrarçılıq aradan qaldırılır Yenililyl gören Üzeyir bəy maraqlandı ki, bu orijinal fikir

ZÜRÜ Adıgözəlov, Bəhram Mənsurov (1964)

kimin ağına gəlib. Rejissor dedi ki, bunu Bəhram fikirləşib. Üzeyir bəy Bəhranı yanına çağırıb deyir: «Çox sağ ol, xoşum gəldi. Mən sənənin ideyanı qiymətləndirməyə bilmərəm». Üzeyir bəy Bəhramı 20 manat verib deyir: «Büfətdən nə istəyirsən al, etdiyən yeniliyin şirinliyi olsun». Sonra üzünü rejissora tutub

Xan Şuşinski, Bəhram Mansurov və Tələt Bakıxanov "O olmasın, bu olsun" filmində (1956)

dedi: «Soltan, o biri tərzənlərə də ki, bundan sonra bu hissəni Bəhram kimi ifa etsinlər».

1934-35-ci illərdə Bakıdakı Azərbaycan Hərbi Diviziyasının siyasi şöbəsinin rəisi Məmmədli Əliyev Bəhram Mansurova hərbi özfəaliyyət ansamblına rəhbərlik etməyi təklif edir. O, 1936-cı ildə Tbilisidə keçiriləcək hərbi orkestrlərin Zaqafqaziya musiqi olimpiadasında iştirak etmək üçün kollektivi hazırlamağa başlayır. Bəhramın rəhbərlik etdiyi ansambl Gürcüstanın paytaxtında uğurla çıxış edib fəxri fərmanlarla Vətənə qayıdır. Bu uğura görə Azərbaycan diviziyasının rəhbərliyi tərəfindən Bəhram Mansurova

Bəhram Mansurov (1980)

təşəkkür elan edildi.

1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan incəsənəti ictimaiyyətinin paytaxt tamaşaçıları da Bəhram Mansurovun istedadının şahidi oldular. O, konsertlərin birində «Mahur-hindi» muğamını solo, digər konsertdə isə «Əraq» muğamını ifa edən Ələvşad Sadıqovu üçlüyün tərkibində müşayiət etdi.

Bəhram Mansurov müharibəyə qədərki konsert fəaliyyətini uğurla keçirdi. 1939-cu il noyabrın 17-də qəzetlərdə yazılmışdı ki, Bülbülün rəhbərliyi ilə mədəniyyət xadimləri

Samur - Dəvəçi kanalının inşaatçıları qarşısında çıxış etmişlər. 3 gün ərzində artistlər 15 min kolxozçu və inşaatçılar qarşısında 30-dan çox konsert vermişlər.

1941-ci ildə Moskvada estrada artistlərinin festivalı keçirilirdi. Azərbaycan-dan dəvət olunan konsert qrupunun tərkibində müğənilər və aktyorlarla yanaşı Bəhram Mansurov da var idi.

Bəhram Mansurovun xatirələrindən:

– İyunun 21-də bizim qatar Moskvaya yola düşdü. Səhər Rostova çatanda dəhşətli xəbər eşitdik: «Müharibə başlayıb!». Bir neçə gündən sonra Moskvaya çatdıq. Hərbi vəziyyətlə əlaqədar Bakıya qayıtdıq. Bir çox mədəniyyət işçiləri, o cümlədən mən də «bron» alıb, xüsusi təşviqat qruplarının sərəncamına göndərildim. İncəsənət adamları cəbhə xəttində döyüşçülər, arxada isə qospitalda yaralılar qarşısında konsertlərlə çıxış edirdilər.

1941-ci ildə M.F.Axundov adına teatrın böyük bir qrupunu İrana ezamiyyətə göndərdilər. Qonşu ölkədə onlar opera tamaşaları,

Qurban Pirimov və Bəhram Mansurov (1959)

muğam konsertləri ilə çıxış edirdilər. Bəhram Mansurov həm solist, həm də xalq çalğı alətləri ansamblının üzvü kimi qrupa daxil idi. Burada o, «Leyli və Məcnun», «Əsli və Kərəm», «Şah İsmayıl» operalarında oxuyanları müşayiət edirdi.

İran musiqisevərləri Bəhramın ifası ilə yalnız radio vasitəsilə tanış idilər. Bu qastrol zamanı isə onun ifaçılıq istedadını əyani surətdə görüb, yüksək qiymətləndirdilər.

1941-ci ilin oktyabrında Bakıya qayıdandan sonra muğam dərslərini tədris etmək üçün Bəhram Mansurovu Bakı Musiqi Texniku-

muna dəvət edirlər. Bu, vaxtdan pedaqoji fəaliyyətini bařlayan Bəhram ömrünün sonuna qədər həmin texnikumda dərs demiřdir. Yeri g lmिřk n, Bəhram Mansurov muęamın tədrisi metodikasında atası M ř di Süleymanın v  əmisi Mirzə Mansurun məsləhətlərinə istinad  d r k özünün orijinal tədris metodunu yaratdı. O, tələbələrinə muęamın yaranma tarixindən v  adları barədə geniř izahat verirdi. Beləliklə, tələbələrin yaddařında muęamın tamobrazını yaradırdı. Bəhram Mansurov Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibində.

1942-ci il oktyabrın 31-də 47-ci ordunun hərbi řurasının üzvü  ziz  liyev onu yanına

Bəhram Mansurov

çağırır. O zamanlar Azərbaycan Ordusunun qərargahı Qubada yerləşirdi. Bəhrəm və digər musiqiçilər bir ay ərzində buradan 416-cı Taqanroq diviziyasına yollanan döyüşçülər qarşısında çıxış etdilər. Mühəribənin ən ağır dövründə, 1941–43-cü illərdə yaşı 80-ni ötmüş məşhur xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlu ilə Bəhrəmin üçlüyü hərbi hissələr və qospitallarda çoxlu konsertlər vermişdilər. 1941-ci ildə musiqi briqadasının tərkibində Bəhrəm 3 ay ərzində Kislovodsk, Jeleznovodsk, Yessentuki, Minvod və Lermonovka qospitallarında yaralı əsgərlər qarşısında müntəzəm çıxışlar etdi. Mühəribə illərində Bəhrəm Mansurov bütün Azərbaycanı gəzib konsertlər verirdi.

1944-cü ildə Bəhrəm Mansurov yenə də İrana ezam olundu. Bu dəfə o, Tehran, Təbriz, Qəzvin, Rəşt, Ənzəli, Ərdəbil, Nəmin Sərab, Mərənd, Xoy, Mani, Şapur, Rezayi, Uşno, Mehabad, Miyanə, Marağa, Azərşəhr və digər şəhərlərdə sovet əsgərləri və yerli camaat qarşısında konsertlərlə çıxış etdi.

– Tehranın «Laləzar» xiyabanında Mirseyid Mirbabayevə rast gəldim. Əvvəllər atam mənə danışardı ki, Mirseyid çox məşhur xanəndə idi, əslən də bakılıydı.

(soldan) Kərim Kərimov, Xan Şuşinski, Fikrət Əmirov, Qurban Pirlimov, Bəhram Mansurov, Mirzə Mənsur Mansurov, Yavər Kələntəril, Seyid Şuşinski, Həqiqət Rzayeva, Münəvvər Mansurova (19 İyun 1963)

Vaxtilə onun səsinə bülbülün oxumağı ilə müqayisə edərdilər. Mirseyid artıq məşhur xanəndə olandan sonra, Bakı milyonçularından biri ona torpaq sahəsi bağışlayır və buradan neft çıxır. Beləliklə, Mirseyid milyonçu olur, oxumaqdan əl çəkir. Artıq xanəndəliyi özünə yaraşdırmayan Mirseyid çoxsaylı vallahlarını bir - bir alıb məhv etməyə başlayır, sonra işə həmişəlik xaricə gedir.

O bizim konsertlərə gələndə ona deyiblər ki, Məşədi Süleymanın oğlu burdadır, tar

**Bəhram Mansurov televiziya da çəkiliş zamanı
(1967)**

çalır. Mən onunla görüşəndə artıq çox qocalmışdı. O atam haqqında, Bakı barəsində sorğu-sual edəndə gözü yaşardı. Söhbətimiz uzun çəkmədi. Bir neçə ildən sonra eşitdim ki, Mirseyid vəfat edib.

Nəhayət, müharibə sona yetdi, qələbə günü yetişdi. Bəhram Mansurov müharibə illərində çəkdiyi zəhmət layiqincə qiymətlənidirildi. O, bir çox dövlət mükafatlarına - «Qafqazın müdafiəsinə görə», «Böyük Vətən müharibəsi illərində fədakar əməyinə görə» medalları ilə, Azərbaycan SSR Ali Soveti

**(soldan) bəstəkar Nərliman Məmmədov,
Bəhram Mansurov və Hacıbaba Hüseynov
"Çahargah" muğamını nota salarkən
(8 yanvar 1967)**

**Fikrət Əmirov və Bəhram Mansurov
"Gülüstan Bayatı-Şiraz" simfonik muğamı
üzərində işləyərkən (1973)**

Bəhram Mansurov (1970)

Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanları ilə təltif olundu. Bir musiqi xadimi kimi, Bəhram hələ 30-cu illərdən başlayaraq sovet ordusunun keçirdiyi bütün tədbirlərdə fəal iştirak edirdi. O, gərgin və fədakar əməyinə görə «SSRİ Hərbi qüvvələrinə mədəni hamillik əlaçısı» döş nişanı, eləcə də Mədəniyyət İşçiləri Mərkəzi Həmkarlar Komitəsinin fəxri fərmanları ilə dəfələrlə mükafatlandırılmışdı.

Bəhram 50-ci illərin sonu–60-cı illərin əvvəl-lərində Opera və Balet Teatrının tərkibində Aşqabad, Naxçıvan, Yerevanda

**Bəhram Mansurov və Zeynab Xanlarova
"Leyli və Məcnun" operasının fəalində
(19 mart 1977)**

qastrol səfərlərində olub. O, 60-cı illərdə solistlərdən ibarət ansambl yaradır. Peşekarlardan ibarət bu kollektivin fərqli xüsusiyyəti onda idi ki, ayrı-ayrılıqda solist olan mahir ifaçılar bu ansamblı bir vahid təşkil edirdi.

1971-ci il aprelin 12-də Opera və Balet Teatrı Bahram Mansurovun yubileyini - anadan olmasının 60, yaradıcılıq fəaliyyətinin 40 illiyini qeyd etdi. Həmin gecə yubileyin müşayiəti ilə müğənnilər bütün

**Rəssam Oqtay Şıxəlilyevin
çəkdiyi Bəhram Mansurovun portreti**

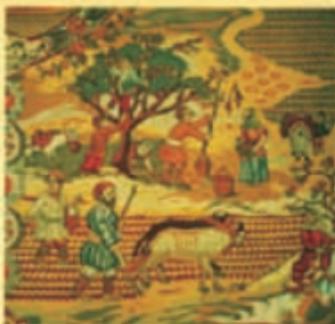
muğamlarını təmsil edən musiqiçi məhz Bəhram Mansurov olmuşdur. 1967-ci ildə Bakıya gələn bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın rəsmi nümayəndələri Alen Daniyelü və Jak Klark bir çox musiqiçilərin ifasında Azərbay-

UNESCO
COLLECTION

A MUSICAL ANTHOLOGY OF THE ORIENT

*Edited for the International Music Council by the International Institute for Comparative
Music Studies and Documentation* *Commentary in English, French, German*

AZERBAIJAN I

«Baren Reyter» firmasının 1971-ci ildə buraxdığı qrammofon valı

can muğamlarını dinləmiş və yalnız Bəhrəm Mansurovun çalğısını bəyənmişlər. O vaxtdan YUNESKO-nun rəsmiləri Bəhrəm Mansurovla sıx əməkdaşlıq etməyə başlayırlar. Bu təşkilatın xətti ilə Bəhrəmin ifasında 2 val buraxılır.

Birincisi 1971-ci ildə «Baren Reyter» firması, ikincisi isə 1975-ci ildə «Filips» şirkəti

**«Filips» şirkətinin 1975-ci ildə buraxdığı
qrammofon valı**

tərəfindən istehsal olunmuşdu. Bu qrammofon valları işıq üzü görəndən sonra dünyanın Azərbaycan muğamları haqqında daha çox məlumatı oldu.

Bəhrəm Mansurovun şöhrəti Azərbaycan milli musiqisinin bilicisi və mahir ifaçısı kimi dünyaya yayıldı. Onu da qeyd edək ki, YUNESKO tərəfindən buraxılan həmin vallar və disklər bu günə kimi dünyanın hər yerində satılır.

YUNESKO-nun xətti ilə Bəhrəm Mansurov dəfələrlə Fransa, Almaniya, İraq, Yaponiya, Hindistan, İtaliya, Hollandiya, Çexoslovakiya, Venesuelada keçirilən

beynəlxalq simpozium və konsertlərə dəvət alırdı. Lakin səhhətinə görə o, yalnız iki dəfə - 1978 və 1983-cü illərdə, nisbətən yaxın olan Səmərqənddə keçirilən beynəlxalq simpoziumda iştirak edib.

Vaxtilə tanınmış bəstəkar Fikrət Əmirov «Şur» və «Kürd-ovşarı» simfonik muğamlarının yazarkən qocaman musiqiçilər Seyid Şuşinski və Qurban Pirimovla məsləhətləşərdi. Sonuncu simfonik muğamı olan «Gülüstan-Bayatı-Şiraz»ı isə Bəhram Mansurovun ifası əsasında yaratdı.

60-70-ci illərdə bəstəkar Nəriman Məmmədov «Çahargah» və «Rast»

**Yavər Kələntərli, Bəhram Mansurov,
Tələt Bakıxanov (1976)**

Bahram Mansurov (1876)

muğamlarını Bəhram Mansurovun ifasından nota yazdı. Azərbaycan xalq musiqisi nümunələri olan dəramədlər, rənglər, diringilər, təsniflər, zərblər, şikəstələr, saqınamələr, marşlar, saz havaları və s. tarzənin oğlu, bəstəkar Eldar Mansurov tərəfindən nota salınmışdır.

Ailə ənənəsinin davamı kimi, Bəhram Mansurovun evində tez-tez musiqi məclisləri keçirilərdi. Yerli ifaçılıqla yanaşı xarici ölkələrdən bəstəkar, musiqişünas, dirijor və digər musiqiçilər də evin qonağı olardı. Məsələn, Macarıstandan İştvan Rayç, İraqdan Xəlil İbrahim, Moskvadan Andrey Eşpay, Gürcüstandan musiqişünaslar Vaja

**Alim Qasımov, Bəhram Mansurov və
Elman Bədəlov (8 avqust 1982)**

Qvaxariya və G. Orconikidze, Almaniyadan Həbib Tuma, Fransadan Alen Danielu, Jak Klark, X. Xayneman, Jan Klod Şabriye, Berlindən Yurgen Elsner, Daşkənddən Fərzulla Kəramətov, Moskva-dan Viktor və Svetlana Vinqradovlar, Mixail Tarakanov, İ. Boqdanov, E. Alekseyev, Vyaçeslav Şurov, Vladimir Zak, Tamilla Cənizadə, Tunisdən Mahmud Gəttat, Tallindən Kuldar Sink; Hindistanlı musiqiçi Satya Narayana, İraqdan Salah Əl-Mehdi, dirijorlardan: moskvalı Dmitri Kitayenko, Tallindən Leo

**Xan Şuşinski, Bəhram Mansurov
(3 avqust 1973)**

Nermet və Roman Matsov, Polşadan estrada ansamblları: «Skaldoviye», «Ekstra Bal», «Koman band»; yazıçılardan: samaralı Viktor Balaşov, Bolqarıstandan Rza Mollov, İrandan tarzən Əliağa Təbrizi və jurnalist Fəraməz Berazendeh və bir çox başqaları.

Bəhram Mansurov SSRİ-də və xarici ölkələrdə olan bir çox muzey və arxivlərlə yaxından əməkdaşlıq edirdi. O, ailə arxivindən təmənnəsiz olaraq Azərbaycan, Ermənistan, Leningrad, Moskva, Almaniya muzey və arxivlərinə Azərbaycan xalq musiqi mədəniyyətinin tarixinə aid qiymətli materiallar, foto və sənədlər vermişdir. Yaponiyanın Osaka şəhərinin muzeyinə isə öz tarlarından birini hədiyyə etmişdir.

Muğam sənətinin nüfuzlu bilicisi kimi, Bəhram Mansurov radioda «Muğam» və televiziya «Məktəblilərin musiqi klubu» verilişlərinin məsləhətçisi idi. Bir çox özfəaliyyət müsabiqələrində münisiflər heyətinin üzvü olmuşdur. O, dəfələrlə müxtəlif auditoriya qarşısında muğamlar haqqında çıxışlar edərdi, dövrü mətbuatda mütəmadi olaraq muğamın tarixi və bu günün barədə fikrini bildirərdi.

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin

Bəhram Mansurovun 100 illik yubilleinə həsr olunmuş poçt markası və birinci gün zərfl

inkişafında görkəmli xidmətlərinə görə, Bəhram Mansurov bir neçə dəfə yüksək dövlət mükafatlarına layiq görülüb. O, iki dəfə «Şərəf nişanı» ordeni və SSRİ-nin bir çox medalları ilə təltif olunmuşdur. 1956-cı ildə ona əməkdar artist, 1978-ci ildə isə xalq artisti fəxri adı verilmişdir.

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin qorunması və inkişafı yolunda Bəhram Mansurov yaradıcılığının xüsusi xidmətləri həqiqətən danılmazdır. O, tarın texniki imkanlarını mükəmməl bilən, klassik muğamları ustalıqla ifa edən böyük sənətkar idi. Tarda yalnız sol əllə, mizrab vurmada çalmaq üsuluna «mizrabi - dəstkəri» deyilir. Azərbaycanda bu üsuldan əvvəllər yalnız Sadıqcan, Məşədi Süleyman və Mirzə Mansur kimi korifeylər istifadə edib. Öz dövrünün ifaçıları arasında «mizrabi-dəstkəri»dən istifadə edən yeganə tarzən Bəhram Mansurov olmuşdur.

80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində YUNESKO yenidən Bəhram Mansurovun lent yazılarına müraciət edərək onları kompakt disk şəklində buraxdı. Görkəmli tarzənin yaradıcılığı ali məktəb tələbələrin

diplom işlərinin, namizədlik və doktorluq elmi dərəcələrini müdafiə edən alimlərin mövzusu oldu. Bəhram Mansurovun yaradıcılığı bu günə qədər musiqişünaslar tərəfindən tədqiq olunur, onun haqqında çap olunmuş bir çox kitab, monoqrafiya və məqalələr bunu təsdiq edir.

Bəhram Mansurovunun özündən sonra böyük arxivi qalıb. Bu irsi toplayıb sistemləşdirən həyat yoldaşı Münəvvər xanım oldu. Onun gərgin zəhməti sayəsində tarzənin bütün arxivi qorunub saxlanılıb.

Bəhram Mansurovun oğulları da nəslin musiqi ənənələrini davam etdirdilər. Böyük oğlu Eldar bəstəkar, ortancıl oğlu Aydın xor

**Bəhram Mansurov böyük oğlu Eldarla
"Dərəməd və rənglər"i nota salarkən (1979)**

**Bəhram Mansurov ailəsi ilə:
Münəvvər xanım, Aydın, Elxan, Eldar (1971)**

dirjoru, kiçik oğlu Elxan isə atasının yolunu seçdi. Hələ tələbəlik illərindən o, atası ilə bərabər Opera və Balet Teatrında çalışırdı. Vaxtilə Bəhramın dilləndirdiyi tar, bu gün oğlu Elxanın ifasında yeni nəsil müğənniləri müşayiət edir.

Görkəmli tarzən 1985-ci il mayın 14-də, yaradıcılığının kamil dövründə, 74 yaşında, Bakıda vəfat etdi. Bəhram Mansurov Yasamaldakı köhnə qəbristanlıqda dəfn olunub.

2011-ci il fevral ayının 12-də Azərbaycan

Emir Behrâz oğlu Mârufoğlu

Bəhram Mansurov və həyat yoldaşı Mүнəvvər xanım (1976)

Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Bəhram Mansurovun anadan olması 100 illiyi münasibəti ilə yubiley tədbirləri keçirildi.

SON SÖZ ƏVƏZİ

...Bu da son səhifə, hörmətli oxucular. Bakının şərəfli və şöhrətli, sayılıb - seçilən nəsillərdən olan Mansurovların tarixi ilə tanış oldunuz. Xatirələr cığıryla başladı dastan - yazıldı dastan. Millətə qürur, ləyaqət nümunəsi oldu Mansurovlar. Həyatda ağıl-qaralı günləri dəfələrlə yaşayan nəsil taleyin ağır zərbələrindən sarsılmayıb, əyilməyib. Əksinə, daha da mübariz olub, layiqincə şərəfini qoruyub. Qədim Odlar diyarının, doğma Bakını dünyada ucaldan neçə-neçə şəxsiyyətlərin adı məhz Mansurovlar nəslinə bağlıdır. Onların arasında bu kitabın müəllifini ayrıca qeyd etmək istərdim.

Bəs, nəslin dastanını kim qələmə alıb? Tanış olun - kitabın müəllifi, mahnıları dillər əzbəri olan görkəmli bəstəkar Eldar Mansurovdur. Kitab 25 illik gərgin axtarışların, yuxusuz gecələrin, narahat gündüzlərin şirin bəhrəsidir. Nəslinin tarixinə olan sonsuz sevgisi, marağı onu arxivlər, muzey və kitabxanalarda tədqiqatlar aparmağa, nadir fotoşəkillər, sənədlər toplamağa səbəb oldu. Eldar Mansurov neçə - neçə ağsaqqal və tarixçilərlə görüşüb onların söhbət və

**Eldar Bəhram oğlu
Mansurov**

xatirələrini qələmə almışdır.

Uzun və maraqlı yolçuluğa başladı Eldar, təbii ki, çətinliklərlə də rastlaşdı. Axı, sənədlərin bir hissəsi XVII əsrə bağlanırdı ki, onların da ətraflı öyrənilməsinə ehtiyac var idi. 1600-cü illərdən baş alan nəslin tarixini yazmaq sizə heç də asan gəlməsin. Ən əsası keçmiş və müasir dövrün tarixi reallıqlarını nəzərə almaq lazım idi.

Kitab yalnız Mansurovların salnaməsi deyil. Müəllif nəslin tarixi fonunda həm də doğma Bakının keçmişindən söz açır. Şəhərin inkişafı, sənaye mərkəzi və o dövrün neft paytaxtı kimi formalaşması yazılarda təsvir olunur. Mansurovların ailə arxivindəki nadir şəkillər isə oxucuları bir növ 100-150 il geriyə, köhnə Bakıya səyahətə dəvət edir.

Köhnə Bakı, İçərişəhər mühiti Eldarın babası Məşədi Süleyman bəy və atası Bəhram Mansurovun xatirələrində ətraflı əks olunub. Yaşadıqları dövrün yadda qalan, əlamətdar hadisələri qələmə alan nəslin bu görkəmli nümayəndələrinin yazılarında o illər gözümüzün önündə yenidən canlanır.

Milli musiqimizin tacı sayılan muğam dedikdə, təbii ki, ilk növbədə Mansurovların adı çəkilir. Axı, muğam sənəti bilavasitə bu

nəslin tanınmış nümayəndələri tərəfindən öyrənilib, tədqiq olunub, təkmilləşib və bu günümüze qədər qorunub. Eldar muğamlarımızın keşiyini çəkən Mansurovlar nəslində, tarzən Bəhram Mansurovun ailəsində boya-başa çatıb, böyük məktəb keçib, nəslinin layiqli davamçısı olub.

Təsadüfi deyil ki, muğam mövzusu bəstəkarın əsərlərində önəmli yer tutur. Atasının əziz xatirəsinə həsr etdiyi «Bəhramnamə» əsəri Eldar Mansurov yaradıcılığında növbəti mərhələ oldu. Bir zamanlar Bəhram Mansurovun ifa etdiyi muğamlardan istifadə edərək, bəstəkar yeni janr - «simfo-rok-muğam» yaratdı.

Bu yenilik tək ölkəmizdə deyil, həm də dünyanın bir çox ölkələrində musiqi sevrələri heyran etdi.

Bəstəkarın daha bir uğuru «Bayatılar» mahnısıdır. Onlarla ölkələrdə, onlarla ifaçılar tərəfindən, müxtəlif dillərdə səslənən bu mahnı ona dünya şöhrəti gətirdi. Yaradıcılığının əsas hissəsini təşkil edən mahnılar xalqımız tərəfindən yüksək qiymətləndirilir və sevə-sevə dinlənilir.

Eldar Mansurov klassik janra da müraciət edib və bir çox əsərlər yaradıb. Belə ki,

bəstəkar «Kleopatra» və «Olimp» baletlərinin, 5 simfoniya, 2 simfonik poema, violin və orkestr üçün konsert, «Mahur-hindi» simfonik muğamının, kamera-instrumental və xor əsərlərin, həmçinin xeyli sayda filmlərə və teatr tamaşalarına yazılmış musiqilərin müəllifidir. Bəstəkar həm də elmi fəaliyyətlə məşğul olub. Bir tədqiqatçı kimi, milli muğamların tarixi ilə maraqlanıb. Musiqişünas qismində ilk dəfə Səmərqənddə keçirilmiş Beynəlxalq simpoziumda məruzə ilə çıxış edib. Muğamlar haqqında məqalələri dəfələrlə Fransa, Almaniya və Rusiyanın nüfuzlu elmi nəşrlərində çap olunub.

O, 1981-ci ildən SSRİ və Azərbaycanın Bəstəkarlar, 1999-cu ildən isə Kinematografiya ittifaqlarının üzvüdür. 2007-2012-ci illərdə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqını katibi vəzifəsində işləyib. Yaradıcılığı və sənət uğurları diqqətsiz qalmayıb. Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafındakı xidmətlərinə görə 2005-ci ildə "Əməkdar incəsənət xadimi", 2012-ci ildə "Xalq artisti" fəxri adlarına layiq görülüb.

Müdrilər buyurublar ki, dünyada ən çətin iş yaxşı ad qazanmaqdır. Ona sahib olanlar özlərindən sonra nəslə üçün sanki bir abidə

ucaldırlar. Alicənablığı, mədəniyyəti və ləyaqəti ilə Mansurovlar həmişə və hər işdə hamıya nümunə olub. Təsadüfi deyil ki, dördüncü əsrini yaşayan Mansurovlar nəslinin gerbində bu sözlər yazılıb: «Bonus nomen et Honor», yəni «Yaxşı ad və ləyaqət!».

Pənah Rüstəmzadə

Mündericat

Ön söz	4
Nəslin tarixi	6
Ağa Hacı Kərim bəy	22
Ağa Hacı Mansurxan bəy	24
Ağa Hacı Qasım bəy	26
Ağa Hüseyn bəy	33
Ağa Salah bəy	36
Ağa Hacı Əli bəy	52
Məşədi Məlik bəy	57
Məşədi Süleyman bəy	79
Mirzə Mansur bəy	197
Anaxanım Məşədi Məlik bəy qızı	212
Bəhrəm Məşədi Süleyman oğlu	218
Son söz əvəzi	257

Eldar Bəhram oğlu Mansurov

MANSUROVLAR

**Dizayn
Emil Qasımov**

